

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1. *Wikileaks* կայքէջի՝ Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության հրապարակած հաղորդագրությունները

- Հ1.1. Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության հաղորդագրությունները ԱԶԳ նավթադաշտի արդյունահանման խնդիրների, *BP/AIOC* կոնսորցիումի, ԱՀ պետական նավթային *SOCAR* ընկերության և ԱՀ իշխանությունների հետ դրանց հարաբերությունների վերաբերյալ
- Հ1.2. Նավթային ոլորտին առնչվող *Wikileaks*-յան հաղորդագրությունները
- Հ1.3. Ֆինանսատնտեսական ոլորտին առնչվող *Wikileaks*-յան հաղորդագրությունները
- Հ1.4. Ադրբեջանական դոսյեի ռազմական (պաշտպանական) ոլորտին առնչվող *Wikileaks*-յան Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունները

Հավելված 2. ԱՀ Պետական *SOCAR* նավթային ընկերության մինչև 2007թ. սկիզբը ստորագրված ԱԲՀ-ները

Հավելված 3. Կասպից ծովի սահմանագատման խնդիրները

Հավելված 4. ԱԶԳ նավթադաշտի արդյունահանման ծրագրերը

Հավելված 5. Ադրբեջանի Նավթային պետական հիմնադրամ

- Հ5.1. ԱՆՊՀ 2012թ. բյուջեն
- Հ5.2. Նախագահ Ի.Ալիևի հրամանագրերը 2011 և 2012թթ. բյուջեների մասին

Հավելված 6. Պետական բյուջեների բացության ինդեքսը

Հավելված 7. Ադրբեջանական Հանրապետության պետական բյուջեն, 2005-11թթ.

- Հ7.1. Պետական բյուջեի եկամտային և ծախսային հատվածներն ըստ ԱՎՊԿ-ի
- Հ7.2. Պետական բյուջեի եկամտային և ծախսային հատվածներն ըստ ԱՀ Ֆինանսների նախարարության

Հավելված 8. Ադրբեջանական Հանրապետության ռազմական ծախսերը

- Հ8.1. Հատված ՄԱԿ ԶԶԳ 2010թ. նոյեմբերի Թիվ 20 հոդվածների ժողովածուից
- Հ8.2. Ռազմական ծախսերի մասին երկրների հաշվետվությունները ՄԱԿ Զինաթափման գործերով գրասենյակին (*UN ODA*)
- Հ8.3. ՍՄԽՀԻ ռազմական ծախսերի գրադարան, 1992-2011թթ., Հարցում՝ 2012թ. օգոստոս
- Հ8.4. ՍՄԽՀԻ ռազմական ծախսերի գրադարան, 1992-2011թթ., Հարցում՝ 2013թ. ապրիլ
- Հ8.5. ԱՀ և ՀՀ ռազմական ծախսերն ըստ ԱՄՆ Պետական դեպարտամենտի սպառազինության վերահսկման բյուրոյի «Աշխարհի ռազմական ծախսերը և զինատեսակների մատակարարումները» հաշվետվությունների
- Հ8.6. ԱՀ ռազմական ծախսերն ըստ ԱՄՆ ԿՀՎ-ի

Հավելված 9. ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՍՊԱՌԱԶԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱՂԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

- Հ9.1. ԱՀ-ի կողմից ՄԱԿ ԶԳԳ Ծանր սպառազինության ռեզիստը ներկայացված տվյալները
- Հ9.2. ԱՀ Ծանր սպառազինության ազգային ունեցվածքն ըստ ՄԱԿ ԶԳԳ ներկայացրած պաշտոնական հաշվետվությունների

29.3. Աղբբեջանական Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությունը Սովորական սպառազինությունների կրճատման և ՋՈԶ չտարածման միջազգային պայմանագրերին

29.4. ԱՀ սովորական սպառազինության 1992-2011թթ. մատակարարումները. ՄՄԽՀԻ, ՄԳԱ

29.5. 1992-2012թթ. ԱՀ սովորական զինատեսակների մատակարարումների մասին հաշվետվություններն ըստ մատակարար երկրի և մատակարարված զինատեսակների ու մատակարարումների տարեթվերի. ՄՄԽՀԻ, ԱՌ

29.6. ԵՍՍՊ շրջանակներում երկրների ԾՄՊ ազգային ունեցվաքի և ՎՇԱ արժեքները: Միացյալ Թագավորության Պաշտպանության նախարարություն, 2010թ. (UKDS 2010)

Հավելված 10. Ներդրումներն Աղբբեջանական Հանրապետության տնտեսական ոլորտում

Հավելված 11. Աղբբեջանական Հանրապետության արտաքին առևտուրը

211.1. Աղբբեջանի արտաքին առևտրի շրջանառությունը (\$ հազ.)

դասակարգված ըստ 2010թ. ցուցանիշների

211.2. Աղբբեջանի արտաքին առևտրի շրջանառությունը և արտահանումը

օֆշորային գոտիներ (\$ մլն)

Նկար 211.1. Աղբբեջանի արտահանումները օֆշորային գոտիներ 2000-11թթ. (\$ մլն)

Հավելված 12. Արտահանում

1. Արտահանման կառուցվածքն ըստ Առևտրի միջազգային ստանդարտի (SITC) դասակարգման: 2006-10թթ.

2. Արտահանման ծավալներն ըստ աշխարհի երկրների, բացի ԱՊՀ երկրներից (\$ հազ.): 2006-10թթ.

3. Արտահանման կառուցվածքն ըստ Առևտրի միջազգային ստանդարտի դասակարգման (SITC), \$ հազ.: 2006-10թթ.

4. Արտահանվող ապրանքները, բնեղեն միավորներ և արժեք (\$ հազ.): 2006-10թթ.

Հավելված 13. Ներկրում

1. Ներկրվող ապրանքները, բնեղեն միավորներ և արժեք (\$ հազ.): 2006-10թթ.: 2006-10թթ.

2. Ներկրման ծավալներն ըստ աշխարհի երկրների, բացի ԱՊՀ երկրներից ((\$ հազ.): 2006-10թթ.

The US embassy cables:
The documents

Հ1.1. WIKILEAKS ԿԱՅՔԷՋԻ ԱՄՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԴԵՊԱՐՏԱՄԵՆՏԻ ԵՎ ԱՄՆ ԴԵՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ի նչպես հայտնի է, 2010թ. նոյեմբերի 28-ից մի շարք հեղինակավոր միջազգային լրատվամիջոցներով (*Gardian, Der Spiegel, Le Monde*, ավելի ուշ՝ *The New-York Times, Русский Репортер* և այլ ամսագրեր) *Wikileaks* կայքը սկսեց հրապարակել ԱՄՆ Պետական դեպարտամենտի և աշխարհի տարբեր երկրներում ԱՄՆ դեսպանությունների հաղորդագրությունները (*cables*): Հաղորդագրությունների ընտրությունը, դրանց նախնական գրաքննությունը և հրապարակումների հաջորդականությունը սկզբնական փուլում համակարգվում էին *Wikileaks* կայքի հիմնադիր Ջ.Ասանժի (*Julian Assange*) և նշված ամսագրերի խմբագրությունների հետ համատեղ: Հետագայում, ծագած տարաձայնությունների հետևանքով, այս կարգը որոշակիորեն խախտվեց, թեև հրապարակվող հաղորդագրությունները շարունակում էին ենթարկվել որոշակի ընտրության, խմբագրման և գրաքննության¹: Մինչև 2012թ. սկիզբը *Wikileaks*-յան կայքերում (ներառյալ հայելային կայքերը) հրապարակվել են ավելի քան քառորդ միլիոն հաղորդագրություններ (251287): Մինչև 2013թ. մայիսն այս թիվը մնացել է անփոփոխ: Այսուհետ հաղորդագրությունների այս զանգվածն անվանվում է Խմբաքանակ Ա:

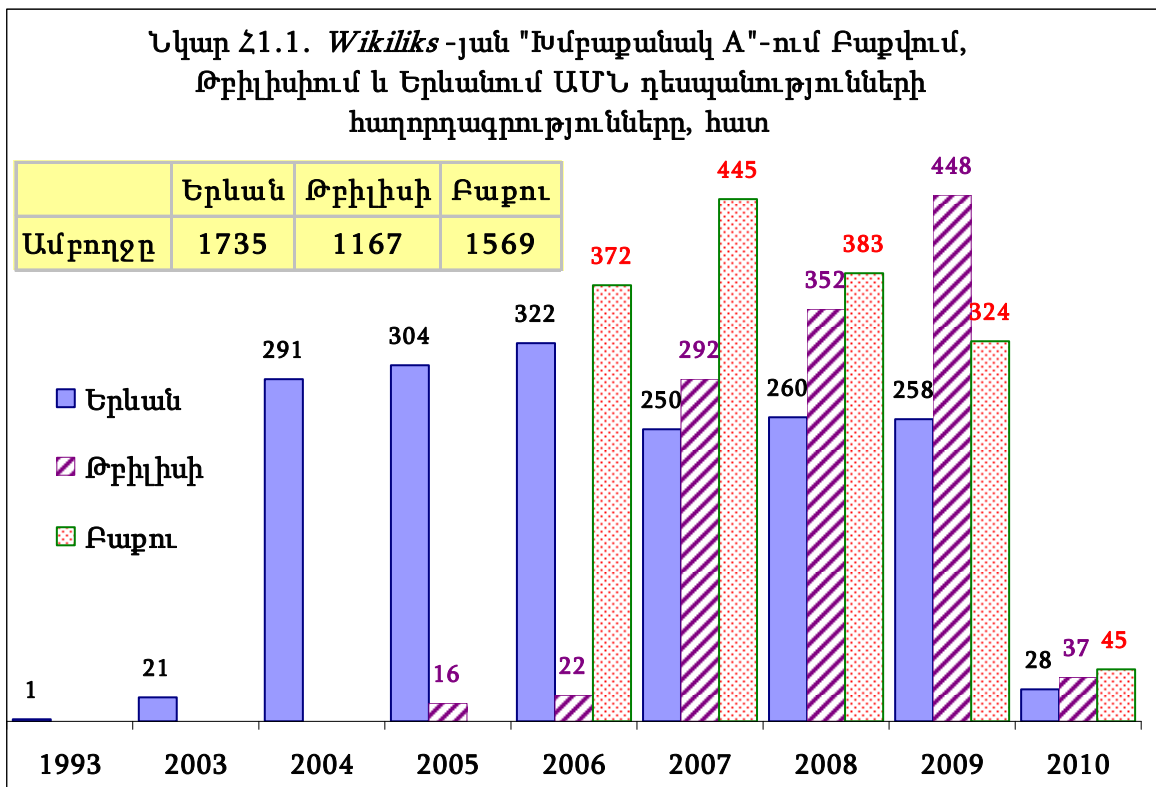
Բաց մեդիա-դաշտում դրանց հրապարակումը սկզբնական փուլում իսկական սենսացիա առաջացրեց: Հետագայում, կրքերի մի փոքր մարելուց հետո, հնչեցին ավելի սթափ գնահատականներ: Մասնավորապես, իրավացիորեն նշվում էր, որ գլոբալ աշխարհաքաղաքական դաշտում, այսպես կոչված *գրանդ ստրատեգիայի* ոլորտում, այս հաղորդագրություններն էական նոր բան գրեթե չեն ավելացնում: Հիմնական շարժառիթները և կողմերը, զարգացման հիմնական միտումներն ու դրանց տրամաբանությունը հասկանալի էին և առանց *Wikileaks*-յան Խմբաքանակ Ա-ի:

Մինևույն ժամանակ, տարածաշրջանային գործընթացներում, կոնկրետ խնդիրների և ծրագրերի առումով, դրանք պարունակում են բազմաթիվ ուշագրավ տվյալներ, փաստեր, կարևոր մանրամասներ, որոնք այլ կերպ հասանելի չէին լինի: Ավելին, այս հաղորդագրություններում կարելի է գտնել տարբեր երկրների ղեկավարների, կառավարությունների և քաղաքական գործիչների գործելակերպն ու դիմագիծը նկարագրող աննախադեպ անկեղծ գնահատականներ, առկա միտումների բացատրությանն ուղղված արժեքավոր մեկնաբանություններ, որոնք լրացուցիչ լույս են սփռում ներկայումս ընթացող մի շարք կարևոր գործընթացների վրա: Շատ երկրների կառավարություններ և դիվանագիտական կորպուսի ներկայացուցիչներ, որոշակի առումով փրկելու համար սեփական դեմքը, նույնիսկ շտապեցին հայտարարել, որ այս հաղորդագրությունները հիմնականում պարունակում են ասեկոսեններ և ընդհանուր առմամբ հավաստի չեն: Իհարկե, որոշ հաղորդագրություններ իրոք պարունակում են անկեղծ գնահատականներ, նույնիսկ ասեկոսենների հավաքածուներ, բայց, բոլոր դեպքերում, Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունները ճնշող մեծամասնությամբ լեցուն են փաստագրական նյութով: Դրանք մնում են որպես արժեքավոր, ծավալով և հասանելիությամբ աննախադեպ տեղեկատվության աղբյուր: Առավել ևս, որ ԱՄՆ

¹ Շարքի պատմությանը և նոր զարգացումներին կարելի է ծանոթանալ, օրինակ, բրիտանական *Gardian* պարբերականի հատուկ *Wikileaks*-յան հրապարակումներին նվիրված շտեմարանից:

Պետդեպարտամենտը պաշտոնապես հայտարարեց դրանց աուտենտիկությունը²: Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրություններն անգնահատելի տեղեկատվության շտեմարան են և լայնորեն օգտագործվել են սույն գրքում: Միայն ամիսսալ կարելի է, որ մամուլի առանձին, մեկուսի և հիմնականում «սենսացիոն» երանգի հրապարակումներից գատ, հայրենական վերլուծական ուսումնասիրություններում տվյալների այս հարուստ աղբյուրը համակարգված կերպով մնում է չօգտագործված:

Խմբաքանակ Ա-ի բոլոր հաղորդագրություններն ունեն իրենց ուրույն թվատառային ինդեքսը, որը ցույց է տալիս տվյալ հաղորդագրության կազմման տարեթիվը (երկնիշ), աղբյուրը (տեղավայրը) և այդ տարի այդ աղբյուրից ստացված հաղորդագրության հերթական թիվը: Օրինակ, 06BAKU152 ինդեքսը ցույց է տալիս, որ այս հաղորդագրությունը կազմվել է 2006 թվականին Բաքվում ԱՄՆ դեսպանությունում, հանդիսանում է այս աղբյուրից այդ տարի ԱՄՆ Պետդեպարտամենտ ուղարկված 152-րդ հաղորդագրությունը: Իսկ 09STATE41027 ինդեքսը ցույց է տալիս, որ այն կազմվել է 2009-ին, ԱՄՆ Պետդեպարտամենտում և հանդիսանում է այս աղբյուրից այդ տարի ուղարկված 41027-րդ հաղորդագրությունը: Բացի այս, հաղորդագրություններն իրենց վերնագրերում պարունակում են գլխագիր անվանումը (*subject*), կազմման տարեթիվը և ժամանակը, գաղտնիության և զգայունության աստիճանի ցուցիչ³, հիմնական և այլ հասցեատերերի ցանկը, գաղտնագրերման տարեթիվը, գաղտնիացնողի անունը, դրա հիմքերը և մի շարք այլ բնութագրիչներ (դրանցից կարևորագույն երկուսի մասին տե՛ս ստորև):

Խմբաքանակ Ա-ում առավել բազմաթիվ են ԱՄՆ Պետդեպարտամենտից այլ երկրներում ԱՄՆ դեսպանություններին ուղղված հաղորդագրությունները (8017): Աշխարհի այլ երկրներում ԱՄՆ դեսպանությունների և հյուպատոսությունների հաղորդագրություններից առավել բազմաթիվ էին Անկարայից ստացված հաղորդագրությունները (7918), որին հաջորդում էին Բաղդադից, Տոկիոյից, Ամանից և Փարիզից ստացվածները: Բացի Անկարայում ԱՄՆ

² Փաստված են Wikileaks-յան Խմբաքանակ Ա-ի կեղծման դեպքերը, երբ ի հայտ էին գալիս իբր թե նոր, հասանելի դարձած հաղորդագրություններ:

³ Բարձր՝ «Գաղտնի, ոչ օտարազգիների համար» (Secret/NoFORN) աստիճանից մինչև «Ոչ գաղտնի, միայն ծառայողական օգտագործման համար» (Unclassified/For official use only) աստիճան:

դեսպանությունից, Խմբաքանակ Ա-ում բերվում են նաև 752 հաղորդագրություն Ստամբուլում ԱՄՆ հյուպատոսարանից, Ադանայից՝ 887 և Իզմիրից՝ 5 հատ: Այսպիսով, Խմբաքանակ Ա-ում Թուրքիայից ստացված հաղորդագրությունների ընդհանուր թիվը ռեկորդային է և կազմում է 9562:

Խմբաքանակ Ա-ում բերվում են Երևանում ԱՄՆ դեսպանության 1735, Թբիլիսիում՝ 1167 և Բաքվում՝ 1569 հաղորդագրություններ (գրքում և ստորև հաղորդագրությունների այս բազմությունն անվանվում է «Ադրբեջանական դոսյե»)⁴: Նկար Հ1.1-ում պատկերված է այս հաղորդագրությունների քանակական-ժամանակային բաշխվածությունը: Ինչպես հետևում է նկարից, երևանյան հաղորդագրությունները ոչ միայն ամենաշատն են, այլ նաև ընդգրկում են առավել մեծ ժամանակային տիրույթ. ամենավաղ հաղորդագրությունը թվագրված է 1993թ. հունիսի 26-ով, իսկ ամենաուշը՝ 2010թ. փետրվարի 26-ով: Թբիլիսիից ստացված ամենավաղ հաղորդագրությունը թվագրված է 2005թ.:

Ամենակարճ ժամանակային փոփոխությունն են «Ադրբեջանական դոսյեի» հաղորդագրությունները: Դրանցից առաջինը (Թիվ 1. 06BAKU152) թվագրված է 2006թ. փետրվարի 2-ով: Միանգամայն հատկանշականորեն այն նվիրված է ԱԶԳ նավթադաշտի շահագործման և ԲԹԶ նավթամուղի կառուցման ծրագրերի մանրամասներին, որոնք BP ընկերության ներկայացուցիչը տրամադրում է ԱՀ-ում ԱՄՆ դեսպանին: ԱԶԳ նավթադաշտի «հիմնական նավթի» փուլի մեկնարկի հետ «Ադրբեջանական դոսյեի» հաղորդագրությունների ժամանակային զուգադիպումն ընդհանրապես ուշագրավ է, առավել ևս, որ «Ադրբեջանական դոսյեի» հաղորդագրությունների գրեթե կեսը նվիրված է բացառապես ԱԶԳ-ին և նավթագազային ոլորտին, հարակից քաղաքական, աշխարհաքաղաքական և տնտեսական հարցերին: «Ադրբեջանական դոսյեի» վերջին հաղորդագրությունը (Թիվ 1569. 10BAKU138) թվագրված է 2010թ. փետրվարի 26-ով ու նվիրված է ԱՀ քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության, մասնավորապես՝ կրոնական ազատությունների հարցին:

«Ադրբեջանական դոսյեի» 1569 հաղորդագրություններից 144-ն ունեն գաղտնիության բարձր (SECRET, 81 հատ) կամ զգայունության առավելագույն աստիճան (NOFORN, «ոչ օտարազգիների համար», 63 հատ): Դրանցից 51-ը միաժամանակ «գաղտնի» է և «ոչ օտարազգիների համար»: «Ադրբեջանական դոսյեի» բարձր գաղտնիության և զգայունության հաղորդագրությունների առավելագույն քանակը (59) թվագրված է 2009-ով (տե՛ս Աղյուսակ Հ1.1):

Աղյուսակ Հ1.1. Բաքվից ԱՄՆ դեսպանության բարձր գաղտնիության և զգայունության հաղորդագրությունների քանակն ըստ տարիների				
Տարի	SECRET/NOFORN	SECRET	CONFIDENTAIL/NOFORN	Ընդհանուր թիվը
2006	3	9	5	17
2007	22	1	4	27
2008	11	19	2	32
2009	15	43	1	59
2010	0	9	0	9
Ընդհանուրը	51	81	12	144

⁴ Wikileaks-յան «Թբիլիսյան դոսյեն» մասնակիորեն հրապարակված է «Русский Репортер» ամսագրի կայքէջում: 2010թ. դեկտեմբերի 14-ին հայտարարվեց (<http://www.regnum.ru/news/1356616.html>), որ Wikileaks-յան նյութերը կհրապարակվեն նաև Հայաստանում՝ The Armenian Center for National and International Studies կազմակերպության կայքում: Սակայն մինչ օրս (2013թ. մայիս) նման հրապարակումը բացակայում է: Չկան նաև Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության նյութերի ամբողջական հրապարակումներն ու դրանց քննումը: Ստորև բերվող նյութը կոչված է մասնակիորեն լրացնելու այս բացը:

Գրքում մեջբերվող՝ Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության բոլոր հաղորդագրությունները մեջբերվում են «Ադրբեջանական դոսյեում» իրենց ժամանակագրական թվով (թիվ 1-ից մինչև թիվ 1569), օրինակ՝ Թիվ 616 և/կամ ինդեքսով, օրինակ՝ 07BAKU152: Առանձին դեպքերում նշվում է նաև տվյալ հաղորդագրության վերնագիրը, օրինակ՝ «Ադրբեջանը մտածում է ԵՍՍՊ մորատորիումի մասին»: Ոչ «Ադրբեջանական դոսյեին» պատկանող հաղորդագրությունները նշվում են միայն իրենց ինդեքսով, օրինակ՝ 09STATE41027: Սույն հավելվածի հաջորդ մասերում ներկայացված են նավթագազային, տնտեսական ռազմական և ընդհանուր այլ բնույթի «Ադրբեջանական դոսյեի», իչնչպես նաև այլ աղբյուրների հաղորդագրությունների ցանկերը, որոնք մեջբերվում կամ հիշատակվում են գրքում: Գրքում մեջբերվող բոլոր հաղորդագրությունների թարգմանությունները մերն են:

Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունների, մասնավորապես «Ադրբեջանական դոսյեի» հաղորդագրությունների մեքենայացված վերլուծության համար մեծ կարևորություն ունեն գլխագրերի այնպիսի բնութագրիչներ, ինչպիսիք են տվյալ հաղորդագրությունում այլ հաղորդագրություններին արվող հղումներն ու ինդեքսները (*REF*, *REFTEL*) և տվյալ հաղորդագրության գլխաբառերը (*Tags*):

Օրինակ, հաղորդագրության գլխագրում՝

REF: A) ANKARA 006396 B) 07BAKU1186

գրառումը նշանակում է, որ տվյալ հաղորդագրությունը հղվում է նույն տարվա Անկարայում ԱՄՆ դեսպանության 6396-րդ և Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության 2007թ. 1186-րդ հաղորդագրություններին: Խմբաքանակ Ա-ի բոլոր 251287 հաղորդագրությունների հղումների վերլուծությունը, իրականացված *Anonymous* հայտնի խմբի կողմից⁵, վկայում է, որ բացի ներխմբաքանակային հղումներից, դրանք պարունակում հղումներ մոտ 56 հազ. այլ հաղորդագրություններին, որոնք, սակայն, բացակայում են Խմբաքանակ Ա-ում:

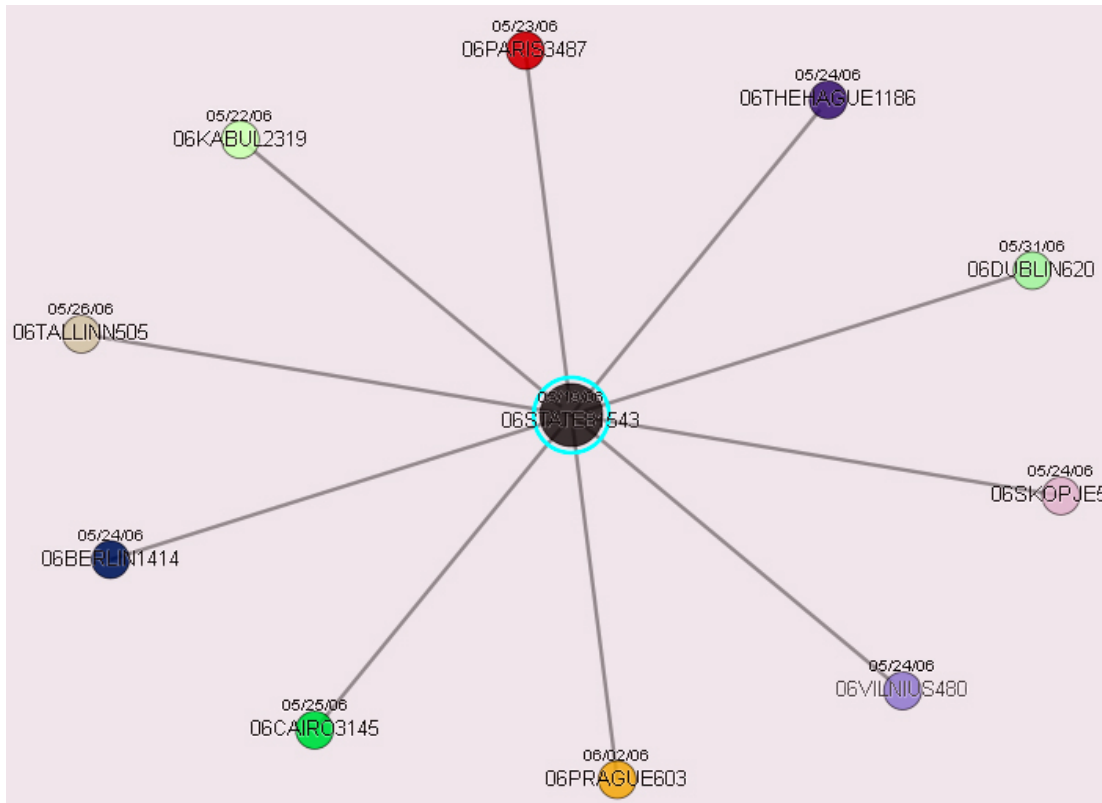
Գլխագրերի մյուս կարևոր բնութագրիչը տվյալ հաղորդագրության գլխաբառերն են (*Tags*): Դրանք կարելի է դասակարգել ըստ.

- բովանդակային գլխաբառերի (*Subject Tags*), օրինակ՝ *ASEC* - անվտանգության քաղաքականության ծրագրերի մշակում, համակարգում և ղեկավարում, *ENRG* - էներգետիկա, *EPET* - նավթագազային ոլորտ, *MARR* - կոլեկտիվ անվտանգություն և այլ ռազմական միջազգային համագործակցություն, *MNUC* - ռազմամիջուկային ոլորտի զարգացումներ, *PGOV* - ներպետական գործեր, *PREL* - արտաքին քաղաքական հարաբերություններ, *TPHY* - ֆիզիկական գիտությունների հետազոտական ոլորտ և այլն;
- ծրագրային գլխաբառերի (*Program Tags*, «*K-Tags*»), որոնք վկայում են այս կամ այն իրականացվող ծրագրին տվյալ հաղորդագրության առնչությունը: Դրանք բոլորը հապավվում են սկզբնական *K* տառով, օրինակ՝ *KACT* - ռազմավարական նշանակության սպառազինության պայմանագրերին առնչվող ծրագրեր, *KCFE* - Եվրոպայում սովորական սպառազինության պայմանագրին (ԵՍՍՊ) առնչվող հարցեր և ծրագրեր, *KCIP* - կրիտիկական ենթակառուցվածքի պաշտպանություն, *KDEM* - ժողովրդավարության ամրապնդում, *KMDR* - լրատվամիջոցների ռեակցիայի մասին հաշվետվություններ և այլն;
- կազմակերպությունների գլխաբառեր (*Organizations Tags*), որոնք վկայում են այս կամ այն կազմակերպությանը տվյալ հաղորդագրության առնչությունը, օրինակ՝ *DOD* - ԱՄՆ Պաշտպանության նախարարություն, *EAPC* - Եվրատլանտյան համագործակցության խորհուրդ, *IAEA* - Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալություն և այլն;
- աշխարհագրական գլխաբառերի, օրինակ՝ *AJ* - Ադրբեջան, *AM* - Հայաստան, *GG* - Վրաստան, *RU* - Ռուսաստան, *IR* - Իրան և այլն:

Գլխաբառերը և հղումները հնարավորություն են ընձեռում Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունների ողջ բազմությունից առանձնացնել փոխկապակցված առանձին խմբեր,

⁵ <http://wlwardiary.github.io/cable2graph/#code>

և վիզուալացնել դրանք: Ինչը հնարավորություն է ընձեռում ավելի ամբողջական պատկերացնել տվյալ թեմայով հաղորդագրությունների բազմության, դրանց փոխկապակցության և տրամաբանական կառուցվածքի մասին:

Նկար 21.2. Մանաս ավիաբազային ԱՄՆ հասանելիությանը նվիրված հաղորդագրության «աստղախումբ»

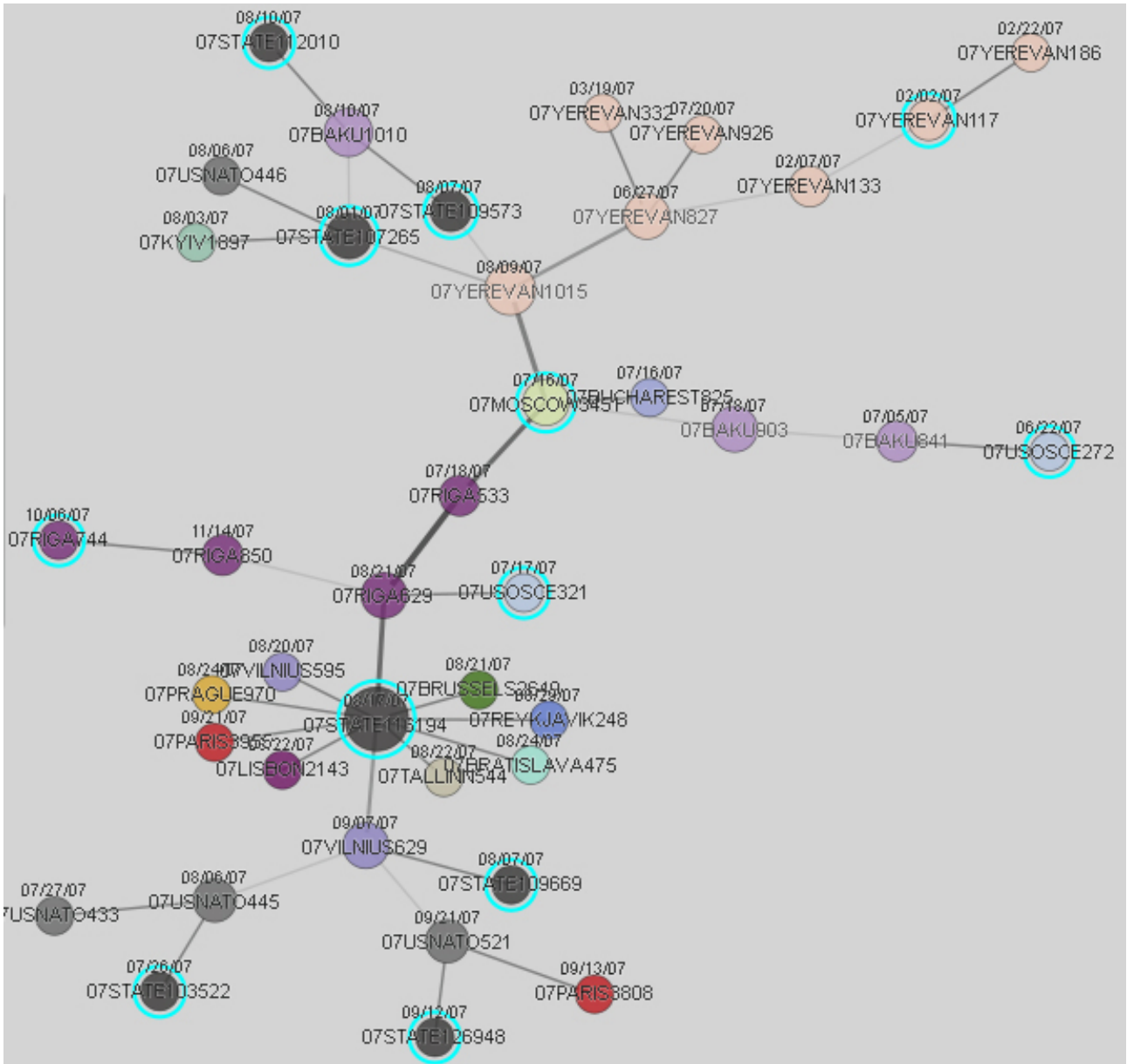
Աղբյուրը՝ http://wllwardiary.github.io/cable2graph/v0.2/star_34441.graphml.html

Առանձնացված խմբերը կարող են փոքր լինել, ունենալ պարզ կառուցվածք և մեկուսի բնույթ (այսպես կոչված՝ «Աստղային խմբեր», *Stars*): Սովորաբար, դրանք առնչվում են տվյալ աղբյուրից մի խումբ դեսպանություններին կամ այլ հասցեատերերին ուղղված հարցերին կամ «գործողություն կատարելու խնդրանքներին» (*action request*), կամ տարաբնույթ շրջաբերական հաղորդումներին: Նկար 21.2-ում պատկերված է այդպիսի մի «աստղախումբ»: Այն ձևավորված է *06STATE543* հաղորդագրությամբ, թվագրված 2006թ. մայիսի 19-ով, որում ԱՄՆ Պետդեպը Եվրոպայում իր մի շարք դեսպանություններին, ինչպես նաև Քաբուլում և Կահիրեում իր դեսպանություններին, հանձնարարում է տեղական կառավարություններին խնդրել վերահաստատել Ղրղզստանում Մանաս ավիաբազային (*Manas Airbase*) ԱՄՆ կառավարության հասանելիության ապահովման կարևորությունը: Ի պատասխան, 2006թ. մայիսի 22-ից հունիսի 2-ի ընթացքում ստացվել են 10 պատասխան հաղորդագրություններ: Ընդ որում, բուն *06STATE543* հաղորդագրությունը Խմբաքանակ Ա-ում բացակայում է, այս հանգամանքը նկարում ընդգծված է կապույտ օղակով⁶:

Գլխաբառերով և հղումներով ձևավորված հաղորդագրությունների ավելի ինֆորմատիվ խմբեր են կլաստերները (*Clusters*), որոնք «աստղախմբերից» տարբերվում են մեկ և ավելի

⁶ Նկատենք, որ 2013թ. մայիսի դրությամբ բաց համացանցում հասանելի Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունների 101 «աստղախմբերից» երկուսը կազմված են Երևանում ԱՄՆ դեսպանության հաղորդագրություններով (որտեղ խոսքը Հայաստանում ամերիկյան ընկերությունների ցանկի մասին է), և ոչ մի աստղախումբ՝ ձևավորված Բաքվում կամ Թբիլիսիում ԱՄՆ դեսպանությունների հաղորդագրություններով:

ռադիալ կապերով: Ըստ էության, դրանք ոչ ուղղորդված կապակցված գրաֆեր⁷ են, որոնք առանձնացվել են Խմբաբանակ Ա-ի հաղորդագրությունների ընդհանուր զանգվածից որոշ գլխաբառերի հիման վրա: Այս գրաֆի հանգույցներում (*nodes*) գտնվում են այս կամ այն հաղորդագրությունները, որոնք կապակցված են միմյանց հետ մեկ ընդհանուր կոնֆիգուրացիայում՝ ըստ հաղորդագրություններում ասկա հղումների (*REF, REFTEL*):

Նկար 21.3. Ադապտացված ԵՍՍՊ վավերացմանը և ՌԴ-ի կողմից այս պայմանագրի մորատորիումի հայտարարման արձագանքներին նվիրված հաղորդագրությունների 40 հանգույցանի գրաֆը: Nodes: 40, Edges: 43, Diameter: 11, Radius: 6 . TAGS: CVIS, KCFE, KDEM, KPAO, KTIA, MARR, PARM, PBTS, PGOV, PHUM, PINR, PREL

Աղբյուրը՝ http://wlwardiary.github.io/cable2graph/v0.2/cluster_54970.graphml.html

Այսպես, Նկար 21.3-ում պատկերված է 40 հանգույցանի այսպիսի մի գրաֆ: Այն պարունակում է Եվրոպայում սովորական սպառազինության պայմանագրին (ԵՍՍՊ) առնչվող հարցերին նվիրված 40 հաղորդագրություն: Այդ թվում՝ 6-ը Երևանի և 3-ը՝ Բաքվի ԱՄՆ

⁷ *Неориентированные связанные графы, graphs*: Նկատենք, որ եթե հաշվի առնվեն հաղորդագրությունների պատրաստման տարեթվերն ու ժամանակը, ապա հնարավոր է կառուցել կլաստերներ՝ արդեն ուղղորդված գրաֆերի տեսքով: Սակայն այսպիսի մոտեցումը պահանջում է լրացուցիչ ռեսուրսներ և կարող է խճողել ընդհանուր պատկերը բարդ կառուցվածքով կլաստերների համար:

դեսպանություններից: Գրաֆը ձևավորված է 12 գլխաբառերով կազմակերպված ֆիլտրացիայի արդյունքում (տե՛ս նկարում): Որոշիչ են *KCFE* և *MARR* գլխաբառերը (տե՛ս վերը): Ներառված 40 հաղորդագրություններից 9-ը բացակայում են *Wikileaks*-յան Խմբաքանակ Ա-ում (նկարում դրանք առնված են կապույտ օղակում): Այսպիսիներից է, օրինակ, *07STATE116194* հաղորդագրությունը՝ կազմված ԱՄՆ Պետդեպարտամենտում 2007թ. օգոստոսի 17-ին⁸: Այն, ամենայն հավանականությամբ, շրջաբերական նամակ էր՝ ուղղված ԵՄՄՊ անդամ տարբեր երկրներում ԱՄՆ դեսպանատներին հանձնարարականով նկարագրել տվյալ երկրների մոտեցումներն Ադապտացված ԵՄՄՊ վավերացման հարցին: Ստացված պատասխանները, այս հաղորդագրության հետ մեկտեղ, բերված գրաֆում կազմում են առանձին «աստղախումբ», որը միացված է մնացյալ գրաֆին շնորհիվ Վիլնյուսում և Ռիգայում ԱՄՆ դեսպանությունների մեկական հաղորդագրությունների (*07 Vilnius 629, 07 Riga 629*):

Բացի հանգույցների քանակից, գրաֆը բնութագրվում է իր տրամագծով (*diameter*), այսինքն՝ հանգույցներն իրար միացնող առավել երկար «ճանապարհով»: Նկար Հ1.3-ում այսպիսին է, օրինակ, 2007թ. փետրվարի 22-ով թվագրված *07YEREVAN186* հաղորդագրությունը սեպտեմբերի 13-ով թվագրված *07PARIS3808* հաղորդագրության հետ կապող գիծը (երկարությունը՝ 11): Նկատենք, որ պարտադիր չէ, որ տվյալ գրաֆի տրամագիծը լինի միակը: Կառուցվածքային առումով գրաֆը բնութագրվում է այն գոյացնող հանգույցների (հաղորդագրությունների) առկայությամբ, դրանց քանակով և գոյացնող հանգույցները ծայրամասային հանգույցներին միացնող առավելագույն երկարությամբ շառավիղով (*radius*): Նկար Հ1.3-ում հիմնական գոյացնող հանգույցներն են *07STATE116194, 07MOSCOW3451* և *07YEREVAN1015* հաղորդագրությունները, իսկ 6 միավոր երկարությամբ շառավիղն է, օրինակ՝ *07STATE126948* և *07MOSCOW3451* հաղորդագրությունները կապող գիծը: Նկարում բերված հաղորդագրությունների բովանդակային որոշ մանրամասներ բերվում են Հ1.4 բաժնում:

Wikileaks-յան հրապարակումների մեր հակիրճ քննությունը եզրափակենք հետևյալ դիտարկմամբ: Խմբաքանակ Ա-ում ներառված Հարավկովկասյան հանրապետությունների մայրաքաղաքներից ստացված հաղորդագրություններում առավել մեծ է Երևանից ստացված հաղորդագրությունների թիվը: Դրանք ընդգրկում են նաև ավելի երկար ժամանակահատված, քան Բաքվում և Թբիլիսիում ԱՄՆ դեսպանությունների հաղորդագրությունների ժամանակագրությունը (տե՛ս Նկար Հ1.1): Մյուս կողմից, վերջերս հայտնի դարձան ԱՄՆ Ազգային անվտանգության գործակալության (ԱՆԳ, *NSA*) գլոբալ մակարդակով էլեկտրոնային հաղորդակցությունների գաղտնալսման և գրանցման մասին որոշ տվյալներ: Դրանք հայտնի դարձան այն բանից հետո, երբ 2013թ. հունիսի 6-ին *Գարդիան* և *Վաշինգթոն Փոստ* պարբերականներում տպագրվեց Է.Սնոուդենի (*Edward Snowden*) բացահայտումների առաջին խմբաքանակը:

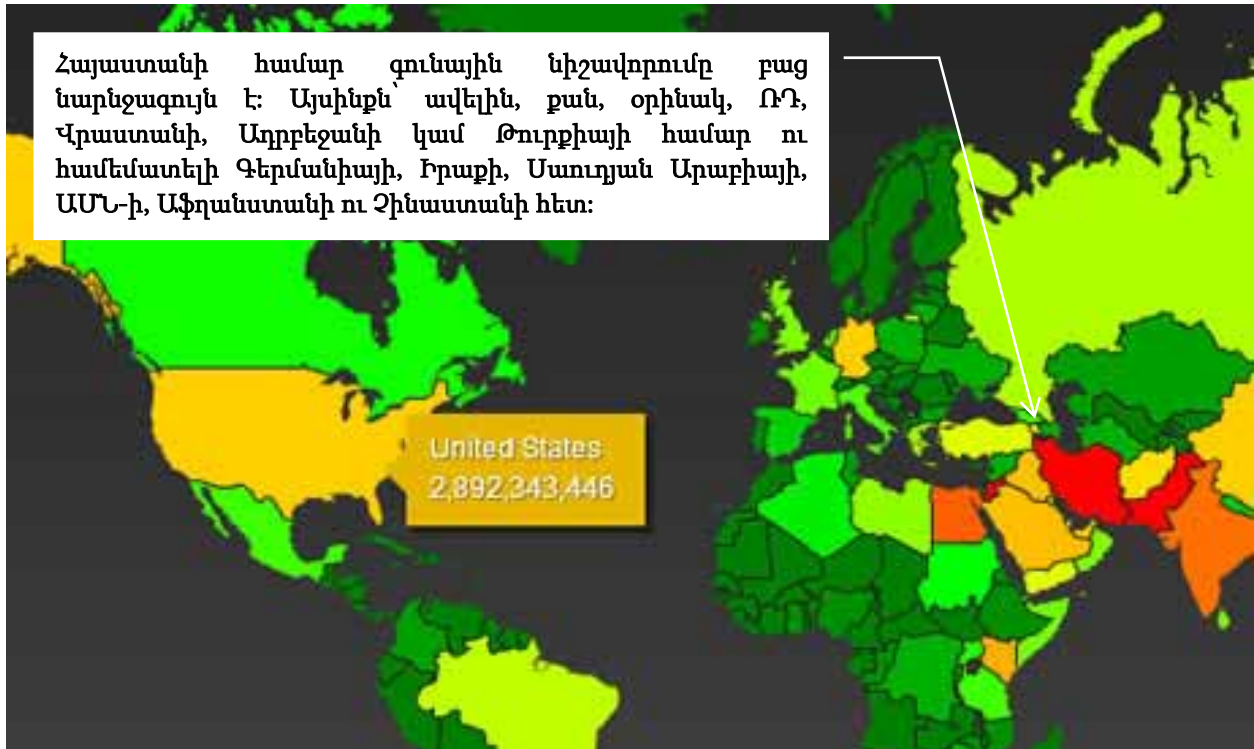
Ուշագրավ է, որ Սնոուդենի կողմից բրիտանական *Գարդիան*-ին տրամադրված որոշ նյութեր նորից փաստում են Հայաստանի հանդեպ առավել «ուշադրությունը»՝ զգալիորեն ավելին, քան, օրինակ, մեր տարածաշրջանային հարևանների պարագայում: Այս հանգամանքը զարմանալիորեն աննկատ մնա՞ծ ԱՆԳ գաղտնալսումներին նվիրված բազմաթիվ միջազգային ու սակավաթիվ հայրենական հրապարակումներում: Մինչդեռ, 2013թ. հունիսի 13-ին *Գարդիան* պարբերականում զետեղված մի նյութ նկարագրում էր ԱՆԳ-ի կողմից ողջ աշխարհով իրականացված էլեկտրոնային հաղորդագրությունների (էլեկտրոնային նամակներ, հեռախոսային խոսակցություններ) գրանցումների նկարագրիչ տվյալները (*metadata*) մշակող ու արտապատկերող «*Boundless Informant*» ծրագիրը⁹: Նկատենք, որ այս տվյալները հնարավորություն են ընձեռում գրանցված ընդհանուր հաղորդակցական հոսքից որոշել և

⁸ Խմբաքանակ Ա-ում բացակայող հաղորդագրությունների կազմման ամսաթիվը, որոշ դեպքերում՝ անգամ բովանդակությունը՝ հնարավոր է վերականգնել ոչ բարդ վերլուծության միջոցով: Ընդ որում, վերականգնման ճշգրտությունը բարձր կլինի այնքանով, որքանով բազմաթիվ են Խմբաքանակ Ա-ում տվյալ աղբյուրից ուղարկված հաղորդագրությունները:

⁹ <http://www.guardian.co.uk/world/2013/jun/08/nsa-boundless-informant-global-datamining>

գատել առանձին կապակցված խմբեր, փակ ցիկլեր և կլաստերներ, ճիշտ ինչպես *Wikileaks*-յան հաղորդագրությունների վերը նկարագրված պարագայում:

Հնարավոր են վիզուալացման նաև այլ ձևեր: Ի թիվս այլ հնարավորությունների¹⁰, «*Boundless Informant*» ծրագիրը կարող է պատկերել աշխարհի, այսպես ասած, «գաղտնալուծման սիտուացիոն քարտեզ», ուր տարբեր երկրներ գունավորվում են՝ ըստ ԱՆԳ-ի կողմից գրանցված հաղորդագրությունների քանակի, տիպի ու մշակման խորության: Այսպես, նշված հրապարակումից Նկար 21.4-ում արտապատկերել ենք այսպիսի մի քարտեզ, համաձայն որի, 2013թ. մարտի ընթացքում ԱՆԳ-ի կողմից աշխարհով մեկ գրանցվել էին մոտ 97 մլրդ էլեկտրոնային նամակների և մոտ 125 մլրդ հեռախոսային կապի մասին նկարագրիչ տվյալներ:

Նկար 21.4. Աշխարհի երկրների «*Boundless Informant*» ծրագրի քարտեզը: Գունային նիշավորումն ըստ էլեկտրոնային հաղորդագրությունների (էլեկտրոնային նամակներ, հեռախոսային կապ) գրանցման քանակի՝ մուգ կանաչից (նվազագույն) մինչև կարմիր (առավելագույն):

Աղբյուրը՝ <http://www.guardian.co.uk/world/2013/jun/08/nsa-boundless-informant-global-datamining>

Բերված քարտեզը կառուցված է ըստ էլեկտրոնային հաղորդագրությունների գրանցման «խտության»: Ինչպես կարելի է տեսնել Հարավային Կովկասի երկրների գունային կողավորումից, Հայաստանի համար գրանցվել են ավելի շատ էլեկտրոնային հաղորդագրություններ, քան Վրաստանի և Ադրբեջանի համար: Վերջինիս նկատմամբ «ուշադրությունը» գրեթե նվազագույն է՝ մուգ կանաչ կողավորում: Հայաստանի գույնն այս քարտեզում վկայում է, որ Հայաստանն ավելի շատ էր ԱՆԳ ուշադրության կենտրոնում, քան, օրինակ, Թուրքիան, գրեթե ողջ Եվրոպան, ողջ Միջին Ասիան և նույնիսկ Միջին: «Ուշադրության» աստիճանը Հայաստանի նկատմամբ այստեղ համեմատելի է բուն ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի, Իրաքի, Սաուդյան Արաբիայի, ԱՄԷ-ի, Կատարի, Քենիայի, Աֆղանստանի ու Չինաստանի հետ: 2013թ. մարտի ընթացքում առավելագույն թվով գրանցումներ են իրականացված Իրանի, Պակիստանի, Հորդանանի և Իսրայելի համար (կարմիր կողավորում), այնուհետև՝ Եգիպտոսի, Հնդկաստանի ու Բիրմայի համար (մուգ նարնջագույն կողավորում):

¹⁰ Ավելի ուշ նույն աղբյուրի տեղեկացմամբ հայտնի դարձավ, որ ԱՆԳ-ի կողմից կիրառվող *Պրիզմ* («*Prism*») համակարգում հնարավոր են ոչ միայն *մետադատայի*, այլև հաղորդագրությունների բուն բովանդակության (*content*) գրանցումն ու մշակումը:

Կարելի է միայն ասել, որ ԱՄՆ-ից գատ, այլ երկրների կողմից էլեկտրոնային հաղորդագրությունների գաղտնալսման, անտարակույս՝ իրականացվող համանման ծրագրերի մասին տվյալները ծայրաստիճան աղքատիկ են: Այլապես հետաքրքիր պիտի լիներ համեմատել Հայաստանի և Ադրբեջանի նկատմամբ նրանց ուշադրության աստիճանը: Թերևս, պետք է նաև զոջալ, որ *Գարդիան*-ի կողմից 2013թ. հունիսի 17-ին կազմակերպված «Հարցրեք Մտուդենին» համացանցային գլոբալ ասուլիսի¹¹ ժամանակ «Հայկական աշխարհի» (ոչ թե համանուն պարբերականի, այլ այս ընդհանրական հասկացության) կողմից տրված միակ հարցը վերաբերում էր Մտուդենի աշխատավարձի չափին¹²:

¹¹ <http://www.guardian.co.uk/world/2013/jun/17/edward-snowden-nsa-files-whistleblower>

¹² «Հարցերը, որ մենք տալիս ենք» թեմային արդեն առիթ ունեցել ենք անդրադառնալու (տե՛ս *Մարջանյան Ա.*, «Ժան Բոդրիյարի «ՄԻՍՈՒԼՅԱԿՐԸ» և Բարաք Օբամայի «MEDZ YEGHERN»-ը. Մաս Ա. Հուլիսյան մտորումներ»): http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=6296&sphrase_id=28572):

Չ1.2. Ֆինանսատնտեսական ոլորտին առնչվող Wikileaks-յան հաղորդագրությունները

Աղյուսակ Չ1.2-ում բերվում է Wikileaks-յան «Ադրբեջանական դոսյեի» էներգետիկ, հիմնականում՝ նավթագազային ոլորտին վերաբերող հաղորդագրությունների ցանկը (ընդհանուրը՝ 208 հատ): Դրանք հիմնականում մեջբերվում կամ հիշատակվում են Գ. 2-ում, և Հավելվածներ 3 և 4-ում: Աղյուսակում ներկայացված են դրանց հաջորդական համարը «Ադրբեջանական դոսյեի» մեջ, ինդեքսը, բովանդակային գլխագիրը, կազմման տարեթիվը և գաղտնիության աստիճանը:

Աղյուսակ Չ1.2. ԱՀ էներգետիկ, առաջին հերթին՝ նավթագազային ոլորտին առնչվող «Ադրբեջանական դոսյեի» Wikileaks-յան հաղորդագրությունները				
Թիվ	Ինդեքս	Բնագրի բովանդակային գլխագիր	Կազմված է	Գաղտնագիր
1	06BAKU152	AZERBAIJAN ENERGY: BP BRIEFS AMBASSADOR ON BTC, SHAH DENIZ, IRAN AND CHANGES AT SOCAR	02.02.2006	CONFIDENTIAL
20	06BAKU249	AZERBAIJAN IN 2006 LOOKS TO SOLIDIFY ITSELF AS REGIONAL ENERGY PLAYER	17.02.2006	CONFIDENTIAL
29	06BAKU305	BTC COMPLETION ON TRACK FOR MAY; BP WORRIES GOAJ ENERGY POLICY ADRIFT	27.02.2006	CONFIDENTIAL
37	06BAKU327	BEYOND BTC - AZERBAIJAN SEEKS FURTHER ROLE FOR CASPIAN ENERGY IN EUROPE	01.03.2006	CONFIDENTIAL
40	06BAKU333	BP BUILDS PICTURE OF SPLIT GOAJ ON OIL TRANSPORT AGREEMENT WITH KAZAKHSTAN	02.03.2006	CONFIDENTIAL
48	06BAKU368	STATUS OF THE KASHAGAN-BTC IGA - THE VIEW FROM AZERBAIJAN	07.03.2006	CONFIDENTIAL
50	06BAKU370	BARMEK'S TROUBLES PAINT GRIM PICTURE FOR POWER SECTOR REFORM IN AZERBAIJAN	07.03.2006	CONFIDENTIAL
57	06BAKU431	EUR A/S FRIED DISCUSSES ENERGY SECURITY ISSUES IN Amb. MANN	21.03.2006	CONFIDENTIAL
62	06BAKU450	AZERBAIJAN ENERGY OUTLOOK	23.03.2006	CONFIDENTIAL
75	06BAKU480	AZERBAIJAN LEADS EITI EFFORTS; PROBLEMS STILL EXIST	30.03.2006	CONFIDENTIAL
79	06BAKU511	AMBASSADOR AND STATOIL DISCUSS SHAH DENIZ PHASE II	04.04.2006	CONFIDENTIAL
89	06BAKU540	PRESIDENT ALIYEV N ENERGY SECURITY, TRASCASPIAN PIPELINE	07.04.2006	CONFIDENTIAL
95	06BAKU581	AZERBAIJAN: S/P DIRECTOR AND EUR DAS BRYZA DISCUSS OIL REVENUE MANAGEMENT AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT	17.04.2006	CONFIDENTIAL
96	06BAKU582	DAS BRYZA DISCUSSES TRANS-CASPIAN GAS PIPELINE IN AZERBAIJAN	17.04.2006	CONFIDENTIAL
99	06BAKU602	FINANCE MINISTER REPLACED BY OIL FUND DIRECTOR AND CLOSE PRESIDENTIAL ADVISOR	19.04.2006	CONFIDENTIAL
105	06BAKU624	AMBASSADOR'S FAREWELL CALL ON ENERGY MINISTER NATIK ALIYEV	24.04.2006	CONFIDENTIAL
110	06BAKU650	BP UPDATE ON EAST-WEST ENERGY CORRIDOR	01.05.2006	CONFIDENTIAL
112	06BAKU659	STATOIL EXECUTIVES ON SCP COMPLETION AND FURTHER SHAH DENIZ EXPLOITATION	01.05.2006	CONFIDENTIAL
115	06BAKU663	CONOCO-PHILLIPS VIEWS OF THE KAZAKHSTAN-AZERBAIJAN OIL-TRANSPORT NEGOTIATIONS	02.05.2006	CONFIDENTIAL
116	06BAKU669	CONSULTANT FORSEES SERIOUS PROBLEMS FOR AZ ELECTRICAL GRID	03.05.2006	CONFIDENTIAL

132	06BAKU720	ITOCHEXPRESSES INTEREST IN BAKU-TBLISI-KARS RAILROAD PROJECT	16.05.2006	CONFIDENTIAL
133	06BAKU722	LATEST ROUND OF AZERBAIJAN-KAZAKHSTAN IGA TALKS	17.05.2006	CONFIDENTIAL
140	06BAKU736	EXPORTING GAS: EB/CBA SPECIAL REPRESENTATIVE MERMOURD MEETS WITH AZERBAIJAN STATE OIL COMPANY	19.05.2006	CONFIDENTIAL
142	06BAKU742	NEW KAZAKHSTAN DRAFT OF AZERBAIJAN-KAZAKHSTAN IGA	19.05.2006	CONFIDENTIAL
146	06BAKU769	BP OFFICIALS ON FUTURE TRENDS IN THE EAST-WEST ENERGY CORRIDOR	30.05.2006	CONFIDENTIAL
158	06BAKU858	EUR DAS BRYZA AND AZERBAIJANI PRESIDENT ALIYEV DISCUSS ENERGY, REGIONAL COOPERATION AND NAGORNO-KARABAKH	12.06.2006	CONFIDENTIAL
162	06BAKU947	BP JUNE UPDATE ON EAST-WEST ENERGY CORRIDOR	27.06.2006	CONFIDENTIAL
163	06BAKU948	BAKU ENERGY COMMUNITY CAUTIOUSLY OPTIMISTIC ON AZERBAIJAN-KAZAKHSTAN IGA	27.06.2006	CONFIDENTIAL
174	06BAKU1010	EUR DAS MATT BRYZA AND TURKISH ENERGY ENVOY MEET SOCAR MARKETING VP ELSHAD NASIROV	12.07.2006	CONFIDENTIAL
175	06BAKU1011	A NEW ENERGY AGENDA: EUR DAS MATT BRYZA AND TURKISH ENERGY ENVOY BALKAN MEET AZERBAIJAN FOREIGN MINISTER MAMMADYAROV	12.07.2006	CONFIDENTIAL
176	06BAKU1012	EUR DAS MATT BRYZA AND TURKISH ENERGY ENVOY MEET SOCAR PRESIDENT ROVNAG ABDULLAYEV	12.07.2006	CONFIDENTIAL
207	06BAKU1193	BP AND STATOIL UPDATE EUR DAS BRYZA ON CASPIAN GAS	11.08.2006	CONFIDENTIAL
213	06BAKU1211	AIOC PRESIDENT BRIEFS ON SHAH DENIZ AND BTC OPERATIONS	17.08.2006	CONFIDENTIAL
216	06BAKU1242	UPDATE ON CASPIAN DELIMITATION: NOTHING NEW IN IRAN-AZERBAIJAN TALKS, HINTS OF PROGRESS WITH TURKMENISTAN	22.08.2006	CONFIDENTIAL
217	06BAKU1247	CHAIRMAN LUGAR AND ENERGY EXECUTIVES DISCUSS AZERBAIJAN'S GROWING ROLE AS REGIONAL ENERGY PROVIDER	22.08.2006	CONFIDENTIAL
226	06BAKU1274	BP QUIETLY LAUNCHES MACROECONOMIC MODELING UNIT IN EFFORT TO STRENGTHEN GOAJ ENERGY REVENUE MANAGEMENT	29.08.2006	CONFIDENTIAL
233	06BAKU1315	AZERBAIJAN: PRESIDENT ALIYEV REQUESTS ADDITIONAL ETAILS ON NATURAL RESOURCE REVENUE AND SOCIAL DEVELOPMENT INITIATIVE	07.09.2006	CONFIDENTIAL
235	06BAKU1327	AMBASSADOR MEETS WITH MINISTER OF EMERGENCY	11.09.2006	CONFIDENTIAL
258	06BAKU1450	REQUEST FOR GUIDANCE: SHAH DENIZ GAS AND IRAN SANCTIONS	04.10.2006	CONFIDENTIAL
263	06BAKU1472	EUR DAS BRYZA DISCUSSES ENERGY AND GAS TO EUROPE	11.10.2006	CONFIDENTIAL
264	06BAKU1473	AMBASSADOR'S INTRODUCTORY CALL ON STATE OIL FUND EXECUTIVE DIRECTOR SHAHMAR MOVSUMOV	11.10.2006	CONFIDENTIAL
295	06BAKU1621	STATE OIL FUND ANNOUNCES YEAR-TO-DATE REVENUES AND EXPENDITURES	07.11.2006	CONFIDENTIAL
301	06BAKU1661	BP AZERBAIJAN PRESIDENT SAYS AZERBAIJAN MOVING SLOWLY TO ADDRESS GAS PROBLEM	15.11.2006	CONFIDENTIAL
314	06BAKU1693	CONOCO-PHILLIPS CONCERNED ABOUT LOSING UMID BABEK PROSPECT	21.11.2006	CONFIDENTIAL
319	06BAKU1710	AZERBAIJANI FOREIGN MINISTER COMMENTS ON ENERGY, NAGORNO-KARABAKH, REGIONAL SECURITY ISSUES WITH VISITING CONGRESSIONAL STAFF DELEGATION	24.11.2006	CONFIDENTIAL

323	06BAKU1717	BP EXEC MEETS PRESIDENT ALIYEV, SOCAR PRESIDENT ABDULLAYEV	27.11.2006	CONFIDENTIAL
334	06BAKU1754	GEORGIAN AMBASSADOR ON PM NOGHAIDELI VISIT, GAS ISSUES	01.12.2006	CONFIDENTIAL
338	06BAKU1771	PRESIDENT ALIYEV ON UPCOMING GAS	05.12.2006	CONFIDENTIAL
342	06BAKU1789	BP WILLING TO MAXIMIZE ACG GAS TO SOCAR TO HELP MEET SHORT-TERM GAS CRUNCH	08.12.2006	CONFIDENTIAL
345	06BAKU1794	AZERBAIJAN WILLING TO HOST DECEMBER 14 'TRILAT PLUS TWO' ENERGY MEETING	08.12.2006	CONFIDENTIAL
351	06BAKU1807	BP AND GOAJ CONFIRM DEAL REACHED ON SHAH DENIZ GAS	11.12.2006	CONFIDENTIAL
354	06BAKU1815	AZERBAIJAN ENERGY MINISTER: TRILAT GAS DEAL REACHED, DETAILS TBD DECEMBER 14-17	13.12.2006	CONFIDENTIAL
358	06BAKU1829	BP AZEBAIJAN DODGES BULLET	15.12.2006	CONFIDENTIAL
359	06BAKU1830	CORRECTION: BP AZERBAIJAN DODGES BULLET	15.12.2006	CONFIDENTIAL
364	06BAKU1839	SHAH DENIZ PRODUCTION DELAYS COULD COMPLICATE REGIONAL GAS SOLUTION	20.12.2006	CONFIDENTIAL
365	06BAKU1840	BP ELABORATES ON SHAH DENIZ DELAYS	20.12.2006	CONFIDENTIAL
366	06BAKU1841	SOME PROGRESS IN TRILATERAL GAS EGOTIATIONS, ISSUES REMAIN	20.12.2006	CONFIDENTIAL
368	06BAKU1843	AZERBAIJAN SCRAMBLING FOR A SOLUTION WITHOUT SHAH DENIZ GAS	21.12.2006	CONFIDENTIAL
374	07BAKU26	CONOCO-PHILLIPS TERMINATES UMID BABEK PROTOCOL, WILL SUBMIT NEW PROPOSAL	05.01.2007	CONFIDENTIAL
381	07BAKU61	SHAH DENIZ WELL TO RESUME PRODUCTION, AZERBAIJAN STILL SEEKING GAS OPTIONS	12.01.2007	CONFIDENTIAL
400	07BAKU132	NABUCCO COMES TO BAKU LOOKING FOR TEN BCM	26.01.2007	CONFIDENTIAL
410	07BAKU155	SCENESETTER FOR A/S SULLIVAN'S FEBRUARY 7 ENERGY	01.02.2007	CONFIDENTIAL
414	07BAKU173	SOCAR SAYS USG MUST HELP WITH KAZAKHSTAN, TURKMENISTAN ENERGY	07.02.2007	CONFIDENTIAL
428	07BAKU245	SOCAR VP SAYS HE IS NOT NECESSARILY LOOKING TO REASSURE EUROPE RE GAS AVAILABILITY	26.02.2007	CONFIDENTIAL
433	07BAKU256	PRESIDENT ALIYEV ON TRANS-CAPSIAN AND EUROPEAN GAS INITIATIVES	01.03.2007	CONFIDENTIAL
445	07BAKU287	ENERGY AND RELATIONS WITH EU AT THE FOREFRONT OF POLISH FOREIGN MINISTER'S VISIT TO AZERBAIJAN	09.03.2007	CONFIDENTIAL
448	07BAKU290	AZERBAIJAN PRESIDENT SAYS SOCAR MIGHT DEVELOP ACG DEEP GAS	09.03.2007	CONFIDENTIAL
501	07BAKU463	AZERBAIJAN PRESIDENT EAGER TO SUPPLY GAS TO EUROPE; OVER-COMMITTING A CONCERN	19.04.2007	CONFIDENTIAL
502	07BAKU464	SOCAR VP SAYS IMPOSSIBLE TO TO PREDICT 2012 GAS VOLUMES	19.04.2007	CONFIDENTIAL
519	07BAKU502	STATOIL SAYS SHAH DENIZ PHASE TWO MARKETING CRUCIAL	24.04.2007	CONFIDENTIAL
522	07BAKU511	INVITATION TO NUCLEAR FORENSICS EXPERTS MEETING DELIVERED TO AZERBAIJAN	26.04.2007	UNCLASSIFIED
526	07BAKU522	AZERBAIJAN ENERGY MINISTER LIKES BP BUT WANTS MORE LEVERAGE	27.04.2007	CONFIDENTIAL
531	07BAKU533	AZERBAIJAN'S BOOMING ENERGY SECTOR HIDES DIFFICULT BUSINESS OPERATING ENVIRONMENT	02.05.2007	CONFIDENTIAL
557	07BAKU648	AZERBAIJAN: SOCAR SAYS TURKISH TRANSIT INVITATION TO BE ISSUED "WITHIN A FEW DAYS"	25.05.2007	CONFIDENTIAL
564	07BAKU689	PRESIDENT ALIYEV REVIEWS ENERGY AND REGIONAL SECURITY; SAYS AZERBAIJAN NEEDS SECURITY	01.06.2007	CONFIDENTIAL

		GUARANTEES		
594	07BAKU784	AZERBAIJAN PRESIDENT TELLS DAS BRYZA ALL SHAH-DENIS	25.06.2007	CONFIDENTIAL
599	07BAKU801	AZERBAIJAN HOLDS ENERGY TRANSPARENCY CONFERENCE AND WINS UN PUBLIC SERVICE AWARD	26.06.2007	UNCLASSIFIED//FOR OFFICIAL USE ONLY
607	07BAKU819	AZERBAIJAN FM ON ENERGY, TURKMENISTAN AND IRAN	28.06.2007	CONFIDENTIAL
621	07BAKU855	AZERBAIJAN'S CRITICAL ENERGY INFRASTRUCTURE	09.07.2007	SECRET//NOFORN
635	07BAKU917	AZERBAIJAN GAS INITIATIVES WAITING ON TURKISH ELECTION	20.07.2007	CONFIDENTIAL
661	07BAKU1030	AZERBAIJAN: DAS BRYZA TALKS ENERGY WITH GOAJ	17.08.2007	CONFIDENTIAL
666	07BAKU1049	AZERBAIJAN PERTURBED BY TGI ANNOUNCEMENT, TURKISH NETBACK PRICING PROPOSAL	22.08.2007	CONFIDENTIAL
670	07BAKU1062	PRESIDENT ALIYEV REVIEWS REGIONAL ENERGY WITH EEB A/S SULLIVAN	23.08.2007	CONFIDENTIAL
676	07BAKU1070	BP COMPLAINS OF DETERIORATING RELATIONS WITH AZERBAIJANI GOVERNMENT; PLANS OUTREACH TO TURKMENISTAN.	24.08.2007	CONFIDENTIAL
698	07BAKU1186	UK ENERGY MINISTER PROMOTES SOUTHERN CORRIDOR IN AZERBAIJAN VISIT	26.09.2007	CONFIDENTIAL
704	07BAKU1224	AZERBAIJAN-BP NEGOTIATIONS: LET THE HARDBALL BEGIN	05.10.2007	CONFIDENTIAL
705	07BAKU1227	PRESIDENT ALIYEV ON ENERGY ISSUES IN ADVANCE OF THE VILNIUS ENERGY SUMMIT	09.10.2007	CONFIDENTIAL
707	07BAKU1236	DEMARCHE DELIVERED: REAFFIRMING U.S. ENERGY POLICY IN ADVANCE OF THE TEHRAN CASPIAN SEA SUMMIT	11.10.2007	SECRET//NOFORN
708	07BAKU1237	SCENESETTER FOR AZERBAIJANI FINANCE MINISTER SHARIFOV'S TRIP TO WASHINGTON, OCT. 20-24	11.10.2007	CONFIDENTIAL
709	07BAKU1238	AZERBAIJAN WILL HELP GEORGIA WITH WINTER GAS BUT IT WON'T BE ENOUGH	11.10.2007	CONFIDENTIAL
715	07BAKU1263	SECOND CASPIAN SUMMIT IN TEHRAN YIELDS LITTLE	19.10.2007	CONFIDENTIAL
718	07BAKU1268	AZERBAIJAN: SOCAR REFRAINS FROM "GOING KAZAKH" ON BP-LED CONSORTIUM	22.10.2007	CONFIDENTIAL
726	07BAKU1292	AZERBAIJAN, RWE UPBEAT ON NABUCCO; BOTAS SHAKE-UP HEGBURG, OFFICE OF RUSSIA/EURASIAN AFFAIRS DIRECTOR LANA EKIMOFF	26.10.2007	CONFIDENTIAL
741	07BAKU1331	FM MAMMADYAROV REVIEWS CASPIAN DELIMITATION, IRAN	06.11.2007	CONFIDENTIAL
744	07BAKU1339	ACG CONSORTIUM GAS FOR GEORGIA IF "HUMANITARIAN CRISIS"	08.11.2007	CONFIDENTIAL
762	07BAKU1385	ACTION REQUEST: LIMITING AZERBAIJAN'S ENERGY INFRASTRUCTURE VULNERABILITIES	16.11.2007	CONFIDENTIAL
766	07BAKU1396	AZERBAIJAN: SOCAR DOES "RECON MISSION" TO TURKMENISTAN'S OIL AND GAS SHOW	21.11.2007	CONFIDENTIAL
769	07BAKU1399	AZERBAIJAN AND BP-LED CONSORTIUM MOVE CLOSER TO RESOLVING DISPUTE	23.11.2007	CONFIDENTIAL
800	07BAKU1483	AZERBAIJAN AND ITALY AGREE TO STEPS FORWARD FOR SOUTHERN CORRIDOR	13.12.2007	CONFIDENTIAL
814	07BAKU1516	AZERBAIJAN: BP EXECUTIVE BULLISH ON SECOND PHASE ENERGY SECTOR DEVELOPMENT	26.12.2007	CONFIDENTIAL
830	08BAKU51	AZ PRESIDENT TELLS SENATOR LUGAR HE WANTS A SIGN ON TURKMEN GAS	18.01.2008	CONFIDENTIAL
842	08BAKU86	AZERBAIJAN: STATE OIL COMPANY COMMITTED TO ENVIRONMENTAL CLEAN-UP?	31.01.2008	CONFIDENTIAL

843	08BAKU90	AZERBAIJANI FOREIGN MINISTER DISCUSSES ENERGY AND ALBORZ ISSUES	01.02.2008	CONFIDENTIAL
846	08BAKU96	AZERBAIJAN SEEKS TO DELIVER MAXIMUM GAS TO TURKEY; SOME TECHNICAL PROBLEMS ON BOTH SIDES	05.02.2008	CONFIDENTIAL
857	08BAKU135	EU TROIKA VISIT FOCUSES ON ENERGY, DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS	13.02.2008	CONFIDENTIAL
858	08BAKU136	AZERBAIJAN ENERGY PLAYERS GIVE STATUS UPDATE ON SHAH DENIZ, BTC	13.02.2008	CONFIDENTIAL
859	08BAKU140	AZERBAIJAN'S OIL COMPANY UPBEAT ON COOPERATION WITH TURKMENISTAN, FRUSTRATED WITH TURKEY ON TRANSIT	14.02.2008	CONFIDENTIAL
876	08BAKU178	S/CT URBANCIC DISCUSSES ENERGY INFRASTRUCTURE PROTECTION AND COUNTERTERRORISM COOPERATION WITH GOAJ OFFICIALS	29.02.2008	SECRET//NOFORN
882	08BAKU191	AZERBAIJAN: AMBASSADOR MANN TALKS ENERGY WITH PRESIDENT ALIYEV	05.03.2008	CONFIDENTIAL
896	08BAKU218	AZERBAIJAN: BTC PARTNERS APPROVE EXPANSION, ACG PARTNERS APPROVE CHANGED PROFIT SPLIT	07.03.2008	CONFIDENTIAL
899	08BAKU224	AZERBAIJAN: AMBASSADOR MANN TALKS ENERGY WITH FM	11.03.2008	CONFIDENTIAL
902	08BAKU232	AMB. MANN DISCUSSES EUROPEAN ENERGY, NABUCCO, BTC WITH ALIYEV	12.03.2008	CONFIDENTIAL
907	08BAKU242	AZERBAIJAN: SOCAR PRESIDENT SAYS ANY PUBLICITY BAD	13.03.2008	CONFIDENTIAL
920	08BAKU276	AZERBAIJAN ENERGY UPDATE, MARCH 2008	19.03.2008	UNCLASSIFIED
925	08BAKU282	DAS BRYZA DISCUSSES ENERGY COOPERATION WITH FM	26.03.2008	CONFIDENTIAL
929	08BAKU291	UPDATE ON SOFAZ, AZERBAIJAN'S OIL FUND	28.03.2008	CONFIDENTIAL
958	08BAKU395	AZERBAIJAN: TGI FIGHTING NABUCCO, EU AND TURKEY	25.04.2008	CONFIDENTIAL
964	08BAKU416	AZERBAIJAN: NABUCCO CONTINUES TO WORK FOR SHAH	01.05.2008	CONFIDENTIAL
996	08BAKU550	AZERBAIJAN: TOTAL AND SOCAR AGREE TO EXPLORE,	13.06.2008	CONFIDENTIAL
1002	08BAKU565	AZERBAIJAN PRESIDENT SAYS ENERGY COOPERATION MUST	18.06.2008	CONFIDENTIAL
1003	08BAKU566	AZERBAIJAN: SOCAR TELLS SE GRAY EVERYONE WANTS	18.06.2008	CONFIDENTIAL
1015	08BAKU620	AZERBAIJAN'S SOCAR UPBEAT ON TURKMENISTAN; WORRIED	30.06.2008	CONFIDENTIAL
1018	08BAKU625	AZERBAIJAN FACES CHALLENGE OF PROTECTING CRITICAL	02.07.2008	SECRET
1021	08BAKU630	AZERBAIJAN STATOIL EXEC SAYS SD1 AND SD2 WILL BE	02.07.2008	CONFIDENTIAL
1034	08BAKU671	AZERBAIJAN SCENESETTER FOR JULY 14 VISIT OF	11.07.2008	CONFIDENTIAL
1039	08BAKU686	OIL FUND AGAIN REQUESTS U.S. SUPPORT TO BRING	17.07.2008	CONFIDENTIAL
1049	08BAKU717	AZ. STICKS TO ITS STORY ON CONFRONTATION WITH TURKMENS ON CASPIAN	31.07.2008	SECRET
1051	08BAKU719	AZERBAIJAN,S SOCAR DISCUSSES TURKMEN NEXT STEPS	31.07.2008	CONFIDENTIAL
1054	08BAKU728	SOCAR VP, SE GRAY DISCUSS NEXT STEPS RE TURKEY	05.08.2008	CONFIDENTIAL
1061	08BAKU740	PROBLEM WITH BTC PIPELINE IN TURKEY UNLIKELY TO	06.08.2008	UNCLASSIFIED
1062	08BAKU741	SOCAR EXPLAINS AZERBAIJAN-TURKMENISTAN OIL AND GAS	07.08.2008	UNCLASSIFIED

1063	08BAKU757	AZERBAIJAN-IRAN COOPERATE ON NATURAL GAS, CONSIDER	11.08.2008	CONFIDENTIAL
1067	08BAKU765	AZERBAIJAN OIL & GAS EXPORT WOES: BAKU-SUPSA, SCP	13.08.2008	CONFIDENTIAL
1073	08BAKU787	AZERBAIJAN'S SOCAR: OIL & GAS TRANSIT THROUGH	21.08.2008	CONFIDENTIAL
1075	08BAKU790	AZERBAIJANI PRESIDENT: I DIDN'T STAND BEHIND	22.08.2008	CONFIDENTIAL
1085	08BAKU815	BP BRIEFS SENATOR LUGAR ON CASPIAN ENERGY	28.08.2008	CONFIDENTIAL
1098	08BAKU867	TURKISH ENERGY MINISTER FOCUSED ON IRAQI GAS FOR	12.09.2008	CONFIDENTIAL
1099	08BAKU868	SOCAR STILL SEEKING SOLUTIONS FOR TURKISH TRANSIT	12.09.2008	CONFIDENTIAL
1102	08BAKU880	AZERBAIJAN: LITTLE PROGRESS ON CASPIAN Delimitation	17.09.2008	CONFIDENTIAL
1105	08BAKU883	AZERBAIJAN: GAS LEAK SLASHES OIL PRODUCTION IN	17.09.2008	CONFIDENTIAL
1109	08BAKU897	AZERBAIJAN ACG FIELD OIL PRODUCTION STILL WAY DOWN	19.09.2008	CONFIDENTIAL
1117	08BAKU915	AZERBAIJAN FOREIGN MINISTER PROMOTES TURKMEN GAS	26.09.2008	CONFIDENTIAL
1120	08BAKU919	AZERBAIJAN INCOME TAKES A HIT AS NO SHORT-TERM FIX FOR ACG Prob.	26.09.2008	CONFIDENTIAL
1122	08BAKU923	EUR DAS BRYZA'S SEPTEMBER 18 MEETINGS WITH	29.09.2008	CONFIDENTIAL
1129	08BAKU947	AZERBAIJAN SEEKS TO DEVELOP ACG DEEP GAS, CAN	08.10.2008	CONFIDENTIAL
1135	08BAKU970	PRESIDENT ALIYEV, DEPUTY SECRETARY DISCUSS REGIONAL SECURITY, ENERGY	10.10.2008	CONFIDENTIAL
1149	08BAKU1012	SOCAR WILLING TO PROVIDE GAS TO GEORGIA BUT	22.10.2008	CONFIDENTIAL
1164	08BAKU1091	AZERBAIJAN BEGINNING TO CONSIDERING FUTURE NUCLEAR	14.11.2008	CONFIDENTIAL
1166	08BAKU1097	BAKU ENERGY SUMMIT ADVANCES U.S. EURASIAN ENERGY	17.11.2008	CONFIDENTIAL
1180	08BAKU1147	PRESIDENT GUL TELLS SECRETARY BODMAN OF SOUTHERN energy corridor	03.12.2008	CONFIDENTIAL
1194	08BAKU1186	AZERBAIJAN: WHERE WE ARE WITH SHAH DENIZ PHASES	19.12.2008	CONFIDENTIAL
1197	08BAKU1195	AZERBAIJAN: CENTRAL AZERI PLATFORM IN ACG OIL	23.12.2008	CONFIDENTIAL
1198	08BAKU1196	AZERBAIJAN: CIVIL NUCLEAR ENERGY SECTOR OVERVIEW	24.12.2008	UNCLASSIFIED
1201	09BAKU2	AZERBAIJAN: TURKMAN AMBASSADOR POSITIVE ON ENERGY	02.01.2009	CONFIDENTIAL
1217	09BAKU30	AZERBAIJAN: BP DOWNBEAT ON 2009 SHAH DENIZ PHASE	15.01.2009	CONFIDENTIAL
1218	09BAKU31	AZERBAIJAN: MOTION ON SHAH DENIZ PHASE TWO TURKEY	15.01.2009	CONFIDENTIAL
1219	09BAKU34	AZERBAIJAN'S 2009 BUDGET: A SUSTAINABLE POLICY IN	16.01.2009	CONFIDENTIAL
1223	09BAKU58	AZERBAIJAN: SOCAR CLAIMS TURKEY SEEKS TO BURY, WHILE PRAISING, SOUTHERN CORRIDOR	26.01.2009	CONFIDENTIAL
1224	09BAKU60	AZERBAIJAN: SOCAR CLAIMS TURKEY SEEKS TO BURY,	26.01.2009	CONFIDENTIAL
1225	09BAKU61	AZERBAIJAN: SOCAR CLAIMS TURKEY SEEKS TO BURY,	26.01.2009	CONFIDENTIAL
1232	09BAKU101	AZERBAIJAN HAS NO PLANS TO CUT 2009 OIL PRODUCTION, DESPITE PRESIDENT'S COMMENTS	06.02.2009	CONFIDENTIAL
1244	09BAKU144	SHAH DENIZ PHASE TWO GAS -- MORE, LATER THAN EXPECTED; "EUROSTREAM" OPTION?	24.02.2009	CONFIDENTIAL

1252	09BAKU163	AZERBAIJAN'S SOCAR INKS PSA WITH TOTAL TO EXPLORE/DEVELOP OFFSHORE "ABSHERON" FIELD	02.03.2009	CONFIDENTIAL
1267	09BAKU192	AZERBAIJAN: NABUCCO PARTNER RWE CAUTIOUSLY	11.03.2009	CONFIDENTIAL
1284	09BAKU246	AZERBAIJAN: SOCAR: GAZPROM MOU NOT SIGN OF ENERGY	01.04.2009	CONFIDENTIAL
1290	09BAKU271	AZERBAIJAN: TURKISH AMBASSADOR AND DAS BRYZA	07.04.2009	SECRET//NOFORN
1296	09BAKU300	AZERBAIJAN: MINENERGY DESCRIBES SOCAR-GAZPROM GAS	14.04.2009	CONFIDENTIAL
1300	09BAKU314	AZERBAIJAN: CONOCO-PHILLIPS SAY NOW IS KEY TIME	17.04.2009	CONFIDENTIAL
1301	09BAKU315	AZERBAIJAN: SPOT REPORT - U/I HIGH SPEED BOATS	20.04.2009	CONFIDENTIAL
1306	09BAKU329	AZERBAIJAN: DAS BRYZA MEETS APPARAT OFFICIALS ON	22.04.2009	CONFIDENTIAL
1308	09BAKU337	AZERBAIJAN: A SHIFT IN GAS EXPORT STRATEGY?	22.04.2009	CONFIDENTIAL
1321	09BAKU377	NEXT STEPS ON EURASIAN ENERGY STRATEGY	10.05.2009	CONFIDENTIAL
1330	09BAKU401	AZERBAIJAN: APPARAT, MFA, SOCAR, TURKISH EMBASSY	15.05.2009	CONFIDENTIAL
1338	09BAKU430	AZERBAIJANI PRESIDENT REPEATS REQUEST FOR A SECURITY GUARANTEE	26.05.2009	SECRET//NOFORN
1355	09BAKU473	AZERBAIJAN: EXTRAORDINARY PARLIAMENTARY SESSION HELD	12.06.2009	UNCLASSIFIED//FOR OFFICIAL USE ONLY
1361	09BAKU481	AZERBAIJAN: PRESIDENT ALIYEV TALKS EURASIAN ENERGY	16.06.2009	CONFIDENTIAL
1394	09BAKU605	AZERBAIJAN'S PERSPECTIVE ON CASPAIN DELIMITATION	31.07.2009	CONFIDENTIAL
1398	09BAKU625	SOCAR RESTRUCTURING: BACK IN THE USSR	06.08.2009	CONFIDENTIAL
1403	09BAKU644	AZERBAIJAN: DAS BRYZA ENGAGES PRESIDENT ALIYEV ON	17.08.2009	CONFIDENTIAL
1404	09BAKU646	AZERBAIJAN: DAS BRYZA'S ENERGY TALKS AUG 12	17.08.2009	SECRET
1405	09BAKU655	AZERBAIJAN'S PERSPECTIVE ON CASPAIN DELIMITATION	19.08.2009	CONFIDENTIAL
1412	09BAKU688	SPECIAL ENVOY MORNINGSTAR, PRESIDENT ALIYEV DISCUSS NABUCCO, TURKEY GAS TRANSIT	01.09.2009	CONFIDENTIAL
1414	09BAKU693	MORNINGSTAR, PRESIDENT ALIYEV DISCUSS TURKMENISTAN, KAZAKHSTAN	02.09.2009	CONFIDENTIAL
1429	09BAKU739	THE AQTAU SUMMIT: MUCH TO DO ABOUT NOTHING	16.09.2009	CONFIDENTIAL
1436	09BAKU754	SOCAR ON SOUTHERN CORRIDOR ENERGY TRANSIT OPTIONS	23.09.2009	CONFIDENTIAL
1443	09BAKU782	SUBJECT: SCENESETTER FOR DEPARTMENT OF ENERGY	30.09.2009	CONFIDENTIAL
1453	09BAKU810	AZERBAIJAN: PRESIDENT ALIYEV, DOE DEPSEC PONEMAN	09.10.2009	CONFIDENTIAL
1455	09BAKU812	AZERBAIJAN: DOE DEP SEC PONEMAN, SOCAR DISCUSS GAS	09.10.2009	CONFID./NOFORN
1461	09BAKU825	CONOCPHILLIPS SEEKS EXPLORATION BLOCK IN AZERBAIJAN	16.10.2009	CONFIDENTIAL
1477	09BAKU877	ALBORZ RIG MOVEMENT HIGHLIGHTS NEED TO ACCELERATE	06.11.2009	SECRET//NOFORN
1478	09BAKU881	SOCAR: NO AGREEMENT TO ALLOW ALBORZ IN AZERBAIJANI	06.11.2009	SECRET

1481	09BAKU895	PRESIDENTIAL ADVISOR PREDICTS THAT TENSIONS OVER THE IRANIAN DRILLING RIG WILL ESCALATE	17.11.2009	SECRET
1483	09BAKU900	PRESIDENTIAL ADVISOR PREDICTS THAT TENSIONS OVER THE IRANIAN DRILLING RIG WILL ESCALATE	17.11.2009	SECRET
1491	09BAKU916	GAS TRANSIT TALKS REMAIN A STRUGGLE	25.11.2009	CONFIDENTIAL
1494	09BAKU919	DEVELOPING A PLAN B FOR GAS TRANSIT	25.11.2009	CONFIDENTIAL
1498	09BAKU925	FM READOUT ON IRAN'S EVOLVING POLITICAL LANDSCAPE	25.11.2009	SECRET
1499	09BAKU927	FOREIGN MINISTER DISCUSSES POSSIBLE	01.12.2009	SECRET
1507	09BAKU944	IRANIAN ALBORZ RIG QUERY	08.12.2009	SECRET
1509	09BAKU958	GAS TRANSIT NEGOTIATIONS DRAG IN WAKE OF ERDOGAN	11.12.2009	CONFIDENTIAL
1512	09BAKU969	SOCAR VP: TOUGH VISIT TO TEHRAN	16.12.2009	SECRET
1514	09BAKU976	SOCAR INSIGHTS ON BOTAS FINANCIAL	18.12.2009	CONFIDENTIAL
1516	09BAKU980	A MODEST PIPELINE PROPOSAL?	22.12.2009	CONFIDENTIAL
1519	09BAKU985	SOCAR SIGNS MOU TO SELL GAS TO IRAN	23.12.2009	CONFIDENTIAL
1520	09BAKU986	IRAN AND ALBORZ RIG UPDATE FROM THE	23.12.2009	SECRET
1524	09BAKU996	THE VIEW FROM BAKU ON THE ON THE TURKMEN-CHINA PIPE	30.12.2009	CONFIDENTIAL
1534	10BAKU32	AMBASSADOR MORNINGSTAR MEETING WITH gas to Iran	15.01.2010	CONFIDENTIAL
1544	10BAKU77	MEETING WITH BP PRESIDENT JAVANSHIR	03.02.2010	CONFIDENTIAL
1565	10BAKU134	AZ PRESIDENT TO U/S BURNS: "YOU CAN'T AZERBAIJANI PRESIDENT TO U/S BURNS: "YOU CAN'T BOIL TWO HEADS IN ONE POT" gas Turkey Rusia Arm-Turk	25.02.2010	CONFIDENTIAL

Չ1.3. Ֆինանսատնտեսական ոլորտին առնչվող Wikileaks-յան հաղորդագրությունները

Աղյուսակ Չ1.3-ում բերվում են Wikileaks-յան «Ադրբեջանական դոսյեից» 59 հաղորդագրությունները, որոնք նվիրված են ԱՀ ֆինանսատնտեսական և բյուջետային խնդիրներին:

Աղյուսակ Չ1.3. ԱՀ տնտեսական, ֆինանսական և բյուջետային խնդիրներին նվիրված Wikileaks-յան Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունները: Գ. 3 և 4-ում մեջբերվող հաղորդագրությունները բերված են շեղագիր					
Թիվ	Ինդեքս	Բնագրի բովանդակային գլխագիր	Գաղտնագիր	Կազմված է	Գլխաբառեր
9	06BAKU205	NEW MANAT SLIPS IN THE BACK DOOR AS INFLATION INCREASES AND MANAT BEGINS SLOW APPRECIATION	CONFIDENTIAL	2006-02-10T13:11:00Z	ECON, EFIN, PREL, PGOV, AJ
15	06BAKU219	IMF READOUT ON ECONOMY IN LATE 2005 AND EARLY 2006	CONFIDENTIAL	2006-02-14T13:42:00Z	ECON, EFIN, PREL, PGOV, AJ
53	06BAKU407	MANAGING AZERBAIJAN,S LOOMING ECONOMIC STORM	CONFIDENTIAL	2006-03-15T13:03:00Z	ECON, EFIN, EAID, ETRD, PREL, PGOV, AJ
54	06BAKU411	ECONOMIC DECISION-MAKING AZERBAIJANI STYLE	CONFIDENTIAL	2006-03-16T11:10:00Z	PINR, ECON, PGOV, PREL, AJ
55	06BAKU412	EUR A/S FRIED DISCUSSES ECONOMIC AND FINANCIAL REFORMS WITH AZERBAIJANI ECONOMIC DEVELOPMENT MINISTER	CONFIDENTIAL	2006-03-16T11:57:00Z	ECON, ENRG, EPET, EFIN, PREL, PGOV, AJ

56	06BAKU430	PRESIDENT ALIYEV LOOKS TO THE FUTURE OF AZERBAIJAN	SECRET	2006-03-21T13:09:00Z	PREL, PGOV, PHUM, KDEM, ECON, ENRG, MOPS, AJ
86	06BAKU531	ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE EXCLAVE OF NAKHCHIVAN	CONFIDENTIAL	2006-04-06T09:35:00Z	PREL, PGOV, ECON, ETRD, BEXP, KFLU, AJ
87	06BAKU573	AZERBAIJAN: SUCCESSFUL MINISTERIAL-LEVEL MACROECONOMIC BUDGET SEMINAR ENDS WITH HOPE FOR FURTHER REFORMS	CONFIDENTIAL	2006-04-07T08:22:00Z	PGOV, PREL, PHUM, KDEM, ECON, EAID, MARR, AJ
130	06BAKU715	MINISTER OF ECONOMIC DEVELOPMENT SEEKS MORE U.S.	CONFIDENTIAL	2006-05-15T12:20:00Z	PREL, PGOV, ENRG, EPET, ETRD, KDEM, PINR, AJ
136	06BAKU731	PRESIDENTIAL ECONOMIC ADVISOR'S PERSONAL INFLUENCE DIMINISHES	CONFIDENTIAL	2006-05-18T08:38:00Z	ETRD, ECON, EFIN, PREL, PGOV, PINR, AJ
182	06BAKU1076	AMBASSADOR DISCUSSES ECONOMIC ENVIRONMENT WITH IFI's	CONFIDENTIAL	2006-07-21T06:50:00Z	ECON, EFIN, EAID, PREL, AJ
266	06BAKU1476	AZERBAIJAN: DRAFT 2007 BUDGET PROJECTS 42 PERCENT	CONFIDENTIAL	2006-10-11T08:05:00Z	ECON, EFIN, PREL, AJ
297	06BAKU1624	PRESIDENT HIGHLIGHTS ECONOMIC SUCCESSES IN RUN UP TO PRESIDENTIAL ELECTIONS IN 2008	CONFIDENTIAL	2006-11-08T15:32:00Z	ECON, PREL, EAGR, EAID, AJ
347	06BAKU1798	IMF REPRESENTATIVE BRIEFS REVENUE MANAGEMENT GROUP ON MACROECONOMIC TRENDS	CONFIDENTIAL	2006-12-11T06:31:00Z	ECON, EFIN, ETRD, PREL, AJ
349	06BAKU1800	2007 STATE BUDGET FORESEES 60% INCREASE IN GOVERNMENT SPENDING	CONFIDENTIAL	2006-12-11T06:33:00Z	ECON, EFIN, ETRD, AJ, EINV
377	07BAKU39	GOVERNMENT RAISES PRICES ON FUEL AND KEY GOODS AND SERVICES BY MORE THAN 50%	CONFIDENTIAL	2007-01-09T12:35:00Z	ECON, AMGT, EID, EFIN, ETRD, EPET, ENRG, AFIN, AJ
379	07BAKU50	IMPLICATIONS OF UNSC SANCTIONS ON IRAN-AZERBAIJAN	SECRET//NOFORN	2007-01-11T11:59:00Z	PGOV, PINR, PREL, ECON, EINV, ENRG, EPET, IR, AJ
388	07BAKU89	PUBLIC REACTION TO RECENT PRICE INCREASES MUTED DESPITE GOVERNMENT'S FAILURE TO WIN THE PUBLIC RELATIONS BATTLE	CONFIDENTIAL	2007-01-19T05:54:00Z	ECON, AMGT, EAID, EFIN, ETRD, EPET, ENRG, AFIN, AJ
398	07BAKU125	GOAJ APPROVES OPPOSITION MUSAVAT PARTY REQUEST TO PROTEST PRICE HIKES ON JANUARY 28	CONFIDENTIAL	2007-01-25T14:06:00Z	PGOV, PREL, PHUM, KDEM, CASC, ASEC, AJ
399	07BAKU131	GOAJ RAISES SALARIES AND MINIMUM WAGE TO COUNTER EFFECTS OF RECENT PRICE INCREASES	CONFIDENTIAL	2007-01-26T12:32:00Z	ECON, EFIN, PGOV, PREL, EAID, AMGT, AJ
438	07BAKU274	IMF CONSULTATIONS REVEAL GROWING INFLATION AND POSITIVE TRENDS IN GOAJ ECONOMIC DECISION-MAKING	CONFIDENTIAL	2007-03-06T12:38:00Z	ECON, EFIN, EAID, PREL, AJ
508	07BAKU474	AZERBAIJAN INVESTMENT COMPANY STARTS TO PURSUE ITS MISSION	CONFIDENTIAL	2007-04-20T06:32:00Z	PREL, PGOV, ECON, EAGR, EPET, KCOR, AJ
510	07BAKU477	AZERBAIJAN CREATES NEW SPECIAL ECONOMIC ZONES	UNCLASS/FOUO	2007-04-20T10:50:00Z	ECON, EFIN, EAID, ETRD, ENRG, EPET, AJ
521	07BAKU505	INFLATION BEGINNING TO IMPACT AZERBAIJAN'S ECONOMY	CONFIDENTIAL	2007-04-25T04:27:00Z	ECON, EFIN, ENRG, KCOR, AJ
536	07BAKU573	AZERBAIJAN TAKES FIRST STEP TOWARDS IMPROVING BUSINESS ENVIRONMENT	CONFIDENTIAL	2007-05-11T11:06:00Z	ECON, ETRD, EINV, PGOV, AJ
546	07BAKU603	NEARLY USD 1 BILLION BUDGET INCREASE WORRIES IFI's IN AZERBAIJAN	CONFIDENTIAL	2007-05-18T06:04:00Z	ECON, EFIN, EPET, ENRG, PREL, AJ
562	07BAKU683	FINANCE MINISTER DISCUSSES ECONOMIC REFORMS AND PLANS FOR MODERNIZATION	CONFIDENTIAL	2007-06-01T08:23:00Z	ECON, EFIN, PREL, ENRG, AJ
581	07BAKU737	AZERBAIJAN APPROVES SUPPLEMENTAL BUDGET INCREASE OF ALMOST USD 700 MILLION	CONFIDENTIAL	2007-06-12T11:40:00Z	ECON, EFIN, PGOV, AJ
674	07BAKU1068	PRESIDENT ALIYEV REVIEWS THE BILATERAL ECONOMIC RELATIONSHIP AND IRAN	CONFIDENTIAL	2007-08-24T03:45:00Z	ECON, EFIN, ETRD, PGOV,

		WITH EEB A/S SULLIVAN			PREL, KCOR, IR, AJ
688	07BAKU1124	IMF BELIEVES GOAJ UNDERSTANDS RISKS OF EXCESSIVE SPENDING	CONFIDENTIAL	2007-09-12T05:20:00Z	ECON, EFIN, PREL, AJ
699	07BAKU1199	AZERBAIJAN COMMERCIAL UPDATE, SEPTEMBER 2007	UNCLASSIFIED	2007-09-28T11:24:00Z	ECON, EINV, ETRD, ENRG, EFIN, AJ
700	07BAKU1207	2008 BUDGET FORECASTS ANOTHER LARGE INCREASE IN SPENDING	CONFIDENTIAL	2007-10-02T06:45:00Z	ECON, EFIN, EAID, AJ
740	07BAKU1330	PRESIDENT'S STATE OF THE UNION SPEECH: ECONOMIC SUCCESSES, MILITARY BUILDUP, AND CRITICISM OF MONOPOLISTS AND ELITES	CONFIDENTIAL	2007-11-06T10:17:00Z	ECON, PGOV, EAID, PREL, KCOR, EFIN, AJ
802	07BAKU1487	AZERBAIJAN'S 2008 STATE BUDGET EXPENDITURES TOP 10 BILLION MANATS	CONFIDENTIAL	2007-12-14T08:35:00Z	ECON, EFIN, PGOV, EINV, ETRD, AJ
815	07BAKU1518	AZERBAIJAN'S STATE OIL FUND: 2007 PERFORMANCE AND PLANS FOR 2008.	UNCLASSIFIED	2007-12-26T12:21:00Z	ECON, EINV, ETRD, ENRG, EFIN, AJ
818	08BAKU3	AZERBAIJAN'S INCREASINGLY CONFIDENT FOREIGN POLICY	CONFIDENTIAL	2008-01-03T10:18:00Z	PREL, PGOV, PBTS, ENRG, KDEM, AJ
819	08BAKU6	PRESIDENT ALIYEV OUTLINES PLNS FOR STATE FUNDING OF NGOS	CONFIDENTIAL	2008-01-04T09:52:00Z	PGOV, PREL, PHU, KDEM, AJ
834	08BAKU70	RUMORS SWIRL OF MINISTER OF ECONOMIC DEVELOPMENT'S LOOMING DOWNFALL	CONFIDENTIAL	2008-01-28T11:39:00Z	KTDB, ECON, EFIN, EINV, ELAB, ETRD, OPIC, PGOV, AJ
835	08BAKU71	AZERBAIJAN: INVESTMENT CLIMATE STATEMENT 2008	UNCLASSIFIED	2008-01-28T11:39:00Z	ETDR, ECON, WTRO, PINR, PGOV, KCOR, PREL, AJ
837	08BAKU77	AZERBAIJAN'S OPAQUE PROCUREMENT SYSTEM	CONFIDENTIAL	2008-01-30T06:58:00Z	ECON, EINV, ETRD, PGOV, KCOR, AJ
851	08BAKU123	CORRECTED COPY: AZERBAIJAN: INVESTMENT CLIMATE STATEMENT 2008	UNCLASSIFIED	2008-02-12T06:59:00Z	KTDB, ECON, EFIN, EINV, ELAB, ETRD, OPIC, PGOV, AJ
889	08BAKU203	PRESIDENT HIGHLIGHTS ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS	CONFIDENTIAL	2008-03-06T11:20:00Z	ECON, EFIN, ETRD, PGOV, AJ
929	08BAKU291	UPDATE ON SOFAZ, AZERBAIJAN'S OIL FUND	CONFIDENTIAL	2008-03-28T08:41:00Z	ECON, EFIN, ENRG, PREL, AJ
938	08BAKU322	AZERBAIJAN ECONOMY CONTINUES EXPANSION IN 2007; OUTLOOK FOR 2008 STABLE	CONFIDENTIAL	2008-04-04T10:41:00Z	ECON, EFIN, PREL, ETRD, AJ
939	08BAKU324	AZERBAIJAN COMMERCIAL UPDATE, March 01 - 15, 2008	UNCLASSIFIED	2008-04-04T11:30:00Z	ECON, EINV, ETRD, ENRG, EFIN, AJ
977	08BAKU461	GOVERNMENT "SHARKS" PUSH LARGE AMERICAN INVESTOR TO QUIT AZERBAIJAN	CONFIDENTIAL	2008-05-16T11:59:00Z	ECON, ETRD, EFIN, KCOR, PREL, PGOV, AJ
988	08BAKU496	KOREAN COMPANIES FACE CHALLENGES IN AZERBAIJAN'S	CONFIDENTIAL	2008-05-30T09:43:00Z	ECON, KCOR, EFIN, ETRD, AJ
1008	08BAKU593	AZERBAIJAN: 2008 REPORT ON INVESTMENT DISPUTES AND	UNCLASS/FOUO	2008-06-24T04:01:00Z	ECON, EINV, KIDE, PGOV, AJ
1032	08BAKU667	AZERBAIJAN INCREASES 2008 BUDGET WITH LARGE TRANSFERS FROM STATE OIL FUND	CONFIDENTIAL	2008-07-10T06:27:00Z	ECON, EINV, ETRD, ENRG, EFIN, AJ
1093	08BAKU845	WB TO NAME AZERBAIJAN NUMBER ONE REFORMER WORLDWIDE	CONFIDENTIAL	2008-09-09T11:51:00Z	ECON, ETRD, EINV, EFIN, EAGR, ECIN, AJ
1162	08BAKU1083	MINISTER SHARIFOV DISCUSSES EPC, BUDGET AND ECONOMY	CONFIDENTIAL	2008-11-12T08:53:00Z	ECON, EFIN, EINV, EIND, PGOV, AJ
1163	08BAKU1089	ExIM BANK DIRECTOR VISIT BUILDS CONFIDENCE AND GAINS INFORMAL FINANCING REQUESTS	CONFIDENTIAL	2008-11-13T12:52:00Z	ECON, ETRD, EINV, EFIN, EAGR, ECIN, AJ
1213	09BAKU23	IFT's WEIGH IN ON EFFECT OF GLOBAL FINANCIAL CRISIS IN AZERBAIJAN	CONFIDENTIAL	2009-01-13T13:50:00Z	ECON, EFIN, ETRD, EXIM, EINV,

					AJ
1214	09BAKU25	IFI's COMMENT ON INVESTMENT CLIMATE IN AZERBAIJAN	CONFIDENTIAL	2009-01-14T10:26:00Z	ECON, EFIN, ETRD, EXIM, EINV, AJ
1219	09BAKU34	AZERBAIJAN'S 2009 BUDGET: A SUSTAINABLE POLICY IN AN UNCERTAIN WORLD	CONFIDENTIAL	2009-01-16T08:48:00Z	EAGR, ECIN, ECON, EFIN, EPET, ETRD, EINV, AJ
1278	09BAKU224	AZERBAIJAN'S ECONOMY: TOO GOOD TO BE TRUE?	CONFIDENTIAL	2009-03-19T10:10:00Z	EAGR, ECIN, ECON, EFIN, EPET, ETRD, EINV, AJ
1421	09BAKU708	AZERBAIJAN: ECONOMIC/ COMMERCIAL ROUNDUP	UNCLASS/FOUO	2009-09-04T10:44:00Z	ECON, EINV, EIND, AJ
1472	09BAKU864	AZERBAIJAN: ECONOMIC/ COMMERCIAL ROUNDUP	UNCLASS/FOUO	2009-11-02T11:47:00Z	ECON, EINV, EIND, EAIR, KCOR, TINT, KIPR, AJ, TU, AE,
1538	10BAKU51	AZERBAIJAN - INVESTMENT CLIMATE STATEMENT 2010	UNCLASSIFIED	2010-01-25T13:12:00Z	EINV, EFIN, ETRD, ELAB, KTDB, PGOV, USTR, OPIC, AJ
1539	10BAKU54	AZERBAIJAN: WHO OWNS WHAT? PART 1 - THE FIRST LADY'S FAMILY	SECRET	2010-01-27T13:10:00Z	ECON, EINV, EIND, ETRD, KCOR, PINR, PGOV, AJ
1561	10BAKU127	WHO OWNS WHAT VOL. 2 - THE MINISTER OF EMERGENCY SITUATIONS, BELUGA CAVIAR, AND FRUIT JUICE	SECRET	2010-02-25T05:18:00Z	PGOV, PREL, PHUM, PTER, AJ, AF, PK, IR

GOAJ – Government of Azerbaijan. WB – World Bank. IFI 's – International Financial Institutions. IMF – International monetary fund. ExIm – US Expoert Import Bank

Չ1.4. «Ադրբեջանական դոսյեի» ռազմական (պաշտպանական) ոլորտին առնչվող Wikileaks-յան Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունները

Wikileaks-յան հաղորդագրությունների Խմբաքանակ Ա-ի՝ Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության 1569 հաղորդագրություններից ԱՉ ռազմական (պաշտպանական) ոլորտին անմիջականորեն վերաբերում են 44-ը: Վերջիններիս ցանկը բերում ենք Աղյուսակ Չ1.4-ում, ուր դրանք ներկայացված են ըստ Խմբաքանակ Ա-ում իրենց ժամանակագրական թվի, ինդեքսի, գլխագրի, կազմման տարեթվի և գաղտնիության կարգի: Գրքում (հիմնականում Գ. 5-ում) այս հաղորդագրությունները մեջբերվում կամ նշվում են ըստ ժամանակագրական թվի, օրինակ՝ Թիվ 16 կամ ինդեքսի, օրինակ՝ 06 BAKU 234: Բացի այս 44 հաղորդագրություններից, Աղյուսակ Չ1.4-ում բերվում են դրանց հետ առնչվող այլ հաղորդագրություններ, որոնք Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության հաղորդագրությունները չեն: Վերջիններս աղյուսակում և գրքում հիշատակվում են միայն իրենց ինդեքսով, օրինակ՝ 09 MOSCOW 1225 (Մոսկվայում ԱՄՆ դեսպանության 2009թ. 1225-րդ հաղորդագրություն):

Աղյուսակ Չ1.4. Ռազմական խնդիրներին առնչվող Բաքվում ԱՄՆ դեսպանության և այլ հարակից Wikileaks-յան Խմբաքանակ Ա-ի հաղորդագրությունները				
Թիվ	Ինդեքս	Բնագրի բովանդակային գլխագիր	Կազմված է	Գաղտնագիր
3	06BAKU157	RUSSIAN DEFENSE MINISTER IVANOV'S VISIT TO TO AZERBAIJAN: HEATING UP THE COURTSHIP?	03.02.2006	CONFIDENTIAL
13	06BAKU217	NEW MINISTER OF EMERGENCY SITUATIONS OUTLINES AMBITIOUS AGENDA; LOOKS FOR ROLE IN PIPELINE SECURITY AND COUNTER-TERRORISM	14.02.2006	CONFIDENTIAL
16	06BAKU234	AZERBAIJANI FM MEETS WITH CONFERENCE OF PRESIDENTS OF MAJOR AMERICAN JEWISH ORGANIZATIONS	15.02.2006	CONFIDENTIAL
44	06BAKU348	AZERBAIJAN'S RESPONSE TO U.S.-PROPOSED AGENDA FOR POL-MIL CONSULTATIONS	03.03.2006	CONFIDENTIAL
47	06BAKU362	PRESIDENT'S DECREE GIVES GREATER POWERS TO NEW MINISTRY OF EMERGENCY SITUATIONS	07.03.2006	CONFIDENTIAL
63	06BAKU452	SCENESETTER FOR MARCH 29 US-AZERBAIJAN Pol MILL consultations	23.03.2006	SECRET/NOFORN
242	06BAKU1406	PRESIDENT ALIYEV REVIEWS DEFENSE ISSUES, REAFFIRMS SUPPORT FOR NEW EMBASSY COMPOUND	26.09.2006	CONFIDENTIAL
274	06BAKU1525	DEFENSE MINISTER ABIYEV RAISES REGIONAL SECURITY	19.10.2006	CONFIDENTIAL
281	06BAKU1540	ISRAEL ENHANCING MILITARY RELATIONSHIP WITH AZERBAIJAN	21.10.2006	SECRET
282	06BAKU1541	ISRAEL ENHANCING MILITARY RELATIONSHIP WITH AZERBAIJAN	21.10.2006	CONFIDENTIAL
296	06BAKU1622	AZERBAIJAN'S NATIONAL SECURITY CONCEPT EXPECTED TO	08.11.2006	CONFIDENTIAL
318	06BAKU1709	ISRAELI READOUT ON MOD GILAD'S VISIT TO AZERBAIJAN	24.11.2006	SECRET
333	06BAKU1753	UPDATE ON AZERBAIJAN'S NATIONAL SECURITY CONCEPT	01.12.2006	CONFIDENTIAL
343	06BAKU1791	DOD DAS MACDOUGALL'S DECEMBER 7 MEETING WITH DEFENSE MINISTER ABIYEV	08.12.2006	CONFIDENTIAL
344	06BAKU1793	DASD MACDOUGALL'S MEETING WITH DEPUTY FOREIGN MINISTER AZIMOV	08.12.2006	CONFIDENTIAL
440	07BAKU280	PRESIDENT ALIEV ASKS FOR MORE SIGNS OF USG SUPPORT	07.03.2007	CONFIDENTIAL
454	07BAKU302	STATE-DOD MOU ON SECURITY - ANNUAL REVIEW OF MOA FOR AZERBAIJAN	13.03.2007	UNCLASSIFIED
473	07BAKU367	AZ INTERESTED IN JOINING INITIATIVE TO TO COMBAT NUCLEAR TERRORISM	03.04.2007	UNCLASSIFIED//FOR OFFICIAL USE ONLY

572	07BAKU718	AZERBAIJANIS SURPRISED BY PUTIN'S OFFER TO SHARE GABALA; INITIAL REACTION POSITIVE	08.06.2007	CONFIDENTIAL
575	07BAKU721	PRESIDENT ALIYEV CONFIRMS SUPPORT FOR THE GABALA RADAR PROPOSAL	08.06.2007	CONFIDENTIAL
576	07BAKU722	MISSILE DEFENSE: BACKGROUNDER ON THE GABALA RADAR STATION	08.06.2007	SECRET
578	07BAKU728	AZERBAIJANI-RUSSIAN COORDINATION ON PUTIN'S GABALA PROPOSAL	11.06.2007	CONFIDENTIAL
582	07BAKU739	PRESIDENT ALIYEV: ON MISSILE DEFENSE, "WE'LL DO WHATEVER YOU PREFER"	13.06.2007	CONFIDENTIAL
586	07BAKU754	FURTHER IRANIAN REACTION TO THE QABALA RADAR	15.06.2007	CONFIDENTIAL
592	07BAKU774	FOREIGN MINISTER MAMMADYAROV ON MISSILE DEFENSE	21.06.2007	CONFIDENTIAL
616	07BAKU841	AZERBAIJANI CONSIDERING CFE MORATORIUM	05.07.2007	SECRET//NOFORN
629	07BAKU903	AZERBAIJAN IN WAIT AND SEE MODE REGARDING RUSSIAN CFE SUSPENSION	18.07.2007	CONFIDENTIAL
760	07BAKU1382	AZERBAIJANI DFM AZIMOV DISCUSSES AZERBAIJAN'S INTERPRETATION OF FUTURE PROSPECTS ON CFE	16.11.2007	CONFIDENTIAL
761	07BAKU1383	AZERBAIJANI DFM AZIMOV SAYS "DON'T FORGET US" ON GABALA	16.11.2007	CONFIDENTIAL
772	07BAKU1407	ACTION REQUEST: REVIEW OF AZERBAIJAN'S MILITARY DOCTRINE	27.11.2007	CONFIDENTIAL//NOFORN
780	07BAKU1430	BRIEFING AZERBAIJAN ON U.S. PROPOSALS ON MD, CFE	30.11.2007	UNCLASSIFIED//FOR OFFICIAL USE ONLY
794	07BAKU1467	DEPUTY FOREIGN MINISTER AZIMOV ON MISSILE DEFENSE AND OTHER SECURITY ISSUES	11.12.2007	CONFIDENTIAL
811	07BAKU1511	AZERBAIJANI DEFENSE MINISTER ABIYEV PROVIDES READOUT ON CIS AND RUSSIAN MEETINGS, GABALA DISCUSSIONS	19.12.2007	CONFIDENTIAL
829	08BAKU44	AZERBAIJAN'S INTENTIONAL AMBIGUITY TOWARD NATO	17.01.2008	CONFIDENTIAL
852	08BAKU126	CORRECTED COPY OF SCENESETTER FOR S/CT FRANK URBANCIC'S VISIT TO BAKU	12.02.2008	CONFIDENTIAL
893	08BAKU211	UPDATE ON U.S. MISSILE DEFENSE TALKS WITH RUSSIA DELIVERED TO AZERBAIJAN	07.03.2008	CONFIDENTIAL
1210	09BAKU20	Azerbaijan's discreet symbiosis with israel	13.01.2009	SECRET//NOFORN
1227	09BAKU73	BAKU UP IN ARMS OVER ALLEGED RUSSIAN WEAPONS TRANSFER	29.01.2009	SECRET//NOFORN
	09MOSCOW313	MFA REJECTS CLAIMS OF ARMS TRANSFERS TO ARMENIA	10.02.2009	CONFIDENTIAL
1270	09BAKU201	AZERBAIJAN-TURKEY: STILL ONE NATION, TWO STATES?	13.03.2009	CONFIDENTIAL
1279	09BAKU226	DEFENSE MINISTER ON GABALA, ARMAVIR, RUSSIA	19.03.2009	SECRET
1307	09BAKU334	AZERBAIJAN: DEFENSE MINISTER ON RUSSIA TENSIONS	22.04.2009	SECRET
1327	09BAKU395	SCENESETTER FOR USEUCOM COMMANDER GENERAL CRADDOCK, MAY 20-21	15.05.2009	UNCLASSIFIED//FOR OFFICIAL USE ONLY
1338	09BAKU430	AZERBAIJANI PRESIDENT REPEATS REQUEST FOR A SECURITY GUARANTEE	26.05.2009	SECRET//NOFORN
	09MOSCOW1225	RUSSIA'S HARDENING VIEWS ON SPHERE OF INFLUENCE	14.05.2009	CONFIDENTIAL
1339	09BAKU433	AZERBAIJANI DEFENSE MINISTER: SEEKING STRONG RELATIONS, MORE U.S. SUPPORT	01.06.2009	CONFIDENTIAL
1387	09BAKU585	EVALUATING AZERBAIJANI FACILITIES DEMARCHE	23.07.2009	SECRET
1434	09BAKU746	AZERBAIJAN'S REACTION TO MISSILE DEFENSE ALL ABOUT GABALA	18.09.2009	CONFIDENTIAL
1458	09BAKU818	Iran drugs GABALA radar	15.10.2009	SECRET
1506	09BAKU943	C-REN-02185: AZERBAIJAN'S CONTRIBUTIONS TO NORTHERN DISTRIBUTION NETWORK	08.12.2009	SECRET

1510	09BAKU963	AZERBAIJAN: COMUSAFE VISITS KEY AIR BASE	14.12.2009	SECRET
------	-----------	--	------------	--------

DOD – ԱՄՆ Պաշտպանության նախարարություն: DAS – ԱՄՆ պաշտպանության նախարարի տեղակալ

Աղյուսակում ներկայացված 44 հաղորդագրություններից 14-ականը թվագրված են 2006 և 2007թթ., 3 հատը՝ 2008թ.¹³ և 13-ը՝ 2009թ.: Բերված հաղորդագրություններից 4-ն ունեն գաղտնիության բարձր և զգայունության առավելագույն աստիճան (*SECRET/NOFORN*), 9 հատը գաղտնի են (*SECRET*), մեկը՝ կոնֆիդենցիալ, ոչ օտարազգիների համար (*CONFIDENTIAL/NOFORN*), 28-ը՝ կոնֆիդենցիալ (*CONFIDENTIAL*), ևս 3-ը գաղտնիացված չեն (միայն պաշտոնական օգտագործման համար):

Բովանդակային առումով բերված հաղորդագրություններից 13-ը վերաբերում են Գաբալայի ռադիոլոկացիոն կայանին¹⁴ (Թիվ 16, 282, 318, 1210), 5-ը՝ Իսրայելի հետ Ադրբեջանի ռազմական համագործակցությանը (Թիվ 16, 282, 318, 1210)¹⁵:

Գաղտնիության բարձր և զգայունության առավելագույն աստիճան ունեցող 4 հաղորդագրություններից առաջինը (Թիվ 63) թվագրված է 2006թ. մարտի 23-ով և նվիրված է 2006թ. մարտի 29-ին նախատեսված ԱՄՆ-Ադրբեջան ռազմաքաղաքական խորհրդակցությանը, որն առաջինն էր՝ սկսած 2004-ից: Համաձայն հաղորդագրության հեղինակ՝ Բաքվում ԱՄՆ դեսպան Հարնիշի, սա հիանալի առիթ էր, ի թիվս այլ հարցերի, ընդգծել ադրբեջանական «Նասոնայա» ռազմաօդային բազայի (*Nasosnoya Air Base*) մոդեռնիզացիայի կարևորությունն ԱՄՆ-Ադրբեջան ռազմաքաղաքական համագործակցության, ինչպես նաև ՆԱՏՕ *IPAP* ծրագրի համար: Հաղորդագրությունում նշվում է նաև, որ ադրբեջանական պատվիրակության ղեկավար, արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ Արազ Ազիմովի (*Araz Azimov*) խնդրանքով օրակարգ է մտցվել նաև Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղություն հաստատելու հարցը, ուր, ի թիվս այլոց, հետաքրքրված է լսել ԱՄՆ տեսակետն այստեղ խաղաղապահ ուժերի հնարավոր տարբերակների մասին:

Հաջորդը Թիվ 616, *07BAKU 41* հաղորդագրությունն է (տե՛ս վերը՝ Նկար 21.3)՝ թվագրված 2007թ. հուլիսի 5-ով և նվիրված ԵՄՍՊ պայմանագրին Ադրբեջանի մորատորիում հայտարարելու սպառնալիքներին: Ընդհանուր առմամբ, այս սպառնալիքները, ինչպես նաև հունիսի 15-ին ԵՄՍՊ արտահերթ կոնֆերանսում Ադրբեջանի կողմից հայտարարված «*ֆորսմաժորային*» իրավիճակը Բաքվում ԱՄՆ դեսպանը նկարագրում է որպես ադրբեջանական իշխանությունների հերթական բլեֆը (տե՛ս նաև Գ. 5-ում):

3-րդը՝ Թիվ 1210, թվագրված է 2009թ. հունվարի մարտի 13-ով և նվիրված է Իսրայելի հետ Ադրբեջանի սերտ ռազմաքաղաքական համագործակցությանը: Այստեղ ընդգծվում է, որ «Իսրայելի հետ սերտ կապերի շնորհիվ Ադրբեջանին հասու է դառնում այնպիսի որակներով սպառազինություն, որն այլ կերպ այդ երկիրը չի կարող ձեռք բերել ոչ ԱՄՆ-ից, ոչ Եվրոպայից (տարատեսակ իրավական խոչընդոտների հետևանքով), ոչ նույնիսկ հետխորհրդային իր մատակարարներից՝ Բելառուսից և Ուկրաինայից: Մինչ արևմտյան տերությունները զգուշավոր մոտեցում են ցուցաբերում Ադրբեջանին ցամաքային մարտական համակարգեր վաճառելու հարցում՝ վախենալով վերջինիս դրդել Լեռնային Ղարաբաղում և գրավյալ տարածքներում պատերազմը վերսկսելուն, Ադրբեջանին սպառազինության ծավալուն մատակարարումներում Իսրայելն իրեն միանգամայն ազատ է զգում և իր այս հարուստ հաճախորդից մեծ շահույթ է ստանում» (Թիվ 1210, 5.(C): Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Գ. 5, բաժին 5.3-ում՝ 2011-12թթ. նվիրված հատվածում):

¹³ Հասկանալի է, որ սա չի նշանակում, թե, օրինակ, ողջ 2008-ին Բաքվում ԱՄՆ դեսպանությունը կազմել է ԱՀ ռազմական ոլորտին վերաբերող միայն այս 3 հաղորդագրությունը: Պարզապես հենց դրանք են զետեղված *Wikileaks*-յան հաղորդագրությունների Խմբաքանակ Ա-ում:

¹⁴ Խոսքը Ադ.ԽՍՀ Կուսկաշենի մոտ տեղակայված Հրթիռային հարձակման նախագուշացման համակարգի (*СІРН*) «*Дарял*» տիպի ռադարային կայանքի մասին է:

¹⁵ Թիվ 281 և 282 հաղորդագրությունները բովանդակային առումով համընկնում են, թեև *Wikileaks* կայքի Խմբաքանակ Ա գրադարանում ունեն տարբեր ինդեքսներ (*06BAKU1540* և *06BAKU1541*) և տարբեր գաղտնիության աստիճան:

Գաղտնիության բարձր և զգայունության առավելագույն աստիճան ունեցող վերջին հաղորդագրությունը՝ Թիվ 1227, (09BAKU73) թվագրված է 2009թ. հունվարի 29-ով և նվիրված է ՌԴ-ի կողմից Հայաստանին սպառազինությունների ենթադրյալ մատակարարման հարցին: Այս թեմային է առնչվում նաև Մոսկվայում ԱՄՆ դեսպանության 09MOSCOW313 հաղորդագրությունը՝ թվագրված 2009թ. փետրվարի 10-ով (այս հարցի շուրջ ավելի մանրամասն տե՛ս Գ. 5, բաժին 5.3-ում՝ 2009թ. նվիրված հատվածում):

SOCAR ընկերության մինչև 2007թ. սկիզբը ստորագրած ԱԲՀ-ները, դրանցում ունեցած մասնաբաժինը և կոնտրոլիումների սկզբնական կազմը			
No	ԱԲՀ ստորագրման /ուժի մեջ մտնելու ժամանակը	Աձխաջրածինների դաշտի անվանումը	Կոնտրոլիումի կազմը ստորագրման պահին. SOCAR և այլ ընկերությունների մասնաբաժինները (%)
1	20.09.94/02.12.94	Azeri Chirag Guneshli	SOCAR(10); BP (34.1367); UNOCAL (10.2814); LUKOIL (10.0); STATOIL (8.5633); EXXONMOBIL (8.0006); TPAO (6.75); DEVON ENERGY (5.6262); ITOCHU (3.9205); DELTA HESS (2.7213)
2	10.11.95/ 13.02.96	Garabag	SOCAR (7.5); LUKOIL (12.5); DEVON ENERGY (30.0); AJIP-LUKOIL (45); AJIP (5)
3	04.06.96/04.10.96	Shah Deniz	SOCAR (10); BP (25.5); STATOIL (25.5); LUKOIL (10); TOTAL FINA ELF (10); OIEC (10); TPAO (9)
4	14.12.96/25.02.97	Dan Ulduzu, Ashrafi	SOCAR (20); BP (30); UNOCAL(25.5); ITOCHU (20); DELTA (4.5)
5	13.01.97/13.06.97	Lankaran-Deniz, Talysh-Deniz	SOCAR (25); ELF (40); TOTAL (10); DEMINEX (10); OIEC (10); PETROFINA (5)
6	03.07.97/05.12.97	Yalama	SOCAR (40); LUKOIL (32.4); ARCO (27.6)
7	01.08.97/05.12.97	Absheron	SOCAR (50); CHEVRON (30); TOTAL (20)
8	01.08.97/05.12.97	Nakhchivan	SOCAR (50); EXXONMOBIL (50)
9	01.08.97/05.12.97	Oguz	SOCAR (50); EXXONMOBIL (50)
10	02.06.98/07.07.98	Kurdashi, Araz-Deniz, Kirgani-Deniz	SOCAR (50); AJIP (25); MITSUI (15); TPAO (5); REPSOL (5)
11	20.07.98/01.12.98	Inam	SOCAR (50); LASMO (12.5); BP (25); CTK (12..5)
12	20.07.98/18.12.98	Araz, Alov, Sharg	SOCAR (40); BP (15); STATOIL (15); TPAO (10); ALBERT ENERGY (5); EXXONMOBIL (15)
13	25.12.98/11.06.99	Atashgah, Yanan Tava, Mugan-Deniz	SOCAR (50); JAPEX (22.5); INPEX (12.5); ITOCHU (7.5); TELKOKU (7.5)
14	02.06.98/13.11.98	Janub-Garb Gobustan	SOCAR (20); CNPC (50.26); Commonwealth Oil & Gas (29.74)
15	21.07.98/20.11.98	Muradkhanli, Zardab, Jafarli	SOCAR (50); Ramco (50)
16	02.06.98/16.04.99	Kursangi, Garabagli	SOCAR (50); Frontiera Resources (30); DELTA-HESS (20)
17	27.04.1999	Savalan, Dalga,/Lerik-Deniz, Jenub	SOCAR (50); ExxonMobil (30); ?(20)
18	27.04.99/21.04.00	Zafar, Mashal	SOCAR (50); EXXONMOBIL (30); Conoco (20)
19	27.04.99/09.06.00	Padar blok	SOCAR (20); Moncrief Oil (80)
20	12.09.00/25.10.00	Mishovdag, Kamaledin	SOCAR (15); Moncrief Oil (49.7); Petoil (35.3)
21	09.01.01/12.06.01	Zig, Hovsan	SOCAR (50); LUKOIL (50)
22	04.06.03/02.12.03	Pirsaat	SOCAR (20); SHENGLI (50); INTERSUN (30)
23	29.09.04/29.04.05	Binagadi, Kirmagi, Chakhnaglar, Sulutepe, Masazir, Fatmai, Shabandag, Sianshor	SOCAR (25); AZEN (75)
24	18.06.04/29.04.05	Garachukhur	SOCAR (25); Noble Sky (75)
25	05.11.04/29.04.05	Murovdag	SOCAR (50); Caspian Energi Europ (50)
26	16.08.2005	Surakhani blok	SOCAR (25); Rafi Oil FZE (75)

Կասպից ծովի սահմանազատման խնդիրը

Կասպից ծովի սահմանազատման խնդիրը, առանց չափազանցության, ընկած է «Հարավային Կովկաս - Կասպից ծ. - Միջին Սսիա» տարածաշրջանի տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական բնույթի լրջագույն խնդիրների հիմքում, հանդիսանում է տարածաշրջանում ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթացների որոշիչ գործոն: Այստեղ խոսքը, բնականաբար, Կասպիցի ածխաջրածինների և այլ բնական պաշարների մասին է, բայց ոչ միայն: Գրեթե նույն կարևոր են Կասպիցի գուտ աշխարհագրական դիրքի արժանիքները, ենթակառուցվածքային և հաղորդակցային եզակի հնարավորությունները¹⁶: Զարմանալի չէ, որ Կասպիցի սահմանազատման խնդրի ազդեցությունը նկատելի է անգամ տարածաշրջանից դուրս՝ Թուրքիայի, Իսրայելի, ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի, Չինաստանի և այլ երկրների համար:

Խնդրի համարժեք ընկալումը պահանջում է գոնե հակիրճ անդրադարձ հարցի պատմությանը: Ստորև բերվող սակավաթիվ փաստերը, ըստ էության, ընկած են այս հարցին նվիրված հսկայածավալ գրականության հիմքում:

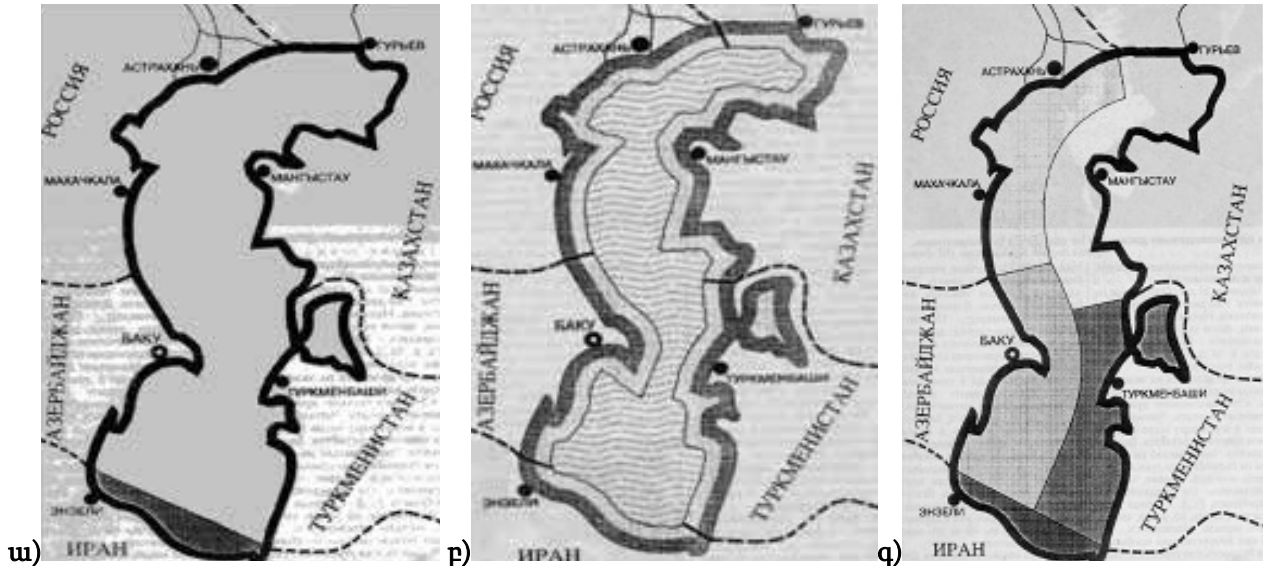
Կասպիցը ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև (1921-1991թթ.)

ՌԽՖՍՀ և Իրանի միջև 1921թ. փետրվարի 26-ին կնքված պայմանագրով հայտնվում է, որ «Ռուսաստանը չեղյալ է համարում Իրանի հետ [ռուսական] Արքայական կառավարության բոլոր պայմանագրերը և համաձայնագրերը, որոնք նվաստացնում էին պարսիկ ժողովրդի իրավունքները» ([1], С.151): Չեղյալ էին ճանաչվում նաև երրորդ երկրների հետ ռուսական Արքայական կառավարության բոլոր պայմանագրերը և համաձայնագրերը, որոնք «ի վնաս էին կամ առնչվում էին Պարսկաստանին» ([1], С. 536-544): Այսպիսով, 1921թ. պայմանագրով չեղյալ դարձան 1828թ. Թուրքմենչայի պայմանագրի դրույթները, իսկ «Բարձր պայմանավորվող կողմերը» հավասար իրավունք ստացան ազատորեն նավարկել Կասպիցում՝ սեփական դրոշի ներքո: 1921թ. պայմանագիրը Կասպիցի ջրավազանի որևէ սահմանազատող գիծ չէր սահմանում՝ ընդգծելով, որ այն բաց է երկկողմ նավարկության համար: 1927թ. հոկտեմբերի 1-ին ԽՍՀՄ-ի և Պարսկաստանի միջև կնքվեց Չեզոքության երաշխավորման մասին պայմանագիրը, որը հաստատեց 1921թ. պայմանագրի բոլոր դրույթները: Լրացուցիչ նոտաներում ևս մեկ անգամ ընդգծվեց, որ Կասպիցը «բացառապես սովետա-պարսկական ծով» է ([2], С.429): Ինչպես և նախորդը, 1927թ. պայմանագիրը նույնպես չէր սահմանում Կասպիցի ջրավազանը սահմանազատող որևէ գիծ: Դրան հաջորդեց 1931թ. Համաձայնագիրը բնակավայրերի, առևտրի և նավարկության մասին ([3], С. 595-606), որը դարձավ պայմանագիր՝ ստորագրված 1935թ. օգոստոսի 27-ին: Վերջապես, 1940թ. մարտի 25-ին ԽՍՀՄ-ի և Պարսկաստանի միջև ստորագրվեց Առևտրի և նավարկության մասին պայմանագիրը ([1], С. 536-544): Բոլոր այս համաձայնագրերն ու պայմանագրերը հաստատում էին հիշյալ դրույթը:

Ընդգծենք կարևորագույն երկու հանգամանք: Նախ, առ այսօր՝ 2013թ., Կասպիցի իրավական կարգավիճակը սահմանող և կարգավորող միակ վավեր միջազգային փաստաթղթերը հանդիսանում են 1921, 1935 և 1940թթ. պայմանագրերը ՌԽՖՍՀ-ի (ԽՍՀՄ) և Պարսկաստանի միջև [4-6]: Երկրորդ՝ վերը նշված բոլոր պայմանագրերը չեն սահմանում ԽՍՀՄ-ի և Պարսկաստանի միջև Կասպիցը զատող որևէ սահմանագիծ: Ավելին, դրանք բոլորն ընդգծում են Կասպիցի երկկողմ նավարկության համար բացությունը և «փակությունը»՝ երրորդ կողմերի համար: Իսկ տնտեսական գործունեության համար նախատեսում էին միայն 10 մղոնանոց ավեզայա տարածք ԽՍՀՄ-ի և Իրանի համար: Ընդ որում, անգամ այս ավեզայա տարածքը չունի պետական սահմանի որևէ երանգ: Օրինակ, 1940թ. պայմանագիրը հատուկ

¹⁶ Էլ չենք խոսում կենսաբազմազանության տեսանկյունից Կասպիցի եզակի նշանակության մասին, որը, սակայն, մեր կոպիտ ժամանակներում քչերին է հետաքրքրում:

սահմանում էր ԽՍՀՄ և Պարսկաստանի իրավունքը՝ ձկնորսական և այլ արդյունահանում իրականացնել Կասպիցի ողջ ջրավազանում, բացի հակառակ կողմի 10 մղոնանոց ավիեզրյա հատվածից ([1], С. 536-544): Ընդգծենք նաև այն կենտրոնական նշանակության հանգամանքը, որ 1921, 1935 և 1940թթ. պայմանագրերով սահմանված Կասպիցի ներմայրցամաքային սովետա-իրանական փակ ծովի կարգավիճակն ընդունվեց աշխարհի պետությունների ողջ միջազգային հանրության կողմից:

Նկար 23.1. Կասպիցի սահմանագատման մոտեցումները. ա) Կասպիցը՝ փակ սովետա-իրանական ծով: Բերվում է նաև Աստարա-Հասան Կուլի գիծը; բ) Կասպիցը՝ ներքին ծով (իրանական տարբերակ); գ) Կասպիցը՝ սահմանային լիճ (ադրբեջանական և դազախական տարբերակ):

Մյուս կողմից, հայտնի է¹⁷, որ ԽՍՀՄ Ներքին գործերի ժողկոմատի (*НКВД СССР*) գաղտնի ներգերատեսչական ակտով 1935-ին ներմուծվում է ԽՍՀՄ-ի և Պարսկաստանի միջև Կասպիցով անցնող գատող գիծը, որը Հասան Կուլին (Թուրքմենական ԽՍՀ) կապում էր Աստարային (Ադրբեջանական ԽՍՀ)¹⁸ ([8, 9], С. 65, տե՛ս նաև Նկար 23.1ա): Իսկ սկսած 1949-ից, խախտելով նշված պայմանագրերի դրույթները, ԽՍՀՄ-ը սկսեց նավթախուզական և նավթարդյունահանման աշխատանքներ իրականացնել իր 10-մղոնանոց ավիեզրյա տարածքից շոշափելիորեն դուրս՝ այն *ակվատորիայում*, որն այժմ կոչվում է «Կասպիցի ադրբեջանական հատված»: Հասկանալի է, որ ԽՍՀՄ ՆԿՎԴ գաղտնի ներգերատեսչական ակտը երբևէ չի հանդիսացել և չի հանդիսանում միջազգային պայմանագրի ուժ ունեցող փաստաթուղթ: Ուստի, զարմանալի չէ նաև, որ Պարսկաստանը երբևէ չի ընդունել և ներկայում էլ չի ընդունում Կասպիցի ջրավազանից իրեն սահմանագատող որևէ միջազգայնորեն վավեր սահմանի առկայությունը: Ոչ էլ միջազգային իրավունքի տեսանկյունից վավեր՝ Կասպիցը երրորդ կողմերի համար բացող որևէ գործունեություն: Մեկ անգամ չէ, որ Պարսկաստանը հստակորեն ցույց է տվել, որ չի ընկալում «Աստարա - Հասան Կուլի» գիծն իբրև պետական սահման: Օրինակ, 1976թ. ԽՍՀՄ Արտգործնախարարություն ներկայացրած նոտայում պարսկական կողմը նշում էր. «Գոյություն չունի ոչ մի պայմանագիր, համաձայնագիր կամ գործող որևէ այլ պայմանավորվածություն, որը կսահմաներ ԽՍՀՄ-ի և Պարսկաստանի միջև ծովային սահմանը Կասպիցում» ([5], տե՛ս Նկար 23.1բ):

Կասպիցի սահմանագատման խնդիրը նոր, մտահոգիչ երանգ ստացավ 1982-ին, երբ ԽՍՀՄ-ում սկսեցին երևան գալ ապագա անկայունության առաջին չարագույժ նշանները: 1982-ին, ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար Լ.Բրեժնևի մահից հետո, ընդունվում է «ԽՍՀՄ պետական

¹⁷ Սակայն զարմանալիորեն քիչ է մեջբերվում, հատկապես հարցին նվիրված արևմտյան վերլուծական հրապարակումներում:
¹⁸ Այստեղ չի օգտագործվում այս բնակավայրի Աստարաչայ (*Астарачай*) անվանումը:

սահմանի մասին» նոր օրենքը: Ամենայն հավանականությամբ, այդ տարի նույնքերին ԽՄԿԿ Քաղբյուրոյի անդամ և ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի առաջին տեղակալ դարձած Ադր.ԽՍՀ ՊԱԿ նախկին ղեկավար Հ.Ալիևի ակտիվ աջակցությամբ: Այս օրենքով, ի շարս այլոց, փորձ էր արվում «Աստարա - Հասան Կուլի» գծին շնորհել ԽՍՀՄ պետական սահմանի կարգավիճակ պարսկական իրավասության տակ թողնելով Կասպիցի ավազանի միայն 12%-ը: Այս փորձը, հարցով զբաղվող մասնագետների հիմնավոր կարծիքով, միջազգային իրավունքի տեսանկյունից խափանված պետք է համարել:

ԽՍՀՄ 1982թ. հիշյալ օրենքի համապատասխան դրույթը, որը կոչված էր «Աստարա - Հասան Կուլի» գիծը ներկայացնելու իբրև ԽՍՀՄ պետական սահման, հնչում է հետևյալ կերպ. «Լճերի և այլ ջրավազանների վրա ԽՍՀՄ պետական սահմանը հաստատվում է տվյալ ջրավազան դուրս եկող ԽՍՀՄ ցամաքային պետական սահմանների երկու կետերը միացնող ուղղիղ գծով, *եթե այլ բան նախատեսված չէ ԽՍՀՄ միջազգային պայմանագրերով*» (ընդգծումը մերն է- Ա.Ս.) [5, 7]: Սակայն 1982-ին ոչ մեկը չէր հայտարարել ոչ ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև 1935 և 1940թթ. միջազգային պայմանագրերը, ոչ էլ ՌԽՖՍՀ-ի և Իրանի միջև 1921թ. պայմանագիրը: Իսկ դրանք, Կասպիցի պարագայում, հենց «այլ բան» էին նախատեսում: Եվ նորից, զարմանալի չէ, որ ոչ 1982-ին, ոչ այսօր Իրանը «Աստարա - Հասան Կուլի» գիծը որպես պետական սահման չի ճանաչում:

Կասպիցը ԽՍՀՄ փլուզումից հետո. 1994-ի Դարի գործարքը

ԽՍՀՄ փլուզումը միանգամից ակտուալացրեց Կասպիցի սահմանագատման հարցը, էլ ավելի հրատապ դարձրեց այն այդ ժամանակ ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթացների ֆոնին: Այստեղ նախևառաջ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ԽՍՀՄ փլուզումը և 4 նորանկախ հանրապետությունների (ՌԴ, Ադրբեջան, Ղազախստան և Թուրքմենստան) գոյացումը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից չեն փոխել և չէին կարող փոխել ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև 1935 և 1940թթ. միջազգային պայմանագրերի երկկողմ բնույթը:

Համաձայն 1978թ. Վիեննայի կոնվենցիայի 34-րդ հոդվածի, որը կիրառվում է այն դեպքերում, երբ պայմանագրի կողմ հանդիսացող պետությունից անջատվում են առանձին հատվածներ կամ գոյանում են նորերը, սահմանվում է. «Ցանկացած պայմանագիր, որն անջատման պահին ուժի մեջ էր նախորեն պետության համար, շարունակում է ուժի մեջ լինել նորաստեղծ իրավահաջորդ բոլոր պետությունների համար»: Ընդ որում, այս առումով չի պահանջվում այլ կողմի (կողմերի) նույնիսկ հատուկ ծանուցում [10]: Այսպիսով, նորանկախ ՌԴ-ն, Ադրբեջանը, Ղազախստանը և Թուրքմենստանը շարունակում են ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև 1935 և 1940թթ. միջազգային պայմանագրերի կողմ հանդիսանալ, իսկ այս պայմանագրերը ներկայում սահմանում են Կասպիցի միջազգային կարգավիճակը: Միջազգային իրավունքի նորմերից բխող այս իրողությունն ընդունվում է ինչպես հարցով զբաղվող մասնագետների, այնպես էլ միջազգային հանրության կողմից:

Սակայն ԽՍՀՄ փլուզումը Կասպիցի տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական և իրավական վակուում առաջացրեց, որն էլ հանգեցրեց մի շարք գործընթացների մեկնարկին՝ միտված ԽՍՀՄ/ՌԴ հետագա թուլացմանը, ՌԴ և Իրանի (և Հայաստանի) մեկուսացմանը տարածաշրջանի ենթակառուցվածքային զարգացումներից: Իրանը հիմնականում ընթանում էին Արևմուտքի, Թուրքիայի և Իսրայելի աջակցությամբ և իրենց արտահայտումները գտան Մեծ Միջին Արևելքի կերտման հովանու ներքո՝ «Հարավային Կովկաս - Կասպիցի ավազան - Միջին Ասիա» միացյալ տարածաշրջանի ծրագրում, «Ալիևի դոկտրինի» հիմունքներում [11]: Այս գործընթացներն առավել ընդգծված արտահայտվեցին Ադրբեջանում և դրսևորվեցին նորաստեղծ Ադրբեջանական Հանրապետության ագրեսիվ և զավթողական քաղաքականությունում: Ադրբեջանը ոչ միայն դիմեց միանգամայն օրինական ու խաղաղ ճանապարհով ինքնորոշված ԼՂՀ-ի դեմ պատերազմի, այլև իրականացրեց Հարավային Կասպիցի մի հատվածի միակողմանի զավթումը:

Սկսենք նրանից, որ դեռ ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին հրապարակվեց ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի և ԽՍՀՄ Նավթագազային արդյունաբերության նախարարության

համատեղ՝ 1991թ. հունվարի 18-ի Թիվ 25/25 որոշումը Ազերի¹⁹ նավթադաշտի յուրացման և *Каспморнефтегаз* համատեղ ընկերության հիմնադրման մասին: Հաջորդ տարի՝ 1992թ. սեպտեմբերի 7-ին Ադրբեջանի, ՌԴ և *BP/Stateoil* ընկերությունների հետ կնքվեց Շահ Դենիզի գազային դաշտի յուրացման մասին պայմանագիրը: Իսկ 1993թ. մարտին ադրբեջանական *SOCAR*-ի և *BP/Stateoil* ընկերությունների միջև կնքվեց Շահ Դենիզ գազային ու Չիրազ²⁰ նավթային դաշտերին վերաբերող պայմանագիրը [12, p. 286]: Հատկանշական է, որ հաջորդ տարի նշված գործարքով սահմանված պայմանագրում հայտնվում է թուրքական *Turkish Petroleum* ընկերությունը, որին իր մասնաբաժնի մի մասը զիջեց բրիտանական *BP*-ն: *SOCAR*-ի նախկին տնօրեն Ս.Բադիրովի պնդմամբ, *BP*-ն այս քայլին դիմեց՝ քաջատեղյակ լինելով ԱՀ առաջին նախագահ Ա.Էլչիբեյի թրքասեր դիրքորոշման մասին, նպատակ ունենալով հաջողության հասնել և երաշխավորել ներդրումները [13, p. 48]: Տեղի ունեցածի կարևորությունն ընդգծվում է նրանով, որ ադրբեջանական կողմը նույն ժամանակ մերժեց այս գործարքում ռուսական *ЛУКОЙЛ*, ֆրանսիական *Total* և իրանական ընկերության հայցը: Սակայն, ցանկանալով շահագրգռել ռուսական կողմին, Ադրբեջանը նախ 1993թ. սեպտեմբերին մտավ ԱՊՀ-ի մեջ, իսկ 1993թ. նոյեմբերի 20-ին թույլատրեց *ЛУКОЙЛ*-ին դառնալ կոնսորցիումի անդամ: Ընդ որում, այս պայմանագիրը ռուսական կողմից ստորագրած Էներգետիկայի և վառելիքի նախարար Յու.Շաֆրաննիկը հայտարարեց, որ ռուսական բաժնեմասը կազմում է 20%: Սակայն ադրբեջանական կողմը հայտնեց, որ իրականում այն կազմում է 10% [12, p. 289]: Բոլոր այս պայմանագրերը ոչ միայն կոպտորեն խախտում էին Կասպիցի կարգավիճակը սահմանող միջազգային պայմանագրերի ճանաչված դրույթները, այլև ներկայում Հարավային Կովկասում ու Կասպիցի տարածաշրջանում քաղաքական, ազգային և քաղաքակրթական պառակտման, ռազմականացման ու աշխարհաքաղաքական հակամարտության սերմեր էին պարունակում:

Այս գործընթացներում հատկապես նշանակալի է ՌԴ երկակի դերակատարումը: Կասպիցի կարգավիճակը միակողմանիորեն խախտող այս գործարքներում իր մասնակցությամբ ՌԴ-ն որոշակի առումով վավերացնում էր Կասպիցի պառակտումը 1990-ականների սկզբին: Իսկ հետո, երբ ՌԴ իշխանական վերնախավին պարզ դարձավ ՌԴ ազգային շահերին լուրջ աշխարհաքաղաքական վտանգներ բերող այս գործընթացների էությունը, ՌԴ-ն ջանաց հեռու մնալ դրանցից (տե՛ս ստորև): Հարցով զբաղվող քաջատեղյակ մի մասնագետի կարծիքով.

«Կրեմլը միաժամանակ երկու իրարամերժ ռազմավարություն էր տանում: Դրանցից առաջինին աջակցում էին նախկին արտգործնախարար Ա.Կոզիրևը և ՌԴ Արտաքին հետախուզության ծառայության ղեկավար Ե.Պրիմակովը: Այն ենթադրում էր Ադրբեջանի նկատմամբ կոշտ դիրքորոշում... Նրանք համոզեցին ՌԴ նախագահ Բ.Ելցինին 1994թ. հուլիսի 21-ին ստորագրել «Կասպից ծովում ՌԴ շահերի պաշտպանության մասին» թիվ 396 գաղտնի դիրեկտիվը, որն այս տարածաշրջանը սահմանում էր ՌԴ ազդեցության ոլորտ: ...Նրանք ձևում էին բանեցնում ՌԴ վարչապետ Վ.Չեռնոմիրոյի մի վրա՝ Ադրբեջանին ստիպել զիջումների գնալ երկրում [ռուսական] ռազմական բազաների ստեղծման, պետական սահմանների վերահսկման գործում, և պնդում էին դարաբաղյան հակամարտության գոտում բացառապես ռուսական խաղաղապահ զորակազմի օգտագործման հարցում: ...Մյուսը ղեկավարում էր ՌԴ վարչապետ Վ.Չեռնոմիրոյին, որը ներկայացնում էր ՌԴ վառելիքաէներգետիկ շահերը: Նա հակված էր ադրբեջանական ծրագրերում ռուսական մասնակցությանը՝ հակազդելով Կոզիրևի և Պրիմակովի ձևումներին՝ դուրս բերել *ЛУКОЙЛ*-ը ադրբեջանական պայմանագրերից» [14]²¹:

Բոլոր այս գործընթացները գազաթնակետին հասան 1994-ին, երբ մայիսի 5-ին Բիշքեկում ստորագրվեց ԼՂՀ-ում հրադադարի մասին եռակողմ արձանագրությունը, իսկ սեպտեմբերի 20-ին Բաքվում ստորագրվեց Ազերի-Չիրազ-Գյունեշլի (ԱՉԳ) նավթադաշտի յուրացման Հ.Ալինի

¹⁹ Նախկինում «Բաքվի 26 կոմիսարների» անվան: Այս դաշտը վիճարկող Թուրքմենստանն այն անվանում է Խազար:

²⁰ Բացված է 1985-ին: Այս դաշտը վիճարկող Թուրքմենստանն այն անվանում է Օսման:

²¹ ՌԴ այս հակասական ու երկակի մոտեցման տարրերը կարելի է նշմարել նաև այսօր, օրինակ՝ Ադրբեջանին և Հայաստանին ԾՄՊ մատակարարումների հարցում (տե՛ս Գ. 5):

հեղինակած և «Ալիևի դոկտրինի» հիմքում ընկած այսպես կոչված «Դարի գործարքը»²² (տե՛ս Գ. 2): Դրան նախորդել էր 1994-ի ողջ ընթացքում Հ.Ալիևի տենդագին գործունեությունը Լոնդոն, Փարիզ, Անկարա և Վաշինգտոն այցերի միջև: Այսպես, Լոնդոնում 1994թ. մարտին Ալիևը և վարչապետ Ջ.Մեյջորը մի շարք փաստաթղթեր ստորագրեցին, որոնք երաշխավորում էին բրիտանական *BP*-ի դերակատարումն ադրբեջանական նավթագազային գործարքներում: Այս փաստաթղթերում նշվում էր նաև *ЛУКОЙЛ*-ի մասնակցությունը Ազերի և Գյունեշլի նավթադաշտերի ծրագրում [15]: Նույն թվականի մարտին Թուրքիան հայտարարեց Մոնտրոյի դոկտրինի կասեցման մասին²³ և Բոսֆորի ու Դարդանեղի նեղուցներում միակողմանիորեն մտցրեց իր կողմից մշակված անցման գրաֆիկ և նավերի տոննաժի սահմանափակումներ: Տազնապած Ռուսաստանը դիմեց ՄԱԿ-ին թուրքական այս որոշման բողոքարկումով, սակայն 1994թ. մայիսի 21-ին ՄԱԿ Ծովային միջազգային կառույցը մերժեց այն՝ հաստատելով թուրքական առաջարկները:

Ի պատասխան՝ ՌԴ-ն (վերջապես) առաջ քաշեց Կասպիցի կարգավիճակի հարցը: 1994թ. ապրիլի 27-ին ՌԴ արտգործնախարարությունը նույնիսկ համապատասխան նոտա հանձնեց Մոսկվայում ՄԲ դեսպան Բ.Ֆոլին: Այն առարկություններ էր պարունակում Լոնդոնում Ալիևի և Մեյջորի ստորագրված էներգետիկայի ոլորտում համագործակցության մասին հուշագրում «Կասպից ծովի ադրբեջանական հատված» եզրույթի կապակցությամբ: Բայց արդեն ուշ էր: Ինչպես սիրում էր կրկնել ԽՍՀՄ առաջին և վերջին նախագահը՝ «*процесс уже пошел*»:

Եվ իրոք, բրիտանական արտաքին գործերի գերատեսչությունը շտապ խորհրդակցություններ հրավիրեց, իսկ ՄԲ էներգետիկայի նախարար Թ.Էգարը նույնիսկ Բաքու ժամանեց, որտեղ 1994թ. հուլիսի 1-ին որոշում ընդունվեց «հաշվի չառնել ՌԴ Արտգործնախարարության ապրիլյան նոտան: ՄԲ-ն մտադիր է շարունակել Ադրբեջանի հետ բանակցությունները Կասպիցում նավթարդյունահանման համատեղ ծրագրերի շուրջ»²⁴: Ավելին, Բաքվում ՄԲ դեսպան Թ.Յանգի հետ մոտավորապես այդ օրերին կայացած իր զրույցում նախագահ Հ.Ալիևը հայտնեց, որ խոսել է ՌԴ վարչապետի հետ, և որ Վիկտոր Ստեպանովիչը Մոսկվայում ՄԲ դեսպանին հանձնված և ոչ մի նոտայի մասին էլ տեղյակ չէ: Ըստ Հ.Ալիևի, ՌԴ վարչապետն իրեն հաղորդել էր, թե «Ադրբեջանը կարող է պաշտոնապես իր անունից հաղորդում տարածել, որ ՌԴ կառավարության օրակարգում Կասպից ծովի կարգավիճակի մասին հարցը դրված չէ»²⁵: Արդյունքում, ինչպես արդեն ասացինք, 1994թ. սեպտեմբերի 20-ին «Դարի գործարքը» ստորագրվեց բոլոր շահագրգիռ կողմերի միջև՝ հիմք դնելով Ադրբեջանի ռազմականանցմանը (տե՛ս Գ. 5) և այս երկրում բռնատիրական կլանաօլիգարխիկ իշխանական համակարգի հաստատմանը (տե՛ս Գ. 2):

Ինչևէ, ՌԴ արտգործնախարարությունը հետևողական եղավ և 1994թ. սեպտեմբերի 21-ին, ստորագրման հաջորդ օրն իսկ, պաշտոնապես հայտնեց, որ չի ընդունում «Դարի գործարքը»: Ստեղծված իրադրությունը, երբ ՌԴ Արտգործնախարարությունը չի ընդունում մի գործարք, որի տակ ստորագրել է ՌԴ էներգետիկայի նախարարը՝ ՌԴ վարչապետի ու կառավարության իմացությամբ ու հավանությամբ, բրիտանական *Էքոնոմիստ* հեղինակավոր պարբերականը

²² Հայրենական և այլ վերլուծաբանների նոր սերունդը հավանաբար չի հիշի, որ իրականում «Դարի գործարք» էր անվանվել XX դարի 80-ականների «խողովակներ՝ գազի դիմաց» ԽՍՀՄ-ԳՖՀ հայտնի պայմանագիրը՝ կնքված «Ուրենգոյ-Պամարա-Ուժգորոդ» գազային հսկայածավալ ծրագրի շրջանակներում: Այս երկու «Դարի պայմանագրերի» հիմքում ընկած ԽՍՀՄ(ՌԴ)-ԱՄՆ գլոբալ երկարատև հակամարտությունից բխող բազմաթիվ զուգահեռականների քննությունը չափազանց հետաքրքիր գործ կլինեք (տե՛ս [11, 12] և 1987թ. «*Контракт Века*» երկսերիանոց սովետական ֆիլմը):

²³ Իբր թե ի հակադրություն ԼՂՀ տարածքից հայկական ուժերի դուրս գալուն, ինչը կարող էր կասեցնել ԲԹՁ նավթամուղի կառուցումը:

²⁴ *HIA Assa-IRADA*, 4 հուլիսի 1994թ., c. 1.

²⁵ *HIA Assa-IRADA*, 7 հունիսի 1994թ., c. 2. Այս փաստի իսկությունը մեզ (և շատ ուրիշների) պարզել չհաջողվեց: Նկատենք, որ եթե այն իրոք համապատասխանում է իրականությանը, ապա Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական խորտակումների հարուստ պատմությունում Վիկտոր Ստեպանովիչն իր արժանի տեղը կգրավի Ղրիմը Ուկրաինային հանձնած Նիկիտա Մերգելիշի կողքին:

որակեց «տրագիկումեդիա» [16]: Այս ամենին վերջակետ դրեց ԱՄՆ նախագահ Բ.Քլինթոնը, որն իր հատուկ ուղերձում ոչ միայն շնորհավորեց ԱԶԳ յուրացման համար Դարի գործարքը՝ ստորագրած բոլոր կողմերին, այլև գոհունակություն հայտնեց նավթի տեղափոխման ճիշտ ճանապարհի ընտրելու կապակցությամբ: Խոսքն այստեղ, բնականաբար, ԲԹԶ նավթամուղի մասին էր: Մա ևս մեկ չափազանց տհաճ «նորություն» էր ՌԴ-ի համար:

Այսպիսով, «Դարի գործարքը» ստորագրվեց Կասպիցի իրավական կարգավիճակի կոպիտ խախտումով²⁶ և հիմք դրեց այստեղ հետագա կենտրոնախույզ գործընթացներին՝ ստեղծելով Կասպիցի առանձին հատվածի միակողմանի զավթման չափազանց վտանգավոր նախադեպ: Ավելին, ոգևորված «միջազգային հանրության» երկդեմի պահվածքով և իրական հակազդեցության բացակայությամբ՝ Ադրբեջանը դիմեց նույնիսկ ավելի մեծ իրավախախտման. օրենսդրորեն ամրագրեց Կասպիցի մի հատվածի իր զավթումը 1995թ. Սահմանադրության 2-րդ գլխի կետ 11-ում: Առ այսօր Ադրբեջանը Կասպիցի լիտորալ երկրներից միակն է, որ դիմել է այս աստիճան զավեշտալի քայլի: Նկատենք նաև, որ Ադրբեջանը նորագույն պատմության մեջ միակ երկիրն է, որ իր Սահմանադրությամբ ամրագրել է իր իսկ կողմից կատարված միջազգային իրավունքի տակ գտնվող տարածքների օկուպացիան, և դույզն-ինչ չի ենթարկվել որևէ մեղադրանքի կամ ճնշումների:

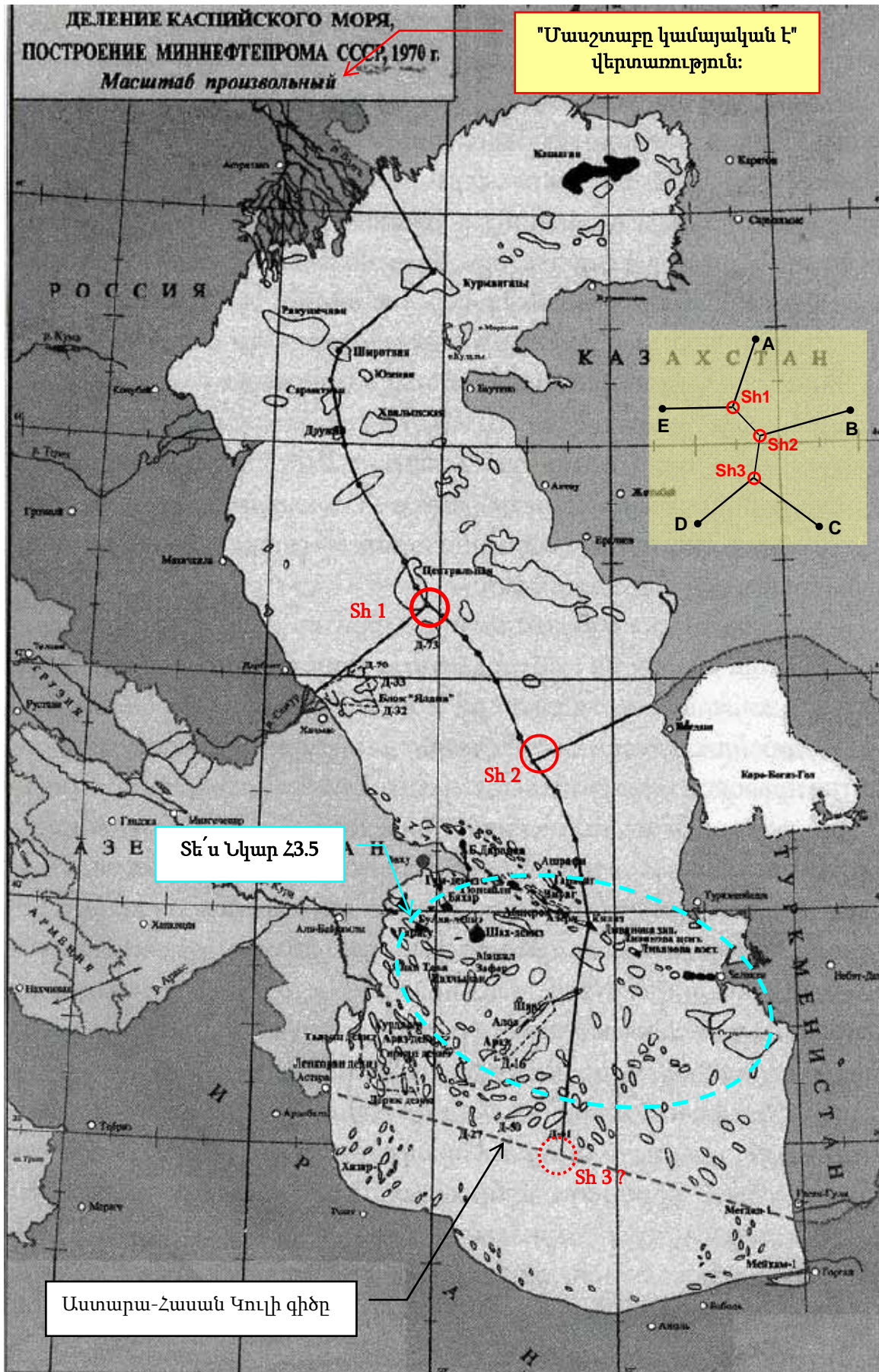
Մեզ մնում է տեսնել, թե ինչպես, ինչ իրավական փաստաթղթերի ու քարտեզների հիման վրա է որոշել Ադրբեջանական Հանրապետությունը տիրնալ Կասպիցի «իր հատվածին»: Որքան էլ ծիծաղելի թվա, միակ փաստաթուղթը, որն այս առումով կարողացավ ներկայացնել Ադրբեջանը, ԽՍՀՄ Նավթագազային արդյունաբերության նախարարության 1970թ. հաշվետվությունն էր, որտեղ բերվում էր մի քարտեզ (տե՛ս Նկար 23.2), ուր բերվում էին նախարարության համապատասխան ստորաբաժանումների կողմից իրականացվող նավթախուզական աշխատանքների սեկտորները: Այս սեկտորները կառուցված են Կասպիցի ջրավազանի պայմանական միջնագծի²⁷ հետ միութենական հանրապետությունների ափեզրյա սահմանների կետերից ուղղահայցներով: Իսկ Իրանի հետ սահմանագատումը կատարված է Աստարա - Հասան Կուլի ուղիղ գծով: Ընդ որում, քարտեզի վերնագիրը հատուկ նշում է, որ քարտեզի մասշտաբը կամայական է: Ու ահա այս քարտեզն էր ներկայացնում Հ.Ալիևը դարի գործարքի կնքման ժամանակ [15]: Նույն այս քարտեզն է օգտագործում նաև Ի.Ալիևն իր «դարակազմիկ» գրքում [20]՝ անհրաժեշտ համարելով ուղեկցել այն հետևյալ դիտարկումներով (բերում ենք առանց թարգմանության).

«Срединная линия (как водная граница) была зафиксирована также в качестве административно-территориальной границы между соответствующими союзными республиками. Особое значение имеет совместное постановление Совета Министров Азербайджанской ССР и Министерства нефтяной и газовой промышленности СССР от 18 января 1991г. В нем отмечалось, что Азербайджан является единственным субъектом, обладающим правами на разведку и добычу минеральных ресурсов в определенном по срединной линии секторе с возможностью привлечения иностранных компаний, а также является собственником нефти, добытой в этом секторе. Следовательно, уже в советское время Азербайджан являлся собственником добытой нефти, и поэтому понятна его позиция не пересматривать этот статус... Акцентируя внимание на российско-персидском и советско-иранском Договорах 1921 и 1940гг., Россия умышленно игнорирует директиву, изданную в начале 1992г. Министерством топливной промышленности, которой предусматривалось распределение нефтяных месторождений Каспия между новыми независимыми государствами» [20]:

Ահա այսպես Ալիևներն իրենց աջակիցների հետ համատեղ միջազգային իրավունքի դաշտ բերեցին նոր, դեռ չլսված սուբյեկտներ ու փաստաթղթեր՝ ԽՍՀՄ Ներքին գործերի ժողովուստն իր 1935թ. գաղտնի միջգերատեսչական ակտով: Եվ ԽՍՀՄ Նավթագազային արդյունաբերության նախարարությունն իր 1970թ. աղավաղված քարտեզով:

²⁶ Հասկանալի է, որ ոչ Իրանը, ոչ Թուրքմենստանը չընդունեցին այս գործարքի լեգիտիմությունը:

²⁷ Կասպիցի ջրային հայելու որոշակի մակարդակի համար ֆիքսված հակադիր ափեզրերից հավասար հեռավորության վրա գտնվող կետերի բազմություն:

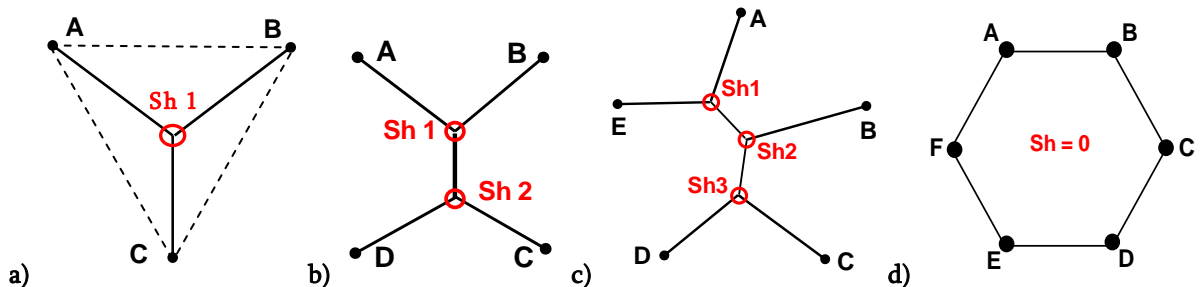

Նկար 23.2. Կասպիցի Ալիևյան սահմանագատումը:
Քարտեզի աղբյուրը՝ [20], նշումները մերն են– Ա.Մ.:

Չափազանց բնութագրական է այն հանգամանքը, որ իր պրիմիտիվ տրամաբանությամբ սա ճիշտ նույն հնարքն է, որը բանեցնում է Ադրբեջանը Ղարաբաղի հարցում: Այնտեղ դա միջազգային իրավունքի հետ ոչ մի աղերս չունեցող *ԱՀԱԿ*-ի 1923թ. հունիսի 7-ի որոշումն է: Այստեղ *ԽՍՀՄ ՀԿԵԿ*-ն է և Նավթագազային արդյունաբերության նախարարությունն՝ իրենց հիշյալ որոշումներով: Երբ իրեն անհրաժեշտ է, Ադրբեջանը ձևացնում է, որ *ԽՍՀՄ*-ը դեռ կա, և ժառանգել են խորհրդային դարաշրջանի բոլոր, նույնիսկ գաղտնի միջգերատեսչական որոշումների ուժը: Դե, իսկ երբ անհրաժեշտ է, Ադրբեջանը «հպարտորեն» հայտարարում է, որ ոչ մի կապ չունի Ադրբեջանական *ԽՍՀ*-ի հետ՝ դիմելով նոր ժամանակների տրամաբանությանը, իրողություններին և գործելակերպին:

Ինչպես կիսել Կասպիցը. գրաֆերի տեսության և Շտեյների կետերի մասին

Այժմ մի փոքր շեղվենք բոլոր առումներով տհաճ այս թեմաներից և կատարենք փոքրիկ շեղում մաթեմատիկայի գեղեցիկ (և օբյեկտիվ) աշխարհ: Դրա բաժիններից մեկում՝ գրաֆերի տեսությունում, հայտնի է հետևյալ գեղեցիկ արդյունքը: Ենթադրենք՝ տրված է եռանկյունի կազմող երեք կետ՝ A, B և C (Նկար 23.4a), որոնք անհրաժեշտ է միացնել իրար ուղիղ և չհատվող գծերով այնպես, որ դրանց գումարային երկարությունը լինի նվազագույն: Դա ամեննին էլ եռանկյան պարագիծը չէ, ինչպես կարելի էր կարծել (Նկար 23.4a-ում այն պատկերված է ընդհատ գծերով): Պարզվում է, որ գոյություն ունի մի կետ, այն կոչվում է Շտեյների կետ (նկարում՝ Sh1), որով անցնող և եռանկյունու գագաթները միացնող ուղիղ գծերից կազմված «ճանապարհն» (այն կոչում են *գրաֆ*) ունի ավելի փոքր երկարություն, քան պարագիծը կամ այս կետերն իրար միացնող ցանկացած այլ գրաֆ: Ասում են, որ այն հանդիսանում է *մինիմալ գրաֆ*: Ընդգծենք, որ սա վերաբերում է ցանկացած եռանկյան գագաթներին: Այլ խոսքերով, ցանկացած երեք կետ, որոնք չեն գտնվում միևնույն ուղիղ գծի վրա, միշտ կարելի է միացնել իրար մինիմալ գրաֆով՝ օգտագործելով Շտեյների միայն մեկ կետ:

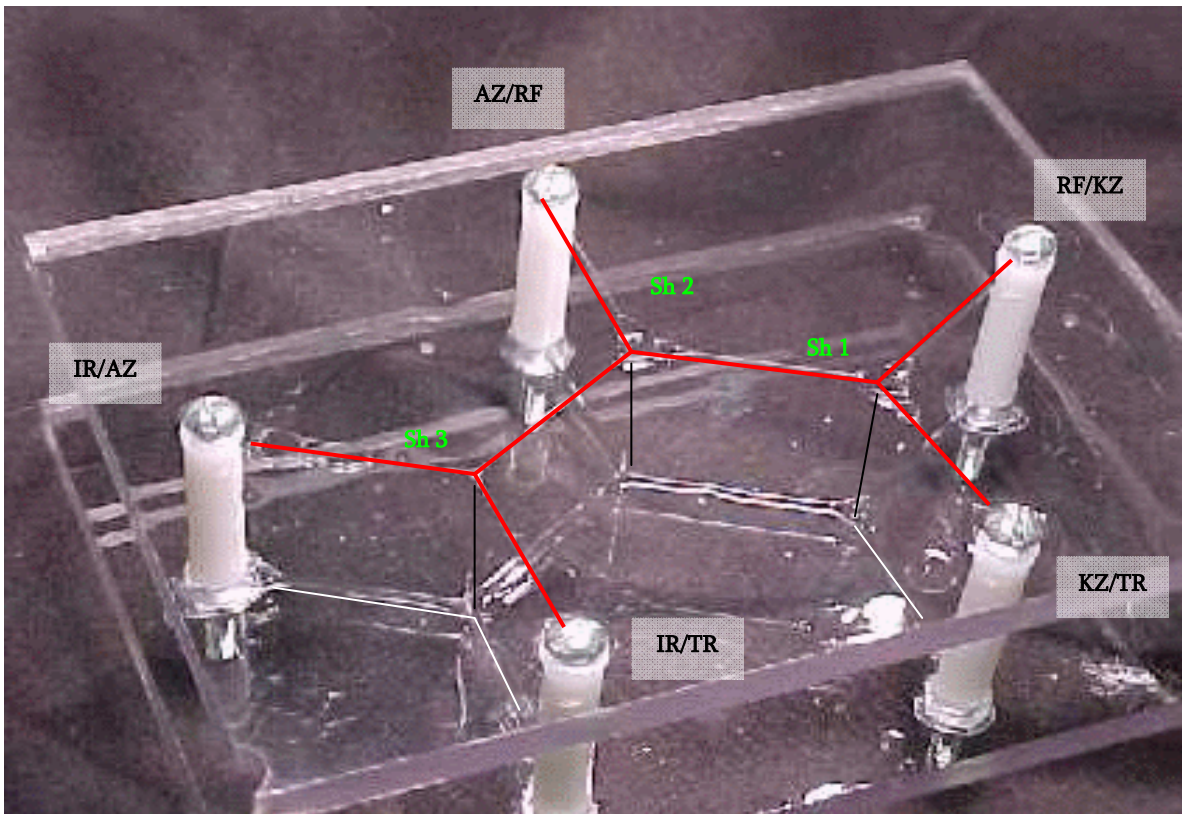

Նկար 23.3. Բազմանկյունների վրա Շտեյների կետերով մինիմալ գրաֆեր:

- a) եռանկյան գագաթները միացնող մինիմալ գրաֆը միայն մեկ Շտեյների կետով՝ Sh1; b) քառանկյան մինիմալ գրաֆը՝ Շտեյների 2 կետով; c) հնգանկյան մինիմալ գրաֆը՝ Շտեյների 3 կետով (սա Կասպիցի միջնագծային սահմանագատման դեպքն է); d) վեցանկյան գագաթների մինիմալ գրաֆը պարագիծն է, Շտեյների կետեր գոյություն չունեն (հմմտ. Նկար 23.1բ-ի հետ):

Հետաքրքրական է, որ չորս գագաթների դեպքում գոյություն ունի Շտեյների արդեն երկու կետ, որով անցնող գրաֆը մինիմալ է (Նկար 23.3b, Sh1 և Sh2 կետերը): Հինգ գագաթների դեպքում կա Շտեյների երեք այդպիսի կետ (Նկար 23.3c, Sh1, Sh2 և Sh3 կետեր): Իսկ վեց և ավելի գագաթների դեպքում Շտեյների կետեր այլևս գոյություն չունեն, և, օրինակ, 6-անկյան գագաթներն իրար կապող մինիմալ գրաֆը 6-անկյան պարագիծն է (Նկար 23.3d): Այս գեղեցիկ արդյունքը Շտեյների կետերի հետ կապված՝ մեզ անհրաժեշտ ուշագրավ հատկություններից միակը չէ:

Պատկերացնենք, որ ունենք ծով, որի շուրջ կան հինգ ավերոյա պետություններ: Հայտնի են դրանց միջև ցամաքային սահմանները և այն կետերը, ուր հարևան երկու երկրների միջև ցամաքային սահմանները դուրս են գալիս ծովափ: Այժմ վերցնենք ապակի կամ *պլեքսիգլասի* երկու շերտ, որոնց վրա արտապատկերենք մեր ծովի ուրվագիծը, իսկ սահմանների և ծովափի հատման 5 կետերում անցքեր բացենք, որոնք միացնենք իրար ուղղահայաց ձողերով, երկու շերտերի մեջ բավարար հեռավորություն պահպանելով:

Նկար 23.4. Հնգագագաթ նվազագույն օճառաթաղանթ: Դրա եզրը (նշված է կարմիր գույնով) հանդիսանում է Շտեյնթրի մինիմալ գրաֆ և ներկայացնում է Կասայիցի միջնագծային սահմանազատման դեպքը (տե՛ս Նկար 234c):

Այժմ ամբողջությամբ ընկղմենք ստացված կոնստրուկցիան օճառաջրի տաշտակի մեջ և զգուշությամբ հանենք: Կայարգվի, որ օճառաջուրը մեր հինգ ձողերի շուրջ կպարուրվի ճիշտ այնպես, որ ստացված թաղանթի մակերեսը (և նրա եզրի երկարությունը) լինեն նվազագույն (Նկար 23.4): Այլ խոսքերով, մեր փորձում օճառաջուրը «գիտե» Շտեյնթրի թեորեմը և կպարուրվի ձողերին՝ ստեղծելով նվազագույն մակերեսով հատկանշական մի թաղանթ (Նկար 23.4-ում դրա եզրը պատկերված է կարմիրով)՝ օգտագործելով Շտեյնթրի այն երեք կետերը, որոնք պատկերել էինք Նկար 23.3c-ում²⁸: Իսկ ամենակարևորն այստեղ այն է, որ այս թաղանթը, ավելի ճիշտ՝ նրա եզրը կհանդիսանա այս 5 գագաթներով սահմանված մակերևույթի (ծովի) իրական միջնագիծը:

Դժվար չէ հասկանալ, թե ինչու ենք այս ամենն այստեղ շարադրում: Նկար 23.4-ում պատկերված փորձն իրականում տալիս է Կասայիցի միջնագծի որոշման առավել դյուրին, պատկերավոր և օբյեկտիվ միջոցը: Մասնավորապես, այդ նպատակով նկարում հինգ գագաթներն անվանված են հարևան երկրների միջազգային անվանատառային հապավումներով: Օրինակ, AZ/RF գագաթն իրականում հանդիսանում է Կասայիցի ափ ելնող ԱՀ-ի և ՌԴ-ի միջև պետական սահմանակետը: Եվ այն աներկբա նշում է, որ Կասայիցի միջնագծային բաժանման դեպքում անհնարին է, որ Իրանը Կասայիցից բաժանվի ուղիղ գծով: Ինչպես դա ջանում է անել Ադրբեջանը՝ հիմնվելով 1970թ. աղավաղված քարտեզի վրա: Այստեղ նա «սեփական» հատվածը որոշում է՝ ելնելով միջնագծային սահմանազատման տրամաբանությունից, սակայն Իրանի համար ուժի մեջ է թողնում Աստարա – Հասան Կուլի 1935թ. գիծը (տե՛ս Նկար 23.2): Հասկանալի է, որ այսպիսի մոտեցումը հակասում է ոչ միայն միջազգային իրավունքի նորմերին, այլև պարզ տրամաբանությանը, բնական օրենքներին և

²⁸ Նվազագույն մակերևույթների և օճառաթաղանթների այս զարմանահրաշ վարքն արդի երկրաչափությունն ուսումնասիրում է այսպես կոչված Պլատոյի (*J. Plateau*) խնդրի շրջանակներում, որին հղում կկատարենք լրացուցիչ մանրամասների համար. *Задача Плато: Мыльные пленки и минимальные поверхности*, М., Мир, 1983. Հավելենք, որ օճառաթաղանթով այս ոչ բարդ փորձն անհրաժեշտ է կատարել ամենայն զգուշությամբ՝ զերծ մնալով ավելորդ ցնցումներից:

անգամ մաթեմատիկային: Այսպիսով, եթե մի պահ ընդունենք Կասպիցի միջնագծային սահմանազատման տրամաբանությունը, ապա «իրանական հատվածն» անհրաժեշտաբար կսահմանվի Շտեյնեյրի Ch 3 կետով և այդ կետը Աստարային ու Հասան Կուլիին միացնող գծերով (տե՛ս Նկար 23.4):

Հյուսիսային Կասպիցի սահմանազատումը «Դարի գործարքից» հետո

1994թ. գործարքը և 1990-ականների սկզբին Ադրբեջանի գործելակերպը հիմք դրեցին Կասպիցի ավազանում ներկայում ընթացող պայթյունավտանգ գործընթացներին, Հյուսիսային Կասպիցի սահմանազատման միակողմանի ու տենդագին եռուզեռին: Ի հակադրություն Կասպիցի կարգավիճակը սահմանող միջազգայնորեն վավեր պայմանագրերի հիմնարար դրույթների (տե՛ս վերը): Այսպես, 1998–2003թթ. ընթացքում Ղազախստանի, Ադրբեջանի և ՌԴ-ի միջև կնքվեցին Հյուսիսային Կասպիցի սահմանազատմանը նվիրված մի շարք պայմանագրեր, հիմնված «ջուրն ընդհանուր է, հատակը բաժանում ենք միջնագծով» սկզբունքի վրա [18, 19]: Ընդ որում, 1998թ. ռուս-ղազախական պայմանագրում ներմուծվում է «մոդիֆիկացված միջնագիծ» հասկացությունը, այն է՝ երկրաչափական միջնագծից համապատասխան պայմանավորվածություններով սահմանված տարբերվող գիծ: Մինչդեռ ադրբեջանա-ղազախական պայմանագիրը շարունակում է հենվել երկրաչափական միջնագծի հասկացության վրա: Ընդ որում, միջնագծի այս կամ այն մոդիֆիկացիաները նախադեպ ստեղծեցին անգամ միջազգային նորմերը խախտող այս մոտեցման էլ ավելի վիճարկելի տրամաբանության հաստատմանը [18]:

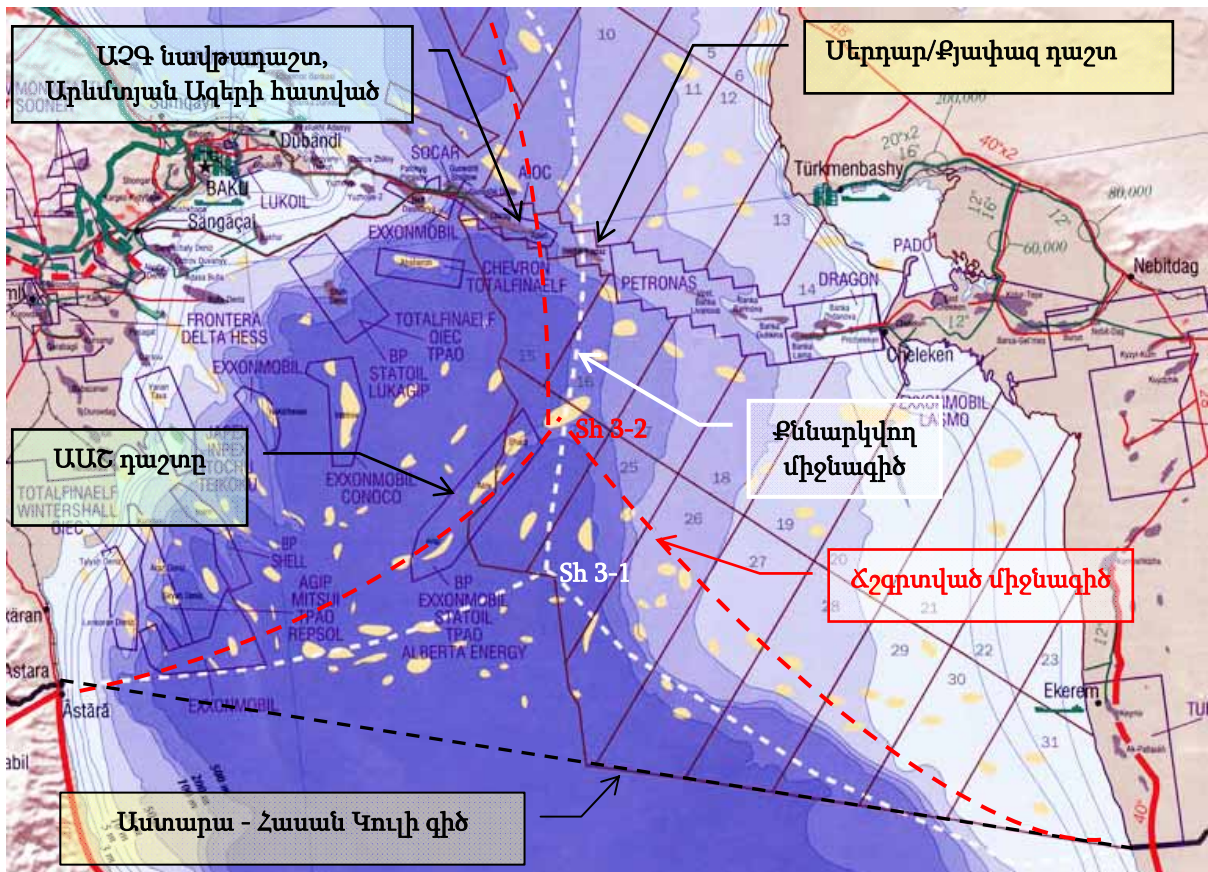
Միջնագծի տարատեսակ մոդիֆիկացիաներն արվում են՝ այս կամ այն ավեզրյա պետության հավակնություններից ու աշխարհաքաղաքական քաջից ելնելով և հնարավորինս հեռու են մեկ ընդհանուր սկզբունքի վրա հիմնվելուց ու կոնսենսուսային տրամաբանության կիրառումից: Հետևաբար, խնդիրը դառնում է հասանելի Կասպիցի ավազանից շատ հեռու գոյացած արտաքին ներազդեցություններին: Ուստի, զարմանալի չէ, որ Կասպիցի միջնագծային սահմանազատման ջերմեռանդ կողմնակիցն է ոչ միայն Ադրբեջանը, այլև Թուրքիան, ԵՄ-ը, Մեծ Բրիտանիան, ԱՄՆ-ը և Իսրայելը: Դե, իսկ այս հարցում ՌԴ երկակի ու ոչ հստակ դիրքորոշումը միայն սաստկացնում է վիճակը:

Նշենք, որ Իրանը հետևողականորեն մերժում էր Կասպիցի միջնագծային սահմանազատման որևէ տարբերակ՝ ընդգծելով նրա միջազգայնորեն ճանաչված կարգավիճակից բխող հիմնարար դրույթները. Կասպիցը փակ է ավեզրյա 5 պետություններից անդին, Կասպիցի ջրավազանը և հատակը պատկանում են բոլոր հինգ ավեզրյա պետություններին, իսկ միակողմանի տնտեսական գործունեությունը պետք է սահմանվի միայն 10-12 մղոնանոց ազգային ավեզրյա գոտիներով: Դրանցից դուրս, ընդհանուր և տրանսկասպիական նախագծերն ու գործունեությունը պետք է իրականանան միայն ավեզրյա 5 պետությունների ընդհանուր կոնսենսուսի պարագայում:

Հետաքրքրական է, որ վերջին տարիներին այս մոտեցմանն է ավելի ու ավելի մոտենում ՌԴ-ն: Եթե «*лихие*» 90-ականների ընթացքում այն թերացավ Կասպիցի սահմանազատման խնդրում դրսևորել վճռականություն, սկզբունքայնություն և միջազգային իրավունքի նորմերի հարգում, ապա ավելի ուշ, և հատկապես 2008-ից հետո, երբ այստեղ ավելի հստակ ընկալեցին Հարավային Կովկասում ու Կասպիցի ավազանում ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթացների վտանգը, կարծես թե փոխվեց նաև ՌԴ մոտեցումը:

Բոլոր դեպքում, նշենք հետևյալը: Հենվելով վերը նկարագրված Շտեյնեյրի կետերի մոտեցման վրա և օգտվելով Կասպից ծովի ավազանի բաց աղբյուրներում հասանելի առավել ճշգրիտ քարտեզից՝ կազմված ԱՄՆ Տեխասի համալսարանում, կառուցվել է Կասպիցի իրական, շտկված միջնագիծը: Արդյունքները ներկայացված են Նկար 23.5-ում, ուր կարմիր ընդհատ գծով պատկերված է Հարավային Կասպիցի շտկված միջնագիծը: Համեմատության համար նույն

նկարում պատկերված է նաև Ադրբեջանի կողմից առաջարկվող միջնագիծը²⁹ (սպիտակ ընդհատ գիծ): Նկարում նշվում են Ազերի-Չիրազ-Գյունեշլի (ԱՉԳ), Սերդար/Քյափազ և Արազ-Ալով-Շարգ (ԱԱՇ) դաշտերը, ինչպես նաև Աստարա - Հասան Կուլի գիծը (սև ընդհատ ուղիղ գիծ): Ինչպես տեսնում ենք նկարից, ճշգրտված միջնագիծն անցնում է ԱՉԳ դաշտի Ազերի հատվածով և հստակ ցույց է տալիս այս դաշտի հանդեպ Թուրքմենստանի պահանջների հիմնավորվածությունը: Նկատենք նաև, որ ճշգրտված միջնագիծն անցնում է Սերդար/Քյափազ դաշտից արևմուտք: Հետևաբար, այն ամբողջությամբ գտնվում է Հարավային Կասպիցի «Թուրքմենական հատվածում»: Ինչ վերաբերում է Կասպիցի «Իրանի հատվածին», ապա ճշգրտված միջնագծի Շտեյների 3-րդ կետը հստակ գտնվում է նախկին կետից հյուսիս: Այն ցույց է տալիս Աստարան Հասան Կուլիի հետ միացնող թևերը և ուրվագծում է Կասպիցի «իրանական հատվածը»: Ինչպես տեսնում ենք, դրա արևմտյան թևն անցնում է ԱԱՇ վրայով: Ինչը վկայում է այս դաշտը միակողմանիորեն զավթել ցանկացող Ադրբեջանի մոտեցման ողջ սնանկությունը:

Նկար 23.5. Հարավային Կասպիցը: Սահմանազատման ադրբեջանական գիծը (սպիտակ ընդհատ գիծ) ամբողջությամբ ներառում է ԱՉԳ և ԱԱՇ նավթադաշտերը և անցնում է Սերդար/Քյափազ դաշտով: Շտկված միջնագիծը (կարմիր ընդհատ գիծ) անցնում է ԱՉԳ նավթադաշտի Արևմտյան Ազերի հատվածով և թուրքմենական հատվածում ամբողջությամբ ներառում է Սերդար/Քյափազ դաշտը: Այն անցնում է նաև ԱԱՇ դաշտով:

Ինչ ավստս, որ մերձկասպյան երկրները հինգն են և ոչ վեցը: Այլապես, թե՛ գրաֆերի տեսությունը (Շտեյների կետերի բացակայությունը, տե՛ս Նկար 23.4c), թե՛ խոհեմությունը հավանաբար կհուշեին, որ Կասպիցի միջնագծային սահմանազատումը պատանդ է դարձնում ողջ տարածաշրջանն ազգային մրցակցության, միջազգային կորպորացիաների գիշատիչ ազանության և տարածաշրջանից հեռու գոյացած աշխարհաքաղաքական տարատեսակ ճնշումների ձեռքում: Շտեյների կետերի բացակայությունն այս դեպքում, թերևս, կհուշեր նաև, որ եթե ավեզրյա պետությունների իշխանությունները մտահոգ են իրենց ժողովուրդների

²⁹ Որը, ինչպես նշել էինք, ԽՍՀՄ նավթագազային արդյունաբերության 1970թ. աղավաղված քարտեզի գիծն է:

բարեկեցությամբ և տարածաշրջանում կայունության, համագործակցության ու զարգացման հաստատումով, ապա Կասպիցի ողջ ջրավազանում ու դրա հատակին չեն կարող լինել պետական սահմաններ: 10 կամ 12 մղոնանոց ազգային գոտիներն այս խրթին խնդրի միակ ճշմարիտ և արդարացի լուծումն են³⁰: Իսկ տնտեսական գործունեությունը, այդ թվում և նավթագազային տրանսկասպյան ծրագրերը, անհրաժեշտ է իրականացնել Կասպիցի ափեզրյա բոլոր երկրների և միայն դրանց պարտադիր կոնսենսուսային որոշումների հիման վրա:

Ավարտելով Կասպիցի սահմանագատման խնդրի մեր քննությունը՝ օգտվենք հարցին նվիրված ռուսական վերլուծական կայքում հրատարակված հայտնի մի նյութից [7], ուր ծավալուն վերլուծություններից հետո ձևակերպված են մի շարք եզրակացություններ: Լինելով ինքնին համարժեք՝ դրանք լավագույնս ի մի են բերում նաև մեր վերը շարադրված նյութը և հնարավորություն են ընձեռում հեղինակին խուսափել կողմնակալության մեջ հնարավոր մեղադրանքներից: Եվ այսպես:

«Անցած 2 տասնամյակների ընթացքում Կասպիցի սահմանագատման գործընթացներից կարելի է անել հետևյալ երեք եզրակացությունները.

1. Կասպիցի նկատմամբ ցանկացած որոշում միջազգային իրավական ուժ կստանա, եթե այն հենվում է Կասպից ծովի 5 լիտորալ երկրների կոնսենսուսային որոշման վրա: Անցած տասնամյակների ընթացքում չի հաջողվել ընդունել և ոչ մի այդպիսի որոշում, գործունեության և ոչ մի տիրույթի համար՝ ածխաջրածինների կամ ձկնային պաշարների յուրացում, նավարկում, բնապահպանություն, կենսաբազմազանության պահպանում, ստորջրյա ենթակառուցվածքի զարգացում: Ակնհայտ է, որ Կասպիցի իրավական կարգավիճակն է, որ պիտի սահմանի Կասպիցում տնտեսական գործունեության իրականացման իրավական հիմունքները, այլ ոչ հակառակը: Կասպիցի իրավական կարգավիճակի արհամարհման պայմաններում իրականացված Կասպիցի տարածքա-ռեսուրսային սահմանագատումը տարբեր սուբյեկտների միջև նպաստում է տարածաշրջանում լարվածության աճին:
2. Ներկայում Կասպից ծովի իրավական կարգավիճակը՝ սահմանված ԽՍՀՄ-ի և Իրանի միջև կնքված պայմանագրերով, շարունակում է գործել միջազգային իրավունքի բոլոր նորմերի համաձայն: Դրանք մինչև օրս չեն ենթարկվել դեմոնստրացիայի, և, հետևաբար, բոլոր խոսակցությունները Կասպիցի իրավական կարգավիճակի «անորոշ» լինելու մասին անհեթեթ են ու սնանկ: Այլ խոսքերով, միջազգային իրավունքի տեսանկյունից այն շարունակում է փակ լինել 3-րդ կողմերի համար, իսկ ջրավազանում 10 մղոնանոց ափեզրյա գոտիներից բացի, Կասպիցում գոյություն չունի միջազգայնորեն ճանաչված որևէ սահման: Իսկ պաշարների միակողմանի արդյունահանումը 10 մղոնանոց գոտուց անդին միջազգային իրավունքի տեսանկյունից լեգիտիմ չէ:
3. Անցած տասնամյակներում ՌԴ կասպիական դիվանագիտությունը թերացավ լուծել որևէ ռազմավարական նշանակության խնդիր ու հանգեցրեց միայն պարզ տեղաշարժերի: Այսպես ՌԴ, Թուրքմենստանի և Իրանի դիմակայումը Ադրբեջանին և Ղազախստանին պարզապես փոխակերպվեց ՌԴ, Ղազախստանի և Ադրբեջանի դիմակայմանն Իրանին և Թուրքմենստանին: ՌԴ դիվանագիտությունն³¹ այդպես էլ թերացավ ընկալել, որ Կասպիցի ռեսուրսա-տարածքային սահմանագատման գործընթացը, որ մեկնարկել է Արևմուտքի և ԱՄՆ ջանքերով, առաջին հերթին ուղղված է Ռուսաստանի դեմ» [7]:

Այլ խոսքերով, Հյուսիսային Կասպիցի միջնագծային սահմանագատման փուլը ՌԴ-ի, Ղազախստանի և Ադրբեջանի միջև ավարտված է: Այն թերացավ լուծել Կասպիցի ավազանում ծառայած որևէ կարևոր խնդիր՝ վիճակն այստեղ պայթյունավտանգ թողնելով: Ադրբեջանի համար ավարտվում է նաև ԱԶԳ նավթադաշտի զավթման դարաշրջանը, մեծ նավթի

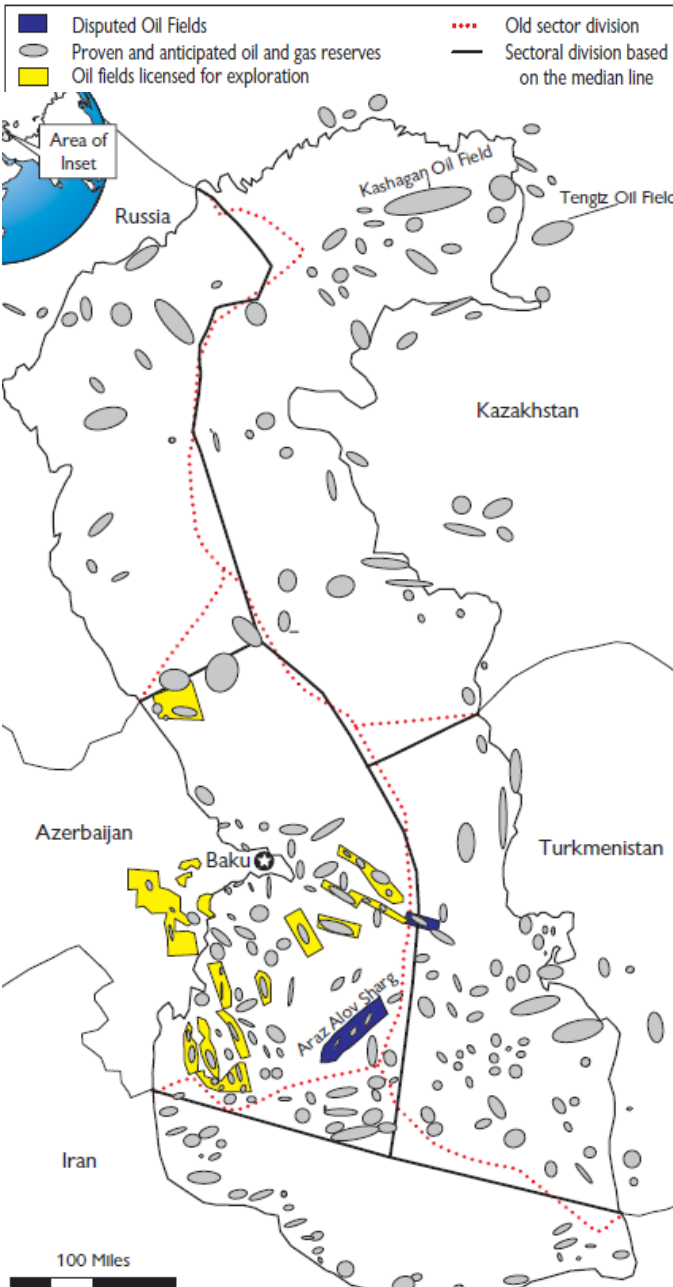
³⁰ Ի վերջո, հենց դա է նշանակում 6 գագաթների դեպքում Շտեյնների կետերի բացակայությունը, եթե այս արդյունքը թարգմանենք քարտեզագրության և աշխարհաքաղաքականության լեզվով:

³¹ Նկատենք միայն, որ [7] աշխատության հեղինակի միանգամայն տեղին այս հանդիմանանքն առաջին հերթին պետք է ուղղվեր ոչ թե ՌԴ դիվանագիտությանը, այլ ՌԴ կառավարությանը (տե՛ս վերը):

դարաշրջանը: Այժմ օրակարգում են տրանսկասպյան գազային ծրագրերը, Արագ-Ալով-Շարգի գավթումը և Հարավային Կասպիցի սահմանագատումը: Հետևաբար, նաև՝ Իրանի մեկուսացումը (տե՛ս Գ. 2):

Հարավկասպիական վերջնախաղ. Կասպիցի սահմանագատումը և մենք

Հարց կարող է առջանալ. ինչո՞ւ և ինչո՞վ է այս ամենը էական մեզ համար: Պատասխանն առաջին հերթին հետևյալն է: Որովհետև Հյուսիսային Կասպիցի միջնագծային սահմանագատումը 90-ականների սկզբին հանգեցրեց Ադրբեջանի կողմից ԱԶԳ դաշտի

Նկար 23.6. Կասպիցի սահմանագատումն ըստ [21]-ի:

գավթմանը: Դա այս երկրում ռևանշիստական տրամադրությունների ուժգնացման նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց, հանգեցրեց երկրի ռազմականացմանը, համատարած հայատյացության պետական քարոզմանը, և այսօր սպառնում է ողջ տարածաշրջանի կայունությանը:

Պատասխանի հաջորդ մասը կարելի է գտնել հայտնի լոբբիստ, ՀՖ կազմակերպության առաջատար վերլուծաբան Ա.Քոենի (Ariel Cohen) 2002թ. աշխատությունում [21], ԱՄՆ Կոնգրեսի արտաքին գործերի հանձնաժողովի առջև 2012թ. դեկտեմբերի 5-ի [22] և 2013թ. մայիսի վերջին Բաքվում կազմակերպված «Հայացք ապագային» ամերիկա-ադրբեջանական ֆորումի ժամանակ ունեցած նրա ելույթներում [23]: Դրանց էությունը կարելի է բնութագրել հետևյալ կերպ.

- Իսրայելն իր նավթի 40%-ը և գազի կեսից ավելին ստանում է Ադրբեջանից: ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և ՆԱՏՕ-ի համար առաջնահերթ խնդիր է ներգրավված լինել Ադրբեջանի էներգետիկ ծրագրերում և պնդել Կասպիցի միջնագծային սահմանագատումը, դրանում 3-րդ կողմերի ներգրավվածությունը:
- Իրանը պետք է մեկուսացվի և կազմաքանդվի:
- Հայաստանը տարածաշրջանում պետք է մնա մեկուսացված ու անընդհատ ճնշումների տակ լինի՝ կանխելու համար Իրանի հետ համագործակցությունը և էներգատրանսպորտային

- ենթակառուցվածքները խաթարելու փորձերը:
- Եվ քանի որ ավարտին են մոտենում ԱԶԳ արդյունաբերական ծավալներով արդյունահանման համար հում նավթի պաշարները (տե՛ս Գ. 2), ապա այժմ ողջ ուշադրությունն անհրաժեշտ է կենտրոնացնել տրանսկասպյան գազային ծրագրերի, հետևաբար նաև Հարավային Կասպիցի միջնագծային սահմանագատման խնդրի վրա:

Որպեսզի ավելի ցայտուն պատկերացնենք, թե ինչպես է պատկերացնում Կասպիցի սահմանազատումը Ա.Քոենը և ինչ է խորհուրդ տալիս այս հարցով ԱՄՆ Կոնգրեսին, Նկար 23.6-ում ([21] աշխատությունից) արտապատկերում ենք Կասպիցի սահմանազատման Քոենի քարտեզը: Մուգ կապույտով այստեղ նշված են վիճարկվող ԱԱՇ և Սերդար/Քյափազ դաշտերը: Ուշադրություն դարձնենք, որ «միջնագծային սեկտորալ բաժանում» (*sectoral division based on median line*) վերտառությունն ունեցող սև գիծը Քոենը ներկայացնում է որպես նոր մոտեցում: Ի հակադրություն կարմիր ընդհատ գծի, որը հեղինակն անվանում է «հին սեկտորալ բաժանում» (*old sectoral division*, կարմիր *պունկտիր*): Թե ինչ նկատի ունի Քոենը հին ու նոր ասելով՝ դժվար է ասել: Սակայն բավական է հայացք ձգել Նկար 23.2-ին, որպեսզի պարզ դառնա, որ Քոենն այստեղ ԽՍՀՄ Նավթագազային արդյունաբերության նախարարության 1970թ. աղավաղված քարտեզի միջնագիծը ներկայացնում է որպես «նոր մոտեցում»: Այս պրիմիտիվ զեղծարարությունը, թերևս, անցնելով ԱՄՆ որոշ կոնգրեսականների մոտ, որոնք, ամենայն հավանականությամբ, անգամ չեն էլ լսել ժամանակին ամենահզոր ԽՍՀՄ *Нефтьгазпром*-ի մասին:

Բայց մեզ՝ Ադրբեջանի տարածաշրջանային հարևաններին, այն ոչ մի դեպքում զոհացնել չի կարող: Առավել ևս, որ ակնհայտ է, թե ինչ է ուզում ասել Քոենն այս քարտեզով, և ինչ է ասել 2012-ին Վաշինգտոնում [22] և 2013-ին Բաքվում [23]. «Մոռացեք Իրանի պահանջների մասին, դրանց Աստարա - Հասան Կուլի գիծն էլ է բավարար: ԱԶԳ-ն և ԱԱՇ-ն Ադրբեջանին են, և վերջ: Դե, իսկ Սերդար/Քյափազով էլ Թուրքմենստանին կներգրավենք մեր տրանսկասպյան գազային ծրագրերի մեջ»:

Իսկ թե ինչպես կարող է ընթանալ Հարավային Կասպիցի միջնագծային այսպիսի սահմանազատումը, ցուց է տալիս ԱՄՆ բանակի (*US Army*) գլխավոր շատրի ուսումնական հնագույն կենտրոնի (*Fort Leavenworth*) քոլեջներից մեկում մշակված «Վրաստան-Ադրբեջան-Հայաստան-Թուրքիա» (*GAAT*, ՎԱՀԹ) շտաբային համակարգչային վարժանքը: Այս մասին առիթ ունեցել ենք գրելու [24, 25], ուստի այստեղ սահմանափակվենք միայն *GAAT* վարժանքի հակիրճ նկարագրությամբ:

Ի՞նչ է ՎԱՀԹ-ը (*GAAT*)

«Վրաստան-Ադրբեջան-Հայաստան-Թուրքիա»-ն (ՎԱՀԹ, *GAAT*) համակարգչային սցենարային խաղ է՝ նախատեսված ԱՄՆ բանակի շտաբային և բանակային ավագ հրամկազմի համալիր վարժանքի համար: Բաց մամուլում դրա մասին առաջին անգամ հիշատակվել է 2010թ. մարտի 25-ին ԱՄՆ բանակի պաշտոնական կայքում [26]: 2012թ. օգոստոսին հրապարակվեց Եվրոպայում ԱՄՆ բանակի հրամանատար, գեներալ Մ.Հերթլինգի (*Mark Hertling*) հոդված-հաշվետվությունը՝ հատուկ նվիրված ՎԱՀԹ սցենարային վարժանքներին [27]: Հայրենական հրապարակումներում ՎԱՀԹ-ին նվիրված ամբողջական նյութը բացակայում է³²: Սույն աշխատանքն այս բացը լրացնելու փորձ է, ուր, հենվելով 2012-13թթ. ուսումնական տարվա ՎԱՀԹ ձեռնարկի նյութերի վրա, բերվում է ՎԱՀԹ հակիրճ նկարագիրը: Ավելի հանգամանալի հարցը ներկայացված է [25]-ում:

Սցենարի հիմքում ընկած է ԱՄՆ զինուժի Եվրոպական հրամանատարության (*USEUCOM*) մոտ 100 հազարանոց կորպուսի միակողմանի (*unilateral*) հնգափուլ գործողությունը, որի ռազմավարական նպատակն է «ԱՄՆ և իր դաշնակիցների համար պահպանել Կասպիցի ածխաջրածինների պաշարների հասանելիությունը»³³: Գործողության առաքելությունն է (*mission*) պաշտպանել Ադրբեջանն Իրանից՝ ապահովելով Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը: Հիմնական հակառակորդն Իրանն է, որը «թեև համաձայնել է կասեցնել ուրանի հարստացման ծրագիրը, բայց շարունակում է ջանալ

³² Առկա է միայն *Panarmenian* գործակալության տեղեկատվական բնույթի 2012թ. օգոստոսի 21-ի կարճ հաղորդագրությունը [28]:

³³ Այս ձևակերպումը հիմք է տալիս դիտարկել ՎՀԱԹ-ը որպես «Ալիև-Շևարդնադզե-Էրբաքան-Նեթանյահու դոկտրինի» ռազմական բաղադրիչ: Այն ակտիվորեն քննարկվում էր 1996-ից՝ ԱՄՆ Հետախուզության ազգային տնօրենի *Tier* հատուկ ծրագրի ներքո [11]:

տարածաշրջանում գերիշխող դիրք զբաղեցնել» [29]: Սցենարային դեպքերը ծավալվում են 2017-19 թվականներին: Գործողության իրականացման քաղաքական նախապայմաններն են.

ա) Վրաստանի համաձայնությունը՝ տրամադրել նավահանգստներ, երկաթուղի, ավիաբազաներ և ճանապարհներ ԱՄՆ զինուժի շարժի համար: Համարվում է ՎԱՀԹ իրականացման հիմնական նախապայմանը;

բ) Ռուսաստանի համաձայնությունը գործողության իրականացման համար, որը ստացվել է երկու պայմանով: Առաջին՝ Աբխազիայում և Հր. Օսիայում տեղակայված ռուսական զինուժի *de facto* ճանաչում³⁴: Երկրորդ՝ աջակցում ադրբեջանական գազի և նավթի տրանզիտին ՌԴ տարածքով³⁵;

գ) Հայաստանի համաձայնությունը՝ ազդել ԼՂՀ իշխանությունների վրա մարտական գործողություններ չսկսելու ուղղությամբ;

դ) Թուրքիայի, Վրաստանի և Իրաքի համաձայնությունը՝ օդուժի համար բացել երկինքը և, ցանկալի է, հենակայաններ տրամադրել;

ե) Թուրքիայի համաձայնությունը՝ բացել Բոսֆորն ու Դարդանելը ԱՄՆ ծովային ռազմուժի շարժի համար:

USEUCOM գործողության պատասխանատվության տարածքն է՝ Ադրբեջան, Հայաստան, Թուրքիա, Վրաստան, Իրան, Սև ծովի Վրաստանի ափերը, Միջերկրական ծովի արևելյան հատված՝ բացի Կիպրոսից: Բացի վերջինից, գործողության օպերացիոն տարածքը չի ներառում նաև ԼՂՀ-ում հաստատված ՄԱԿ Խաղաղապահների սեկտորը (այս մասին՝ ստորև):

Որտե՞ղ, ե՞րբ և ինչպե՞ս են ծավալվում դեպքերը

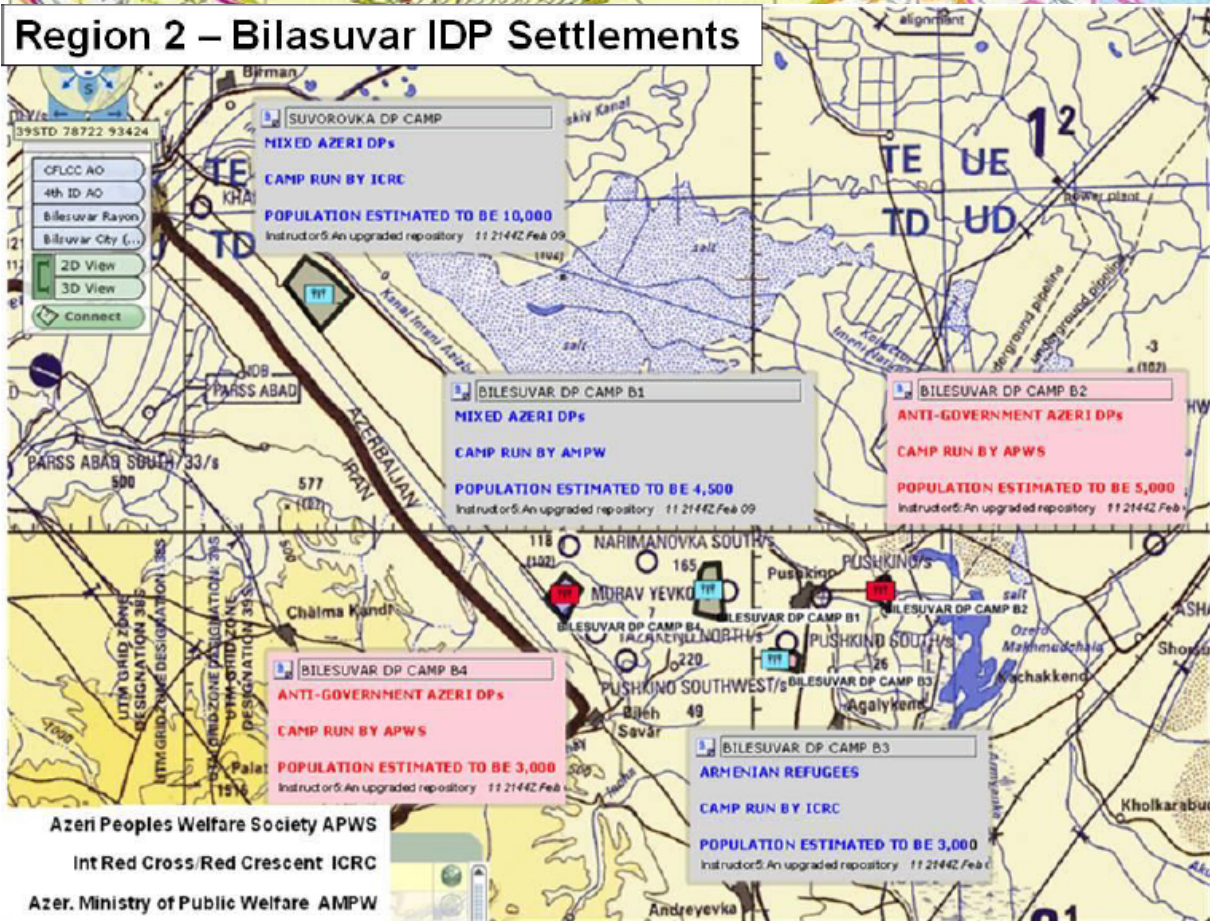
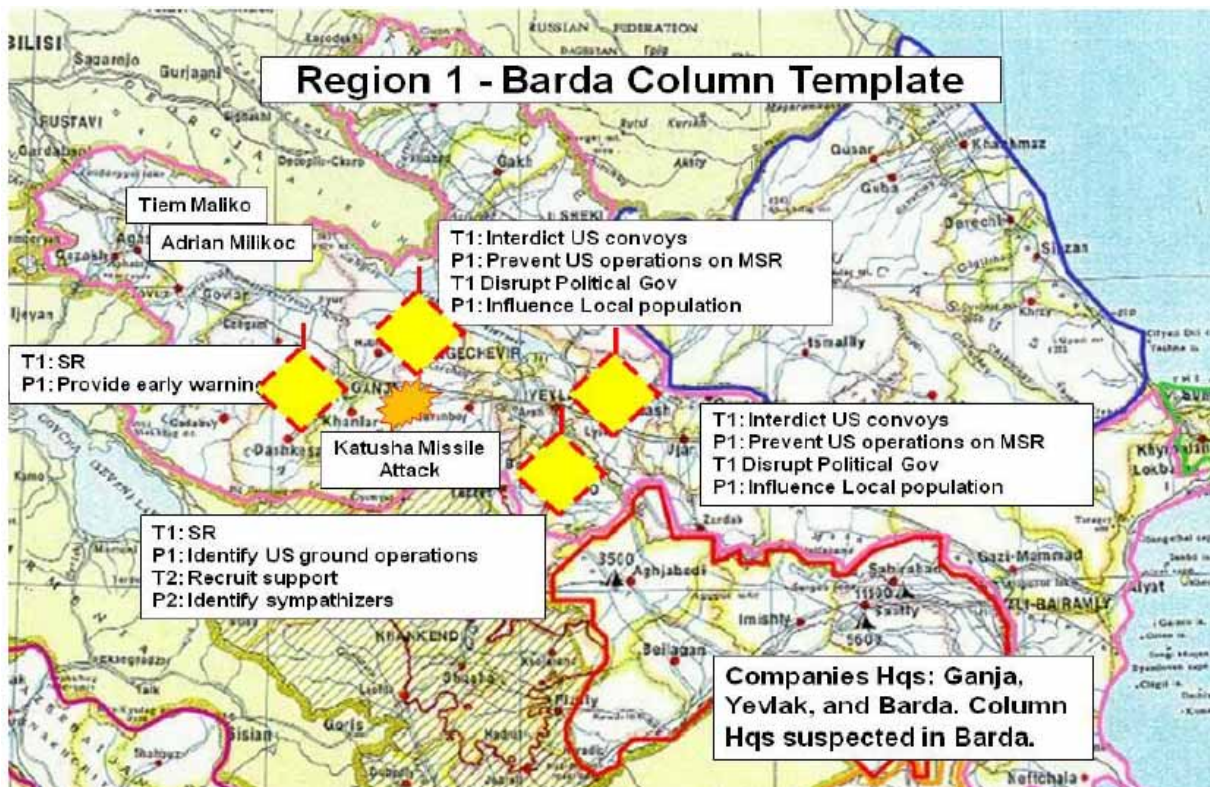
ՎԱՀԹ սցենարի հիմնական կողմերն են. Ադրբեջան՝ նավթի և գազի հարուստ պաշարներով վտանգված դաշնակից երկիր, ԲԹՁ նավթամուղի ակունքը: «Ախուրստան»՝ Էթնիկ ազերիներով բնակեցված Իրանից անջատված նահանգ, հնարովի երկիր, որը հավակնում է Ադրբեջանի (Կասպիցի) նավթային հարստությանը և աջակցում է *SAPP*-ին և *SAPA*-ին (տե՛ս ստորև): «Լուրիստան»՝ Իրանից անջատված հարավարևմտյան նահանգ, հնարովի երկիր: Հայաստան՝ Ադրբեջանի հարևան երկիր, որը գրավել է Լեռնային Ղարաբաղը և Ադրբեջանի հարակից տարածքները: Աբխազիա և Հր. Օսիա³⁶. Վրաստանից անջատված *de facto* անկախ շրջաններ՝ ճանաչված միայն ՌԴ-ի, Նիկարագուայի, Վենեսուելայի և Նաուրուի կողմից: Հր. Օսիան ցանկանում է միանալ իր հյուսիսային հարևանին: Լեռնային Ղարաբաղ՝ Ադրբեջանի տարածքում գտնվող, Հայաստանի ու Ադրբեջանի կողմից վիճարկվող տարածք՝ գրավված Հայաստանի կողմից: Բնակչության 95%-ը՝ հայեր: Այստեղից 250 հազ. փախստական գտնվում է Ախուրստանում և 750 հազ. ներքին տեղահանվածներ՝ Ադրբեջանում: Գործում է ԵԱՀԿ-ի կողմից վերահսկվող հրադադարը (մեջբերում ենք ըստ ՎԱՀԹ ձեռնարկի):

Սցենարում գործող այլ ուժերից են. Հարավագերիական ժողովրդական կուսակցությունը (*SAPP*), որն ստեղծվել է 2015-ին ադրբեջանա-իրանական բաժանված ընտանիքների ու կլանների կողմից: Կուսակցության քաղաքական անհաջողությունները 2016-ին հանգեցրին կուսակցության ռազմական թևի առաջացմանը՝ Հարավագերիական ազգային բանակ (*SAPA*):

³⁴ Այդպես է բնագրում՝ ոչ թե Աբխազիայի և Հր. Օսիայի *de facto* ճանաչում, այլ այստեղ տեղակայված ռուսական զինուժի *de facto* ճանաչում: «Միննույն ժամանակ, կողմերը հասկանում են, որ այս տարածքներից դուրս նշված զինուժի որևէ շարժը կհանգեցնի լուրջ հետևանքների» [29]:

³⁵ Սցենարով ՌԴ նախապայմաններում բացակայում է ԼՂՀ, ինչպես նաև Հայաստանում տեղակայված ՌԴ զինուժի մասին որևէ հիշատակում:

³⁶ Հատկանշական է ՎՀԱԹ-ում Աջարիայի բացակայությունը: Հավանաբար, կազմակերպիչների պատկերացումներով այն ամբողջությամբ գտնվում է Թուրքիայի և Վրաստանի վերահսկման ներքո և «մտահոգությունների» տեղիք չի տալիս:

Նկար 23.7. Որտե՞ղ և ե՞րբ են ծավալվելու դեպքերը: ՎԱՀԾ թիվ 1 մարտական շրջանը (վերևում), փախստականների ճամբարները՝ տեղակայված թիվ 2 մարտական շրջանում (ներքևում): Աղբյուրը՝ [31]:

SAPA անդամները՝ ազերի ֆունդամենտալիստները, իրենց նույնացնում են Հյուսիսային Իրանում բնակվող ազերիների հետ: Ի սկզբանե վարժվել են Իրանի կողմից, ներկայումս

(2016թ.)՝ աջակցվում են Ախուրստանի կողմից: Ազատ Ղարաբաղի շարժում (*FKM*)՝ Լեռնային Ղարաբաղի ազերի փախստականների հենքի վրա գոյացած ապստամբ խումբ: Նպատակն է վերադարձնել Ղարաբաղը: Հայաստանը մեղադրում է Ադրբեջանին *FKM*-ին գաղտնի օժանդակելու համար: Մարտական գործողություններն իրականացվում են 6 մարտական շրջաններում (Նկար 23.7):

ՎԱՀԹ Ժամանակագրությունը.

2017թ. «Նախանձելով նավթային հարստություն դիզած Ադրբեջանի հյուսիսային հատվածին՝ երկրի աղքատ, հարավային հատվածն օրեցօր դառնում է ավելի արմատական ու հավակնոտ: *SAPA*-ն ռազմական գործողություններ է սկսում Քուր գետի հովտում: Միննույն ժամանակ, *FKM* գրոհայինները հակահայկական հարվածներ են իրականացնում Ադղամ ք. մոտակայքից: ԱՄՆ-ը ուժգնացնում է անվտանգության և տնտեսական ուղորտներում իր համագործակցությունն Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ: ԱՄՆ-ը, ՌԴ-ն, Չինաստանը և ԵՄ-ը համոզում են Իրանին ընդունել ուրանի հարստացման ծրագրի կասեցումը և հասու դարձնել միջուկային ծրագիրը ԱԷՄԳ մշտադիտարկման համար: Իրանի կառավարությունը սկսում է կորցնել վերահսկողությունն իր հյուսիսարևմտյան (Ախուրստան) և հարավարևմտյան (Լուրիստան՝ բնակեցված բախտիյարներով և լուրերով) հատվածների վրա»³⁷:

2018թ. «Հայաստանում ծագումով Լեռնային Ղարաբաղից նախագահ Ս.Սարգսյանը երրորդ անգամ վերընտրվում է իր պաշտոնում: Ադրբեջանում նախագահ Ի.Ալիևն ավարտում է իր 3-րդ ժամկետը և լքում պաշտոնը: Այն զբաղեցնում է վարչապետ Ա.Ռասիզադեն, որը ձեռնամուխ է լինում դեմոկրատական ռեֆորմների իրականացմանը³⁸: Հուլիսին գրանցվում է *SAPA* առաջին գրոհն Ադրբեջանի ռազմուժի վրա: Իրանի հյուսիսարևմտյան շրջաններում աճում է լարվածությունը: Այստեղ շարունակվում է *SAPA* ջոկատների վարժանքը, որոնք հատելով սահմանը՝ հարվածներ են հասցնում Ադրբեջանին: Պատասխանելով Ադրբեջանի իշխանությունների խնդրանքին՝ Թուրքիան Բաքու է տեղափոխում *F-16* կործանիչների էսկադրան՝ կրիտիկական ենթակառուցվածքների պաշտպանության համար: Պատասխանելով Ադրբեջանի իշխանությունների խնդրանքին՝ ԱՄՆ-ը սկսում է իր էքսպեդիցիոն կորպուսի գործողությունն Ադրբեջանի (և Վրաստանի) ռազմուժի հետ համատեղ (հենակայանը՝ Բաքու): ԵՄ-ը Վրաստանին և Ադրբեջանին ցուցաբերում է լրացուցիչ տնտեսական աջակցություն: Իրանի տարածքում ձևավորվում է Ախուրստանի Ինքնավար Հանրապետությունը: Միննույն ժամանակ, Իրանի հարավարևմտյանում ձևավորվում է Լուրիստանի Ինքնավար Հանրապետությունը» [30]:

2019թ. «փետրվարին Ախուրստանը և Լուրիստանը հայտարարում են իրենց լիակատար անկախության մասին (տե՛ս լուսամուտում, աղբյուրը [30]): Ախուրստանն ակտիվորեն սատարում է *SAPA* ուժերին և հայտնում Ադրբեջանի տարածքի նկատմամբ իր հավակնությունները: Հուլիսին Կասպից ծովում Ախուրստանի ռազմածովային ուժերը բախվում են Ադրբեջանի և

³⁷ Նկատենք, որ ըստ սցենարի, միջուկային ծրագրի շուրջ կոմպրոմիսը չի փրկում Իրանը մասնատումից:
³⁸ Այստեղ չգիտես ինչի վրա զարմանաս՝ սցենարի այլասերված տրամաբանության, թե՛ դրա ցինիզմի վրա:

Թուրքիայի նավթարդյունահանող նավերին: Հոկտեմբերին գրանցվում են Ախուրատանի ոչ կանոնավոր հարձակումներն Ադրբեջանի տարածք՝ ի օժանդակություն SAPA ուժերին: FKM գրոհայինները հարձակվում են Մեծամորի ԱԷԿ-ի վրա: Հարևան երկրները հայտարարում են ռադիոակտիվության արտահոսքի մասին: Հայաստանը մեղադրում է Ադրբեջանին այս հարձակմանն աջակցելու մեջ: Ռուսաստանը հիմնականում զբաղված է իր ներքին խնդիրներով (անջատողական շարժում Թաթարստանում)³⁹, թեև պահպանում է սահմանափակ զինուժ Աբխազիայում և Հր.Օսիայում»:

Ինչո՞ւ ՎԱՀԹ-ը պետք է իրականում կոչվեր «Կազմաքանդել Իրանը»

Նախ՝ այն բանի համար, որ ԼՂՀ-ում պատերազմի վերսկսումը ՎԱՀԹ-ը դիտարկում է որպես իրանական սադրանք: Ինչն, ի դեպ, հակասում է ԱՄՆ Ազգային հետախուզության տնօրեն Ջ.Քլեյմերի 2013թ. գնահատականին, թե ԼՂՀ-ում ռազմական գործողությունները կարող են վերսկսվել Բաքվի թյուր հաշվարկների ու իրադրության սխալ ընկալման հետևանքով [32]: Դե, իսկ ՎԱՀԹ գործողության իրականացումը 2018-ին հանգեցնում է Իրանի մասնատմանը 2019-ին (տե՛ս վերը): Իրանին չի փրկում նաև իր միջուկային ծրագրերի հարցում արտաքին ճնշումներին ենթարկվելը [31]: Ըստ ՎԱՀԹ-ի, Իրանի մասնատումը, մեկ է, վրա է հասնում՝ հին հունական ողբերգությունների անողոք ճակատագրի նման:

Ինչո՞ւ է այն մտահոգիչ մեզ համար և ինչո՞ւ՝ հետաքրքիր

Մեզ համար այն մտահոգիչ է նրանով, որ ՎԱՀԹ գործողության 4-րդ փուլում ԼՂՀ և հարակից տարածքներում, ինչպես նաև ադրբեջանա-իրանական սահմանի երկայնքով, նախատեսվում է ստեղծել հատուկ գոտիներ (*exclusion zones*), որոնք «պետք է հանձնվեն ՄԱԿ կամ ՆԱՏՕ խաղաղապահ ուժերին և/կամ Ադրբեջանի պաշտպանական ուժերին՝ անվտանգության երաշխավորման համար» ([29], *Objectiv 16, Effect 16-1*): Հաշվի առնելով այն, որ ըստ ՎԱՀԹ-ի՝ 2018-ից տարածքում նախատեսված է թուրքական զինուժի ներկայությունը, դժվար չէ պատկերացնել այս «խաղաղապահ ուժերի» բնույթն ու այս ամենի հետևանքները մեզ համար (տե՛ս Նկար 3.7):

Սցենարը դիտարկում է 2019-ին Ադրբեջանի էթնոկլանային տրոհման հնարավորությունը: ՎԱՀԹ ծավալուն ձեռնարկը պարունակում է այս հարցին նվիրված նույնիսկ առանձին նյութ՝ «Հատուկ հետախուզական հաշվետվություն թիվ 101200, մարտ, 2019թ.»: Ըստ դրա, ԼՂՀ մի մասը 2019-ին գտնվելու է Խոջալուի և Բիլաշուվարի կլանների վերահսկման տակ (տե՛ս Նկար 3.8): Հատկանշական է Ադրբեջանում լեզգիական և թալիշական (Թիվ 5 մարտական շրջան) ազգային տարածքների առկայությունը: Չխորանալով բերված պատկերի հավանականության ու ժամանակագրության գնահատման խորթին հարցերում՝, փաստենք միայն, որ Ադրբեջանի էթնոկլանային տրոհումը ՎԱՀԹ-ը համարում է ոչ միայն հնարավոր, այլև հավանական:

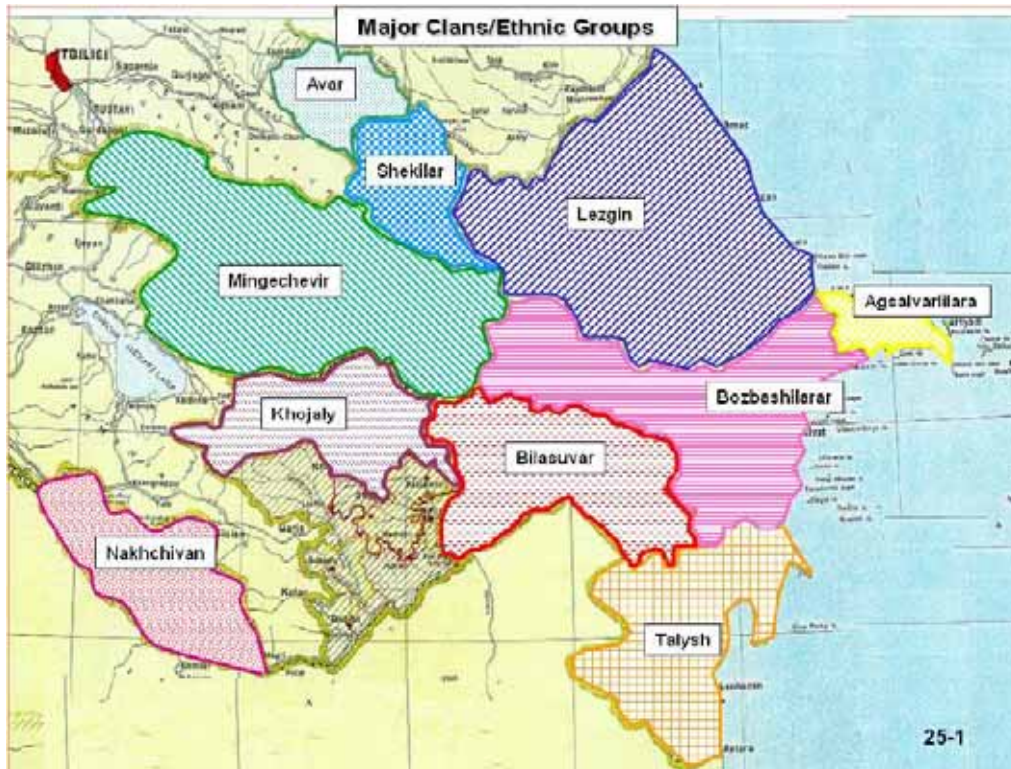
Ինչո՞ւ է այն անիրատեսական

Նախ՝ այն բանի համար, որ իր առջև ունենալով Իրաքի և Լիբիայի օրինակները՝ Իրանն ամենևին էլ չի ցանկանա մասնատվել՝ ոչ 2019-ին, ոչ առհասարակ: Ինչն ապացուցում է այսօր՝ Սիրիայում ծավալվող գործընթացների առնչությամբ: Ընդհանրապես, պատերազմը Սիրիայում անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ՎԱՀԹ սցենարի նախերգանք:

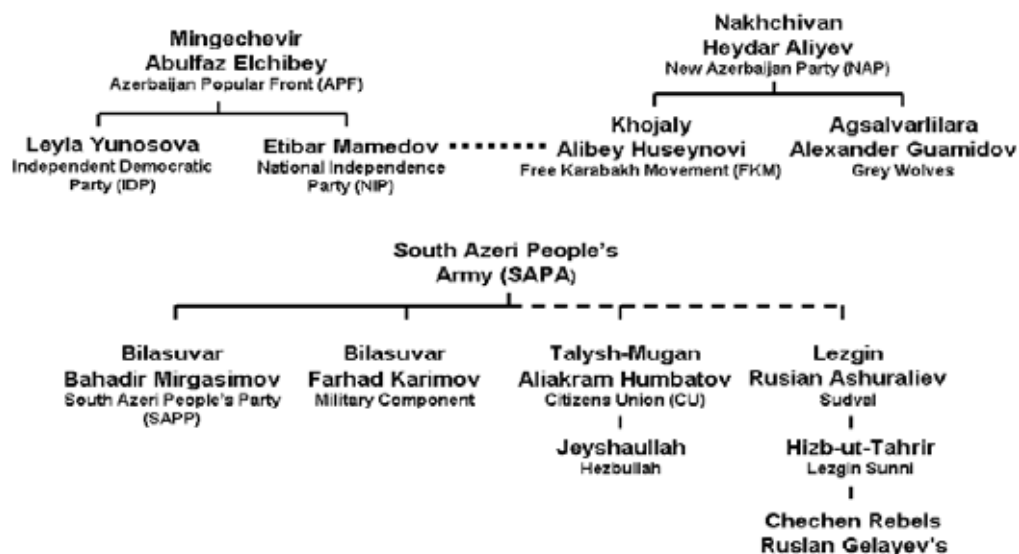
Այնուհետև, ՎԱՀԹ-ը իր հիմնական դրվագներով ակնհայտորեն գրված էր Մ.Սաակաշվիլու իշխանության օրոք: Այսօր Վրաստանում ծավալվող գործընթացներն այլ իրողություն են վկայում: Ճիշտ է, դժվար է կանխատեսել, թե ինչպես կզարգանան գործընթացներն այս դյուրաթեք երկրում, օրինակ՝ Սոչիի ձմեռային օլիմպիադայից հետո: Բայց, բոլոր դեպքերում, վերադարձը Շևարդնաձե-Սաակաշվիլու աշխարհաքաղաքականությանը այստեղ քիչ հավանական է:

³⁹ Ինչը, պետք է ենթադրել, 2014-ին Աֆղանստանից Արևմտյան կոալիցիայի բանակի դուրսբերման և այստեղից Միջին Ասիայով դեպի Թաթարստան մահմեդական ֆունդամենտալիստների ինֆիլտրացիայի հետևանք է:

Այնուհետև, դժվար է պատկերացնել պուտինյան ՌԴ այսչափ պասիվ կեցվածքը Հարավային Կովկասում, ինչպես այն նկարագրված է ՎԱՀԹ-ում: Եվ նորից, դժվար է կանխատեսել, թե ինչքանով կուժեղանան ՌԴ-ում սեպարատիզմն ու արմատական իսլամը՝ Աֆղանստանից արևմտյան գորքերի դուրսբերումից հետո: Մակայն դժվար է պատկերացնել նաև, որ Հարավային Կովկասում ու Կասպիցում իր վարքով 2018-19թթ. ՌԴ-ն նորից կհիշեցնի 90-ականների սկզբի ապակոդմնորոշված և անդեմ, ամորֆ Ռուսաստանը: Բոլոր դեպքերում, Հայաստանում ՌԴ ռազմական հենակայանի առկայությունը և ընդունված որոշումները, ՌԴ-ի հետ ռազմաքաղաքական համագործակցության մակարդակը, ՀՀ հավասարակշիռ արտաքին քաղաքականությունը, ՌԴ հստակ դիրքորոշումը Սիրիայի հարցում և այլ հանգամանքներ ՎԱՀԹ-ում նկարագրված դեպքերի ընթացքը դարձնում են քիչ հավանական:

Clans/Ethnic & Political Groups

Նկար 23.8 Ադրբեջանի կլանաէթնիկ տրոհումն ըստ ՎԱՀԹ-ի: Աղբյուրը՝ [31]

Վերջապես, ամենայն հավանականությամբ, ՎԱՀԹ-ը գրվում էր դեռ այն տարիներին, երբ Միջերկրականում, Կիպրոսից հարավ և Իսրայելի ավեզրյա հատվածում չէին հայտնաբերվել գազի շոշափելի պաշարներ: Այսօր դրանք իրողություն են: 2013-ին գազի առաջին, դեռ ոչ մեծ ծավալներն արդեն մուտք գործեցին երկիր (հիմնական մատակարարումները կսկսվեն 2016-ից): Իսրայելի կառավարությունը վերջերս նույնիսկ որոշում կայացրեց արտահանել Միջերկրականի իր գազի արդյունահանված ծավալների 40%-ը: Այս ամենը հիմնովին փոխում է ոչ միայն Իսրայելի վառելիքաէներգետիկ հաշվեկշիռը, այլև էական նշանակություն կարող է ունենալ տարածաշրջանային մի շարք գործընթացներում Իսրայելի ներգրավվածության վրա: Մասնավորապես, բացառված չէ, որ կթուլանա նրա ներգրավվածությունը Կասպիցի շուրջ ծավալվող գործընթացներում:

Իսկ ամենակարևորը հետևյալն է: ԼՂՀ քաղաքացիներն իրացրել են իրենց *ինքնորոշման* իրավունքը և այսօր ձեռնամուխ են իրենց ազատ ու ժողովրդավար հայրենիքի կերտման գործին: Ու սա, թերևս, լավագույնս կհասկանան առաջին հերթին ԱՄՆ քաղաքացիները, որոնք ժամանակին իրացրին *իրենց* ինքնորոշման իրավունքը:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. Документы внешней политики СССР. Т. III, М., 1959.
2. Документы внешней политики СССР. Т. X. М., 1965.
3. Документы внешней политики СССР. Т. XIX, М., 1968.
4. Федоров, Ю.Е., Правовой статус Каспийского моря. М.: Исследование ЦМИ МГИМО. - М., 1996.
5. Барсегов, Ю.Г., Каспий в международном праве и мировой политике М.: ИМЭМО РАН, 1998.
6. Кислякова, Н., Правовой режим Каспийского моря как обоснование права собственности на углеводородные ресурсы⁴⁰.
7. Бутаев, А.М., Каспий: Статус, Нефть, Уровень. 2000⁴¹.
8. Мамедов, Р.Ф., Международно-правовая делимитация Каспийского моря. Баку. 2001.
9. Кепбанов Е., Правовой статус Каспийского моря и региональная безопасность. МЖМП. 2005. № 1.
10. Венская Конвенция о праве преемстве государств в отношении международных договоров 1978 г. Ст. 34⁴².
11. Марджанян А., Энергетическое будущее Южного Кавказа: Электроэнергетика. М. *Caucasica*, vol. 1, 2011г., с. 317-337.
12. Sagers J. M., 'The Oil Industry in the Southern-Tier Former Soviet republics', *Post-Soviet Geography* 35, No 5, 1994.
13. Klebnikov Paul, 'The Quietly Determined American', *Forbes*, October 24, 1994.
14. Barylski, V. R., Russia, the West and the Caspian Energy Hub. *Middle East Journal* 49, No 2, 1995.
15. Гейдар Алиев открывает миру Азербайджан. Изд. "Азербайджан", 1994.
16. *The Economist*, September 24, 1994.
17. Մարջանյան Ա., Էներգետիկա և աշխարհաքաղաքականություն, «Նորավանք» ԳԿՀ, «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 1 (1), 2003թ., էջ 13-55⁴³:
18. Соглашение о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование между РФ и Республикой Казахстан, 1998 г. Протокол к российско-казахстанскому Соглашению 1998 года, о модифицированной срединной линии, 2002г. российско-азербайджанское Соглашение о разграничении сопредельных участков дна Каспийского моря между РФ и Республикой Азербайджан. Трехстороннее Соглашение между Республикой Азербайджан, Республикой Казахстан и РФ о точке стыка линии разграничения сопредельных участков дна Каспийского моря, 2003г.
19. Серикова, А., Международно-правовые аспекты разграничения Каспия и добрососедство прикаспийских государств. Добрососедство МНП, 6.06.2010⁴⁴.

⁴⁰ <http://www.oilrussia.ru/pravovoy-rezhim-kaspiyskogo-morya-kak-obosnovanie-prava-sobstvennosti-na-uglevodorodnie-resursi>

⁴¹ <http://caspiy.net>

⁴² <http://www.lawmix.ru/abro.php?id=11515>

⁴³ http://www.noravank.am/upload/pdf/240_am.pdf

20. *Алиев, И.*, Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003.
21. *Cohen, A.*, Iran's Claims Over Caspian Sea Resources Threaten Energy Security. The Heritage Foundation. No. 1582, September 4, 2002.
22. *Cohen, A.*, Testimony before the Subcommittee on Europe and Eurasia, Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives. Washington DC, December 5, 2012.⁴⁵
23. *Козн, А.*, "Взгляд в будущее" – подтверждение геополитических возможностей Азербайджана. Trend, 29 мая 2013.
24. *Марджанян, А.*, Военные Игры и Не только. 05.06.2013. Versia.am⁴⁶.
25. *Марджанян А.*, Война и Мир (2018 года). НОФ "Нораванк", XXI-й Век, 2013г.
26. *King, W.*, Exercise blends joint, interagency, international elements. March 25, 2010⁴⁷.
27. Gen. Hertling's trip report: Security and conflict in the Caucasus region, not frozen. *Foreign Policy*, August 20, 2012.
28. ԱՄՆ բանակի ղեկավարությունը մշակել է մի շարք ռազմական սցենարներ «անվտանգ» Կովկասի համար. *Panarmenian*, 21 օգոստոսի 2012:
29. GAAT Scenario Reference Book 1, Part 6., USEUCOM CONPLAN 4567 – 18 (U). STUTTGART, GERMANY. 28 February 2018.⁴⁸
30. GAAT Scenario, Study Guide #1. Present – DEC 2019. Ref. C210. Fort Leavenworth, Version: AY 12-13⁴⁹.
31. GAAT Scenario Reference Book 1, Part 4. Special Intelligence Report 101200MAR2019⁵⁰.
32. Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community. Senate Select Committee on Intelligence. James R. Clapper, Director of National Intelligence.

⁴⁴ <http://www.dobrososedstvo.org/dobrososedstvo-mezhdu-stranami-i-narodami-2010/mezhdunarodno-pravovye-aspekty-razgranicheniya-kaspiya-i-dobrososedstvo-prikaspijskix-gosudarstv.html>

⁴⁵ <http://www.heritage.org/research/testimony/2012/12/iran-threatens-us-interests-in-the-south-caucasus>

⁴⁶ <http://www.versia.am/ara-mardzhanyan-voennye-igry-i-ne-tolko/>

⁴⁷ <http://www.army.mil/article/36325/exercise-blends-joint-interagency-international-elements/>

⁴⁸ https://blackboard.leavenworth.army.mil/master_library/Scenario_References/AY2012-2013/SRB1/SRB1_Pt6.pdf

⁴⁹ https://blackboard.leavenworth.army.mil/master_library/Scenario_References/AY2012-2013/SRB1/SRB1_Pt1.pdf

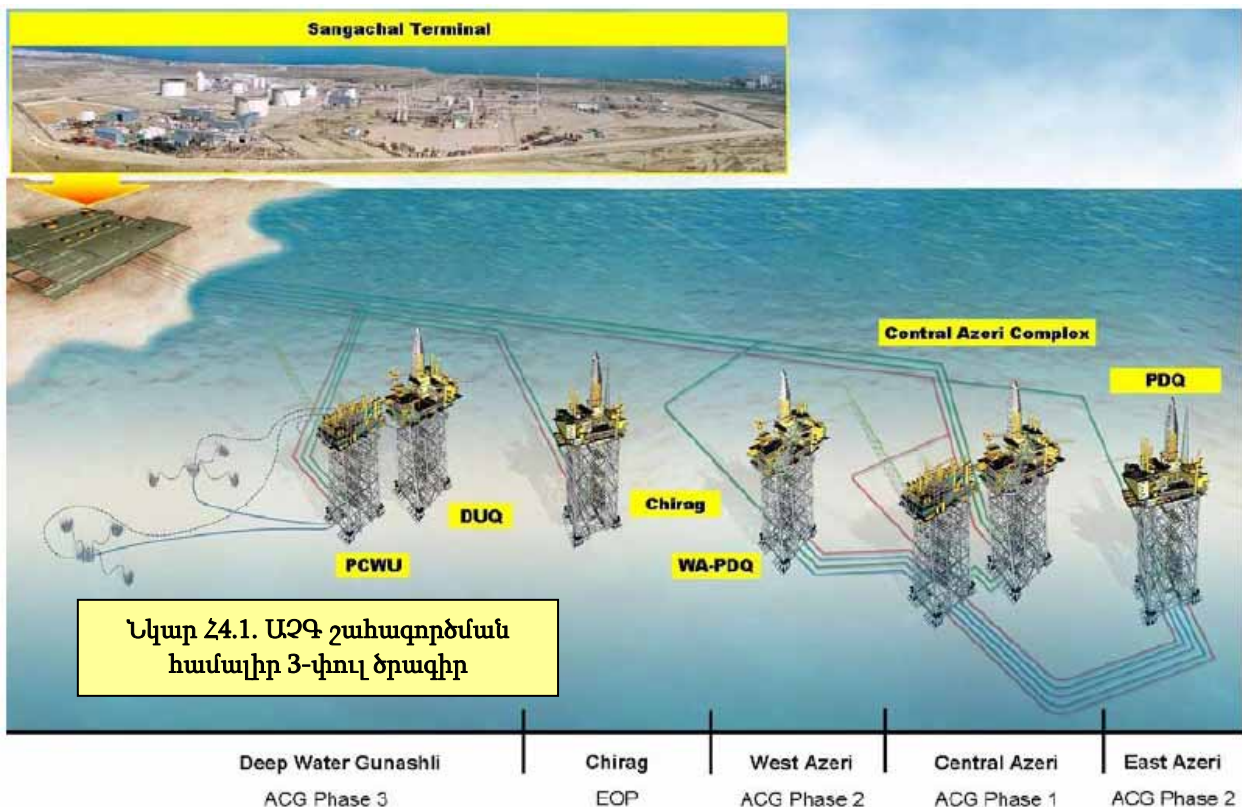
⁵⁰ https://blackboard.leavenworth.army.mil/master_library/Scenario_References/AY2012-2013/SRB1/SRB1_Pt4.pdf

Ազերի-Չիրագ-Գյունեշլի նավթադաշտի արդյունահանման ծրագրերը

1994թ. սեպտեմբերին այսպես կոչված «Դարի գործարքի» շրջանակներում ԱՀ կառավարության և AIOC ընկերության միջև 30 տարի ժամկետով ստորագրվեց ԱԶԳ-ն շահագործելու վերաբերյալ Արդյունքի բաշխման համաձայնագիրը (ԱԲՀ): BP ընկերությունն⁵¹ իր 34.1% բաժնետոմսերի մասով հանդիսացավ AIOC ընկերության օպերատորը և համապատասխան կոնսորցիումի ղեկավարը:

ԱԶԳ շահագործման «վաղ նավթի» փուլը մեկնարկեց 1997թ. նոյեմբերին՝ «Չիրագ դաշտի վաղ նավթ» ծրագրի շրջանակներում (*Chirag Early Oil Project, EOP*): Այդ ժամանակ տեղակայվեց և շահագործման հանձնվեց 24 հատվածանի (*production slots*) Չիրագ-1 պլատֆորմը: EOP ծրագրի շրջանակներում Չիրագ-1 պլատֆորմի միջին օրական արտադրողականությունը կազմեց օրական 130 հազ. բարել: Արդյունահանված նավթը մղվում էր Արևմտյան նավթատար խողովակաշարով (*Western Route Export Pipeline*) դեպի Սուփսա (Վրաստան):

2004 թվականից, երբ ակնհայտ դարձավ ԱԶԳ-ն կազմող բոլոր նավթադաշտերի միացյալ բնույթը, մեկնարկեց ԱԶԳ շահագործման՝ AIOC ընկերության կողմից մշակված համալիր եռափուլ ծրագիրը: Նկար 4.1-ում պատկերվում են այս ծրագրի առանձին փուլերում տեղակայված պլատֆորմները: Ամբողջականության համար այստեղ պատկերված է նաև նախնական՝ EOP ծրագրի շրջանակներում տեղակայված Չիրագ-1 (*Chirag*) պլատֆորմը:

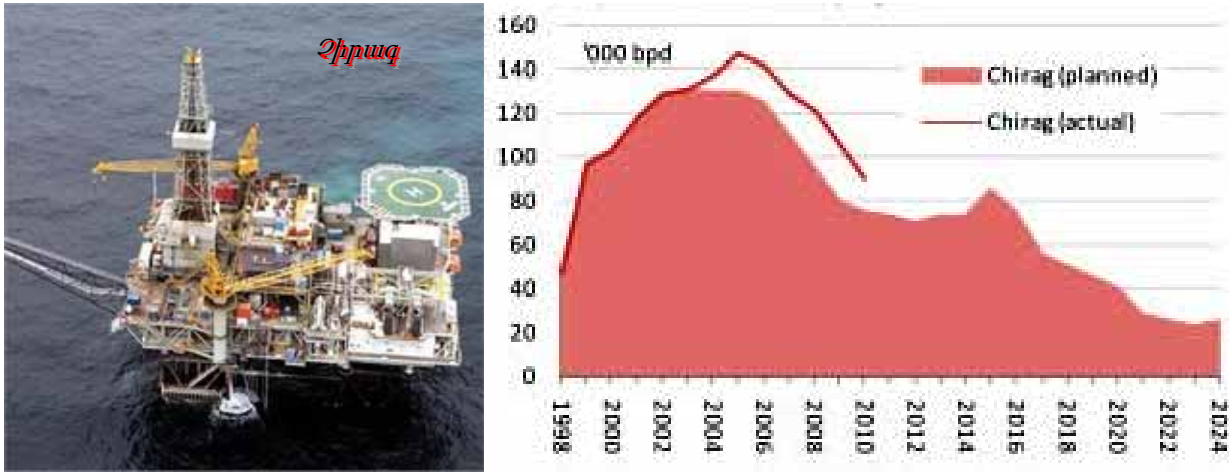
Աղբյուրը՝ Azeri, Chirag, Gunashli Full Field Development Produced Water Disposal Project. Environmental and Socio-economic Impact Assessment. Final Report, AIOC/BP. January 2007.

ԱԶԳ նավթադաշտի «վաղ նավթի» փուլ. Չիրագ (*Chirag*) պլատֆորմ

Ափերյա հորատման և նավթի արդյունահանման պլատֆորմ՝ տեղակայված Բաքվից 120 կմ արևելք, Կասպից ծովում: Շահագործման է հանձնվել 1997թ.՝ ապահովելով ԱԶԳ դաշտից,

⁵¹ Այդ ժամանակ BP/Amoco-ն:

այսպես կոչված, «վաղ նավթի» (*early oil*) արդյունահանումը: Արդյունահանված նավթը հասցվում է Սանգաչալի տերմինալ 176 կմ երկարությամբ և 24 դյույմ տրամաչափի խողովակաշարով: Բացի այդ, այս պլատֆորմից դեպի «Նավթայի քարեր» հարթակը գցված են 48 կմ երկարությամբ և 16 դյույմ տրամաչափի գազատար խողովակաշար և 12 կմ երկարությամբ և

Նկար 24.2. ԱԶԳ նավթադաշտի «վաղ նավթի» փուլի «Չիրագ» պլատֆորմ և նրա պլանավորվող և իրական արդյունահանումը

18 դյույմ տրամաչափի գազատար խողովակաշար դեպի Կենտրոնական Ազերի (*Central Azeri*) հարթակ: Նավթադաշտի ներքին ճնշումը պահպանելու համար իրականացվում է դեպի դաշտ ջրի հետմղում:

Համաձայն Գլոբալ էներգետիկ հետազոտությունների կենտրոնի (ԳԷՀԿ) 2010թ. մարտին հրապարակված տվյալների, Չիրագ-1 պլատֆորմից արդյունահանված նավթի ցուցանիշները գերազանցեցին *EOP* ծրագրով նախատեսվածներին (Նկար 24.2): Այսպես, ծրագրով նախատեսվում էր, որ այս պլատֆորմից արտադրանքն իր պիկային օրական ցուցանիշին՝ 130 հազ. բարելին կհասնի 2002թ. և կպահպանի այն մինչև 2006թ. (բաց կարմիր մակերես): Իրականում, 2005թ. միջին օրական արտադրանքը կազմեց 150 հազ. բարել, այնուհետև սկսեց նվազել՝ մնալով, սակայն, պլանավորվածից բարձր: 2010թ. այն կազմեց 91 հազ. բարել՝ նախատեսված օրական 75 հազ. բարելի փոխարեն (մուգ կարմիր կոր):

ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի առաջին փուլ. Կենտրոնական Ազերի (*Central Azeri*) ինտեգրացված պլատֆորմ

Ափերյա հորատման, նավթի և գազի արդյունահանման, գազի և ջրի հետմղման ինտեգրացված 48 հատվածանի ինտեգրացված պլատֆորմ⁵² տեղակայված Բաքվից մոտ 100 կմ արևելք-հարավ-արևելք՝ Կասպից ծովում: Ջրի խորությունը հարթակի տակ՝ 128 մ: Նախատեսված արտադրողականությունը՝ 420 հազ. բ/օր: Համաձայն *J. Ray McDermott* ընկերության տվյալների, այս ինտեգրացված պլատֆորմի առավելագույն արտադրողականությունը շահագործման ժամանակահատվածում կազմել է 340 հազ. բ/օր: Արդյունահանված նավթը մղվում է Սանգաչալի տերմինալ մոտ 120 կմ երկարությամբ և 30 դյույմ տրամաչափի խողովակաշարով: Պլատֆորմը շահագործման է հանձնվել 2005թ. փետրվարին:

Ինտեգրացված պլատֆորմը բաղկացած է երկու մասից, որոնք համակցված են կամրջակով: Առաջին հատվածը ներկայացնում է հորատման և արդյունահանման հատվածը, հերթափոխ անձնակազմի բնակելի մասով (*PDQ*, Նկար 24.3-ում՝ առաջին պլան, աջից): Երկրորդ հատվածը ներկայացնում է կոմպրեսորային կայանք (*C&WP*, ԿԿ, Նկարում՝ ձախից),

⁵² ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի շրջանակներում բոլոր ինտեգրացված և պարզ պլատֆորմներն արտադրվել են *J. Ray McDermott* ընկերության մասնաճյուղը հանդիսացող *McDermott Caspian Contractors Inc* ընկերության կողմից:

որը նախատեսված է ԱԶԳ Կենտրոնական, Արևելյան և Արևմտյան պլատֆորմներում (տե՛ս Նկար 24.1) իրականացվող դեպի նավթադաշտ ջրի և գազի հետմղման, նավթի արդյունահանման ընթացքում ստացված հարակից գազի՝ դեպի Սանգաչալի տերմինալ մղման, ինչպես նաև սեփական կարիքները բավարարելու նպատակով էլեկտրաէներգիայի արտադրության համար (Կենտրոնական Ագերի պլատֆորմի ԿԿ հատվածում տեղակայված են *Rolls Royce* ընկերության 10 գազատուրբիններ: Նկար 24.3-ում՝ պլատֆորմի ԿԿ հատվածը տեսանելի է հետին պլանում՝ ձախից): 2008թ. սեպտեմբերի 17-ի վթարի պահին Կենտրոնական Ագերի պլատֆորմի այս «էլեկտրակայանը» ստորջրյա մալուխով սնում էր նաև Արևմտյան Ագերի պլատֆորմը: Սեփական գեներատորի մինչ այդ տեղի ունեցած վթարի պատճառով սա նշված պլատֆորմի միակ սնուցման աղբյուրն էր: Կենտրոնական Ագերի պլատֆորմի աշխատանքները կանգնեցնելուց հետո Արևմտյան Ագերին դադարեցրեց աշխատանքը:

Գազի հետմղման-արդյունահանման նախատեսված արտադրողականությունը՝ օրական 29 հազ. մ³՝ 5 հետմղման հորատանցքերով: Ջրի հետմղման նախատեսված արտադրողականությունը՝ օրական մեկ մլն բարել՝ 12 հետմղման հորատանցքերով: Համաձայն *BP* ընկերության, «Կենտրոնական Ագերի» ինտեգրացված պլատֆորմի ԿԿ հատվածում տեղակայված են ընկերության ամենահզոր ջրի և հարակից գազի հետմղման կոմպրեսորները⁵³: Հարակից գազի արդյունահանման նախատեսված արտադրողականությունը՝ օրական 7 մլն մ³: Պլատֆորմից հարակից գազը մղվում է Սանգաչալի տերմինալ 28 դյույմ տրամաչափի գազատարով: Ծրագրի իրականացման շրջանակներում Սանգաչալի տերմինալում կառուցվել է գազի մշակման ու մղման հատվածը: Ընդհանրապես, 2011թ. ԱԶԳ նավթարդյունահանման ընթացքում ստացվել է մոտ 34 մլն մ³ հարակից գազ օրական (մոտ երկու անգամ ավելի, քան Շահ Դենիզ-1 ծրագրի շրջանակներում): Սակայն այս ծավալի մոտ 75%-ը նորից հետ է մղվում դաշտ, նավթի արդյունահանման ճնշումն ապահովելու համար:

Համաձայն ԳԷՀԿ տեղեկությունների և Հավելված 1-ում բերվող ԱՀ-ում ԱՄՆ դեսպանության հաղորդագրությունների, 2008թ. սեպտեմբերի 17-ի վթարից հետո կանգնեցվեց ոչ միայն Կենտրոնական Ագերի պլատֆորմը, այլև Արևմտյան Ագերի և Արևելյան Ագերի պլատֆորմների աշխատանքը, քանի որ այս պլատֆորմներից արդյունահանվող նավթը և հարակից գազն ուղարկվում էին Կենտրոնական Ագերի պլատֆորմ՝ վերամշակման և դեպի

Նկար 24.3. Կենտ. Ագերի պլատֆորմի պլանավորվող և իրական (մուգ կանաչ) արդյունահանումը:

⁵³ <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006667&contentId=7015091>

Սանգաչայի տերմինալ մղման, ինչպես նաև հետ՝ դեպի դաշտ մղման համար (տե՛ս Նկար 24.1): Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմի մասնակի շահագործումը վերսկսվեց միայն դեկտեմբերի կեսերին, իսկ վնասված հորատանցքի զննման և վերանորոգման աշխատանքներն ընթանում էին ողջ 2009թ.: Այդ տարի պլատֆորմի միջին արտադրողականությունը կազմեց ընդամենը 190 հազար բ/օր՝ պլանավորված 375 հազարի փոխարեն: Հենվելով ԳԷՀԿ տվյալների վրա՝ Նկար 24.3-ում ներկայացնում ենք Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմից նավթի արդյունահանման պլանավորված (բաց կանաչ մակերես) և իրական (մուգ կանաչ կոր) ծավալների գրաֆիկը՝ օրական հազար բարել չափողականությամբ: Ինչպես տեսնում ենք այս գրաֆիկից, 2008-11թթ. ժամանակահատվածի համար նշված պլատֆորմի փաստացի արտադրողականությունը 150-200 բ/օր չափով ավելի քիչ էր պլանավորված ծավալներից:

Սակայն այս գրաֆիկի ամենաուշագրավ հանգամանքն այն է, որ ըստ ԳԷՀԿ տվյալների, Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմի իրական արտադրողականությունը մոտ 60-65 հազ. բ/օր չափով (կամ մոտ 22%) զիջում էր պլանավորված ծավալներին ողջ 2007թ. ու 2008թ. մինչև սեպտեմբերյան աղետը ժամանակահատվածում: Եվ քանի որ բացակայում են 2007թ. ընթացքում Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմի աշխատանքներում որևէ լուրջ վթարի մասին տեղեկությունները, ապա ստիպված ենք ենթադրել, որ այս թերակատարումն ուներ զուտ արտադրողական բնույթ՝ պայմանավորված, օրինակ, արդյունահանվող դաշտում նավթի անբավարար ներքին ճնշմամբ:

Այս ենթադրությունն առավել ևս հիմք ունի իրական լինել, քանի որ, ինչպես նշել էինք վերը, *BP* ընկերությունը 2006-08թթ. գտնվում էր ԱՀ իշխանությունների և պետական *SOCAR* ընկերության, ԱՄՆ իշխանական և կուսակցական օղակների և Վրաստանի (ու Թուրքիայի) կառավարությունների անընդհատ ճնշման տակ. պահանջվում էր սահմանափակել դեպի դաշտ հարակից գազի հետմղման ծավալները՝ օգտագործելով այն առաջին հերթին Վրաստանի (և Թուրքիայի) գազամատակարարման համար, հատկապես 2006թ. և 2007թ. ձմեռային սեզոններին: Արդյունքում՝ տեղի տալով այս ճնշումներին և սահմանափակելով հարակից գազի հետմղման ծավալները, դաշտում ներքին անբավարար ճնշման հետևանքով Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմի արտադրողականությունն ընկել էր պլանավորված ցուցանիշներից ողջ 2007թ. և 2008թ. առաջին 10 ամիսներին: Մեր այս ենթադրությունը կողմնակիորեն հաստատվում է նաև Ադրբեյջանում ԱՄՆ դեսպանին հասցեագրված *BP* ընկերության այդ ժամանակվա ղեկավար Բ.Շրեդերի՝ 2008թ. հոկտեմբերի 8-ով թվագրված այս խոսքերով. «Վերջապես լիքը գազ կլինի Վրաստան ուղարկելու համար, քանի որ [Վրաստանին գազը ուղարկելու] այլընտրանքը կլինի կամ դրա պարզապես վառումը⁵⁴, **կամ նավթի արդյունահանման մակարդակի էլ ավելի իջեցումը**»⁵⁵: Այսպես, պարադոքսալ կերպով, 2008թ. սեպտեմբերյան աղետն «օգնեց» լուծել այդ ձմեռ Վրաստանին մատակարարվող գազի խնդիրը, քանի որ, միևնույն է, դադարեցվել էին դեպի դաշտ հարակից գազի հետմղման աշխատանքները ԱԶԳ դաշտի Ազերի հատվածի բոլոր երեք պլատֆորմներում:

Դժվար չէ հաշվարկել, որ 2007-11թթ. ժամանակահատվածի համար Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմի պլանավորված ծավալներից «թերարտադրումը» կազմել էր մոտ 264.63 մլն բարել կամ օրական՝ միջինը 242 հազ. բարել: Ընդ որում, մինչև 2008թ. սեպտեմբերյան աղետը այս թերակատարումն արդեն կազմել էր օրական միջինը 60-65 հազ. բարել կամ մոտ 30 մլն բարել ողջ 2007թ.-2008թ. սեպտեմբեր ժամանակահատվածի համար: Ունենք բոլոր հիմքերը պնդելու, որ հենց այս 242 հազար բ/օր չարդյունահանված նավթն է այն իրական պատճառը, որն այդպես էլ թույլ չտվեց ԱԶԳ-ից նավթի արդյունահանումը հասցնել 2004-07թթ. *BP/AIOC* «ԱԶԳ շահագործման համալիր եռափուլ ծրագրով» նախատեսված 1.2 մլն բարել կամ ավելի ուշ վերանայված՝ 1.0 մլն բ/օր ցուցանիշին (տե՛ս Գ. 2, Նկար 2.4):

⁵⁴ *Flaring*. Շարակից գազը վառվում է պլատֆորմում տեղակայված հատուկ ջահերով, որոնք տեսանելի են Նկար 24.3-ում:

⁵⁵ Տե՛ս Հավելված 1, Թիվ 12, 3.с, ընդգծումը մերն է- *U.V.*:

ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 2-րդ փուլ

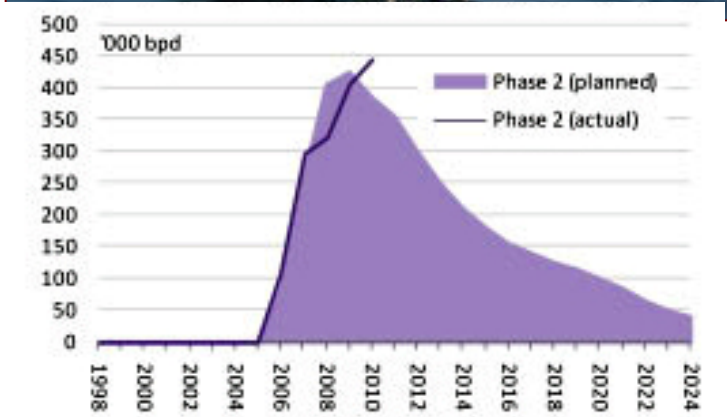
Արևմտյան Ազերի (West Azeri) պլատֆորմ: ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 2-րդ փուլում իրականացված 16 հազար տոննա զանգվածով երկու միօրինակ հորատման և արդյունահանման պլատֆորմների տեղակայումը ԱԶԳ դաշտի Ազերի հատվածի արևելյան և արևմտյան հատվածներում համապատասխանաբար տե՛ս Նկար 24.4-ում: Պլատֆորմների կառուցումը, տեղափոխումը և տեղակայումն իրականացվել են *McDermott Caspian Contractors Inc* ընկերության կողմից:

Ափեզրյա հորատման և նավթի արդյունահանման 48 հատվածանի «Արևմտյան Ազերի» պլատֆորմը տեղակայված է Բաքվից մոտ 100 կմ հեռավորության վրա՝ Կասպից ծովում (տե՛ս նկարում՝ առաջին պլանում): «Արևմտյան Ազերի» պլատֆորմի հարթակում ջրի խորությունը կազմում է 118 մ: Արդյունահանված նավթը հասցվում է Սանգաչալի տերմինալ 30 դյույմ տրամաչափի խողովակաշարով (2009-ից): Արդյունահանված հարակից գազը մղվում է Կենտրոնական Ազերի ինտեգրացված պլատֆորմ՝ մշակման, դեպի Սանգաչալի տերմինալ մղման, ինչպես նաև դեպի դաշտ հետմղման համար: Պլատֆորմը շահագործման է հանձնվել 2005թ. դեկտեմբերի վերջին՝ առաջին 3 հորատանցքերով:

Ակնկալվում էր, որ սկսած 2006թ. վերջից՝ պլատֆորմի արտադրողականությունը կկազմի 300 հազ. բ/օր:

Արևելյան Ազերի (East Azeri) պլատֆորմ: Ափեզրյա հորատման և նավթի արդյունահանման 48 հատվածանի պլատֆորմ՝ տեղակայված Բաքվից մոտ 100 կմ հեռավորության վրա, Կասպից ծովում: Պլատֆորմի հարթակում ջրի խորությունը կազմում է 150 մ: Արդյունահանված նավթը հասցվում է Սանգաչալի տերմինալ: Արդյունահանված հարակից գազը մղվում է Կենտրոնական Ազերի ինտեգրացված պլատֆորմ՝ մշակման, դեպի Սանգաչալի տերմինալ մղման, ինչպես նաև դեպի դաշտ հետմղման համար: Պլատֆորմը շահագործման է հանձնվել 2006թ. նոյեմբերին: 2007թ. պլատֆորմի միջին օրական արտադրողականությունը կազմում էր 260 հազ. բարել:

Հենվելով ԳԷՀԿ տվյալների վրա՝ Նկար 24.4-ում պատկերված է Արևմտյան և Արևելյան Ազերի պլատֆորմների համար պլանավորված (բաց մանուշակագույն մակերես) և իրական (մուգ մանուշակագույն կոր) նավթի արդյունահանման գրաֆիկը՝ օրական հազար բարել չափողականությամբ: Ինչպես տեսնում ենք, ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 2-րդ փուլը հանդիսացող այս երկու պլատֆորմների արտադրողականությունը 2007թ. համապատասխանում էր պլանավորված ցուցանիշներին: Սակայն Կենտրոնական Ազերի ինտեգրացված պլատֆորմի 2008թ. սեպտեմբերյան աղետի հետևանքով արտադրողականությունն ընկնում է պլանավորված քանակից մոտ 100 հազ. բ/օր չափով:

Նկար 24.4. ԱԶԳ նավթադաշտի 2-րդ փուլի ծրագրի Արևմտյան Ազերի պլատֆորմ (հեռվում՝ Կենտրոնական Ազերի պլատֆորմը): 2-րդ փուլի (Արևմտյան և Արևելյան Ազերի պլատֆորմներ) պլանավորվող և իրական արդյունահանումը

Հաջորդ տարիներին այս պլատֆորմների արտադրողականությունը բարձրանում է և 2011թ. նույնիսկ գերազանցում պլանավորված ծավալները:

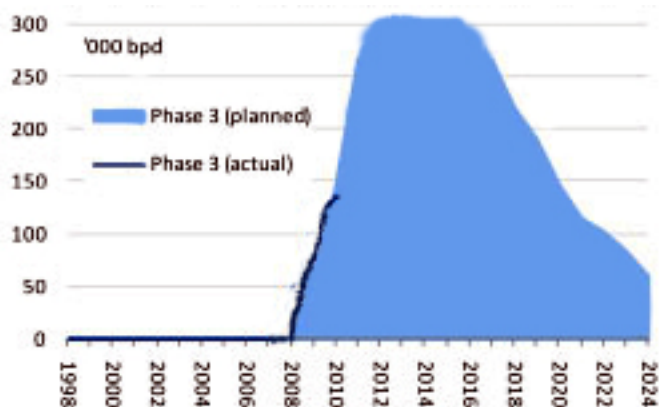
Ընդհանրապես ակնկալվում էր, որ ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 2-րդ փուլի իրականացումով նավթադաշտից ընդհանուր արտադրողականությունը կհասցվի մինչև օրական 800 հազ. բարել նավթի:

Նկար 24.5. Խորջրյա Գյունեշլի ավեգրյա պլատֆորմ

ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 3-րդ փուլ. Խորջրյա Գյունեշլի (Deepwater Gunashli) ինտեգրացված պլատֆորմ

ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 3-րդ փուլի իրականացման նպատակն էր հասցնել ԱԶԳ-ից արդյունահանվող նավթի արտադրողականությունը մինչև AIOC ընկերության կողմից պլանավորված մակարդակի: Այս փուլի շրջանակներում կառուցվեց և տեղակայվեց Խորջրյա Գյունեշլի ինտեգրացված պլատֆորմը (Նկար 24.5), որը նավթի արդյունահանումը սկսեց 2008թ. ապրիլի 20-ին: Ինչպես և Կենտրոնական Ազերիին, այս ինտեգրացված պլատֆորմը բաղկացած է երկու մասերից, որոնք համակցված են կամրջակով: Առաջինը հորատման և արդյունահանման 48-հատվածանի մասն է, հերթափոխ անձնակազմի բնակելի բլոկով (DWG, նկարում՝ ձախից): Երկրորդ մասը ներկայացնում է հարակից գազի մշակման և մղման կոմպրեսորային կայանք (PCWU, ԿԿ, նկարում՝ աջից) թե՛ հարակից գազի մշակման, թե՛ գազի և ջրի հետմղման համար: Նախատեսված արտադրողականությունը կազմում է 320 հազ. բարել նավթ օրական՝ 2013-ից պիկ-պլատո արդյունահանման ռեժիմում: Ջրի խորությունը պլատֆորմի հարթակում կազմում է 175 մ: Պլատֆորմը 30 դյույմ տրամաչափի երկու նավթատար խողովակներով և մեկ 28 դյույմ տրամաչափի հարակից գազի խողովակով միանում է ԱԶԳ դաշտի մյուս պլատֆորմներից

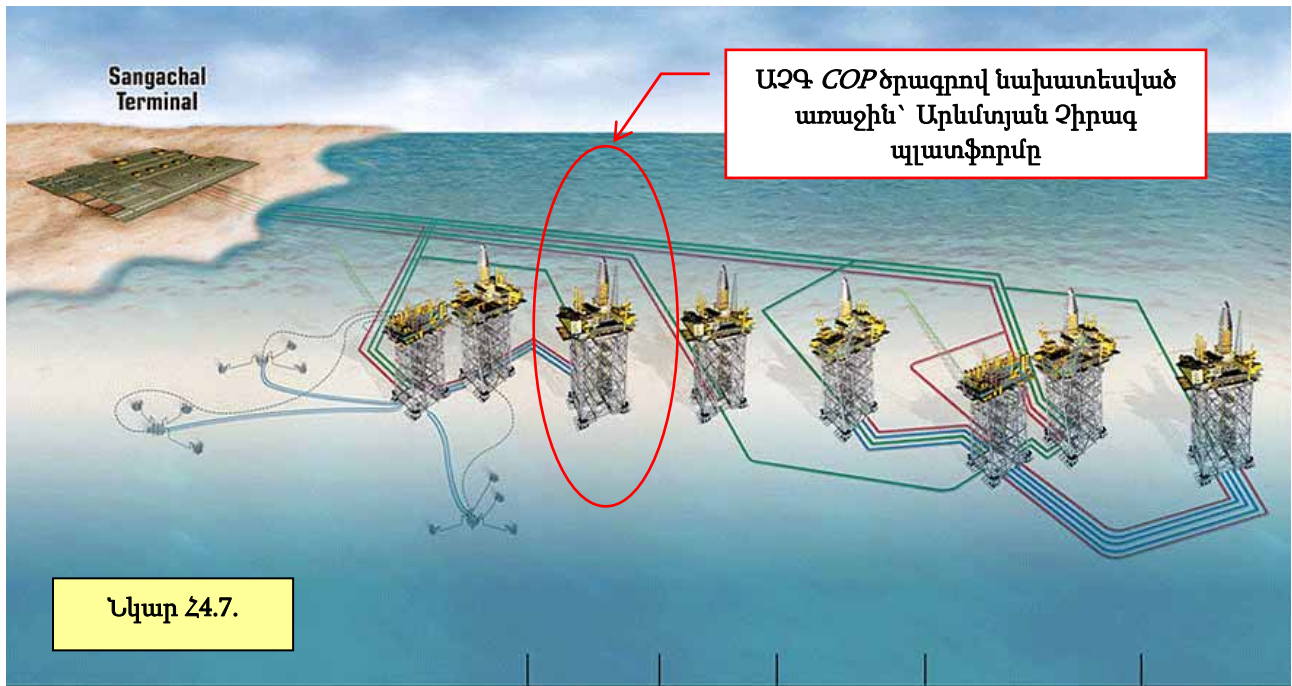
Նկար 24.6. Խորջրյա Գյունեշլի պլատֆորմի պլանավորվող և իրական արդյունահանումը

Սանգաչայի տերմինալ գնացող նավթ- և գազատարներին՝ ստորջրյա համակցումներով: Համաձայն ԳԷՀԿ տվյալների, պլատֆորմը 2008-11թթ. գործել է պլանավորված արտադրողականությամբ (տե՛ս Նկար 24.6): Համաձայն այլ աղբյուրների, 2011թ. ցուցանիշը մի փոքր զիջում է նախատեսված ցուցանիշին:

Խորջրյա Գյունեշլի ինտեգրացված պլատֆորմի հատկանշական զիծն այն է, որ այստեղ երկու⁵⁶ հատուկ ստորջրյա հորերով իրականացված են Կասպիցի խորքային ջրերի անմիջական ներծծումն ու դեպի դաշտ հետմղումը (տե՛ս Նկար 24.1): Ակնկալվում է, որ այսպիսի հետմղումը կապահովի ԱԶԳ-ից պլանավորված ծավալների նավթի արդյունահանման համար բավարար ներքին ճնշում:

ԱԶԳ նավթադաշտի Համալիր ծրագրի 4-րդ փուլ. Չիրագի Նավթային ծրագիր (COP)

ԱԶԳ-ից պլանավորված ծավալների արդյունահանումն ապահովելու և նախկինում խոստացված ցուցանիշներին հասնելու նպատակով BP/AIOC կոնսորցիումը 2010-ից ձեռնամուխ եղավ ԱԶԳ նավթադաշտի նոր՝ 4-րդ փուլի իրականացմանը: Ծրագիրը ստացավ Չիրագի Նավթային ծրագիր (*Chirag Oil Project, COP*) անվանումը: Ընդհանուր առմամբ այս ծրագրով նախատեսված է տեղակայել 8 ավեզրյա պլատֆորմ: COP ծրագրի ամբողջական իրականացումը գնահատվում է \$6 մլրդ, ակնկալվում է, որ այն թույլ կտա արդյունահանել ընդհանուր 360 մլն բարել նավթ ԱԶԳ դաշտի Չիրագ հատվածից՝ այսպիսով ապահովելով արդյունահանման \$17/ բարել տեսակարար արժեք: Նախատեսված պլատֆորմներից առաջինը՝ Արևմտյան Չիրագ պլատֆորմը, կներկայացնի Արևելյան Ազերի պլատֆորմի կրկնօրինակը և կտեղակայվի Խորջրյա Գյունեշլի և Չիրագ 1 պլատֆորմների միջև (տե՛ս Նկար 24.7):

Աղբյուրը՝ <http://www.cges.co.uk/resources/articles/2010/03/16/azerbaijan-launches-the-next-phase-of-its-oil-development>

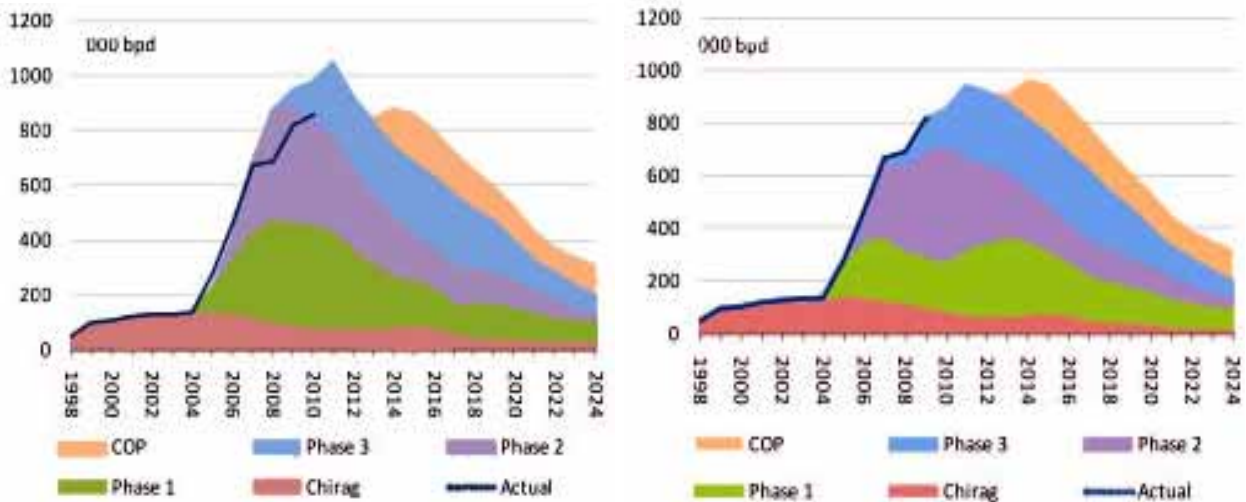
Արևմտյան Չիրագ պլատֆորմի թողարկումն ակնկալվում է 2013թ. վերջին: Պլանավորվող արդյունահանման մակարդակը գնահատվում է 183 հազար բ/օր պիկ-պլատո ռեժիմում՝ սկսած 2015-ից: Ներկայումս (2012թ. հունվար) իրականացվում են Արևմտյան Չիրագ պլատֆորմի կառուցման և տեղակայման աշխատանքները:

⁵⁶ Այլ տվյալներով՝ երեք:

Ուսումնասիրելով *COP* ծրագրի վերաբերյալ հասանելի նյութերը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ըստ էության *BP/AIOC* կոնսորցիումը *COP* ծրագրի համար սահմանում է հետևյալ չորս կարևորագույն խնդիրը.

1. Բարձրացնել ԱԶԳ դաշտի վերարդյունահանման (*recovery*) աստիճանը, արդյունահանման ընդհանուր արդյունավետությունը, մասնավորապես ապահովելով դաշտում բավարար ներքին ճնշում,
2. Երաշխավորել ԱԶԳ-ից օրական 1 մլն բարել արդյունահանման ցուցանիշը,
3. Երկարացնել ԱԶԳ դաշտից նավթի արդյունահանումը դրա հետպիկային ժամանակահատվածում և ձգել արդյունահանման պլատոն մինչև տասնամյակի վերջ՝ 20-ական թվականները,
4. նվազեցնել Խորջրյա Գյունեշլի պլատֆորմում արդյունահանվող հորատանցքերի քանակը՝ դաշտի ներքին ճնշման պահպանման նպատակով:

Հարկ է նշել, որ *COP* ծրագրի մեկնարկով *BP* ընկերությունը հաստատեց ԱԶԳ շահագործմանն ուղղված վճռականությունը և նվիրումը՝ փորձելով շտկել նախկին ժամանակահատվածում նավթի արդյունահանման պլանավորված ցուցանիշների թերակատարումը:

Նկար 24.8. ԱԶԳ դաշտի նավթի արդյունահանման ժամանակացույցը՝ ներառյալ *COP* ծրագրի իրականացումը

Աղբյուրը՝ <http://www.cges.co.uk/resources/articles/2011/07/13/azerbaijan%E2%80%99s-oil-output-begins-to-slip>

Հիմնվելով ԳԷՀԿ տվյալների վրա՝ Նկար 24.8-ում պատկերել ենք ԱԶԳ-ից նավթի արդյունահանման ժամանակացույցը՝ ներառյալ *COP* ծրագրի իրականացումը: Այս նկարում ձախից պատկերված է մինչև *COP* ծրագրի մեկնարկը ԱԶԳ արդյունահանման ժամանակացույցը՝ վերջինիս վրա *COP* ծրագրի ժամանակացույցի պարզ ավելացումով: Աջից պատկերված գրաֆիկը հաշվի է առնում *COP* ծրագրի իրականացման հետևանքով հետպիկային արտադրությունում ԱԶԳ տարբեր փուլերի արդյունահանման ռեժիմների փոփոխությունը և պլատոյի ռեժիմում դաշտի շահագործման ժամանակահատվածի երկարացումը:

Ինչպես տեսնում ենք, համաձայն ԳԷՀԿ գնահատականների, նույնիսկ *COP* ծրագրի իրականացմամբ հարցական է մնում ԱԶԳ-ից օրական 1 մլն բարել նավթարդյունահանման ցուցանիշը: Փոխարենը՝ հնարավոր կդառնա երկարաձգել պլատոյի ռեժիմում մոտ 900 հազ. բ/օր մակարդակով նավթի արդյունահանումը մինչև 2016-17թթ.:

ԱՂԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

STATE OIL FUND OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Հ5.1. ԱՆՊՀ 2012թ. ԲՅՈՒՋԵՆ

ԱՆՊՀ 2012թ. ԲՅՈՒՋԵՆ՝ հաստատված 2011թ. դեկտեմբերի 30-ին⁵⁷

SOFAZ 2012 budget approved (30/12/2011)

Ilham Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan signed on December 29, 2011 the Decree approving budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2012 including 10 697 030.6 thousand manats in revenues and 10 561 304.0 thousand manats in expenditures as followings:

To define that the incomes of the budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2012 are established out of the following revenues:

Nº	Revenues	Amount (in thousand manats)
2.1.	Proceeds from sales of the Republic of Azerbaijan's share of hydrocarbons (exclusive of hydrocarbons' transportation costs, banking expenses, customs costs, independent surveyor, marketing and insurance costs, and also exclusive of the revenues from the SOCAR's share in the projects of which it is an investor, shareholder or partner)	10 365 432.0
2.2.	Oil and gas agreement signature and/or performance bonuses paid by investors	3 342.8
2.3.	Revenues generated from oil and gas transit over the territory of the Republic of Azerbaijan	8 137.0
2.4.	Revenues from management of SOFAZ's assets	319 218.8
2.5.	Other revenues and incomes according to legislation	900.0
	Total	10 697 030.6

To define that the expenditures of the budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2012 are assigned to the following purposes:

Nº	Directions of expenditures	Amount (in thousand manats)
3.1.	The expenditures for financing of projects concerning solution of the social and settlement problems of the refugees and internally displaced persons	110 000.0
3.2.	Transfer to 2012 State Budget of the Republic of Azerbaijan	9 905 000.0
3.3.	Financing the reconstruction of the Samur-Absheron irrigation system	200 000.0
3.4.	Financing "Baku-Tbilisi-Kars railway" project	252 484.0
3.5.	Financing "State Programm on education of Azerbaijan youth in foreign countries in 2007-2015"	20 000.0
3.6.	Oil Fund's operating expenditures	73 820.0
	Total	10 561 304.0

Approval of the Budget followed the procedures laid out in the Funds Statutory Regulations and Budgetary Regulations.

⁵⁷ http://www.oilfund.az/en_US/hesabatlar-ve-statistika/buedce-melumatlari/ARDNF-budce-tesdiq-edildi.asp

ԱՆՊՀ 2012թ. բյուջեի փոփոխությունը 2012թ. փետրվարի 9-ին⁵⁸

SOFAZ 2012 budget amended (09.02.2012)

The 2012 budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (SOFAZ) was amended by the Decree of the President of Azerbaijan dated February 8, 2012.

In accordance with the Decree, aiming at timely execution of settlement projects of the refugees and internally displaced persons the amount of Fund's total expenditures for the year 2012 is increased to 10751304.0 thousand manats from the previous 10561304.0 thousand manats, expenditures on financing of the solution of the social and settlement problems of the refugees and internally displaced persons is increased to 300 000.0 thousand manats from the the previous 110 000.0 thousand manats

Ծան. - Ներբեռնված է 2013թ. մայիսին: Տեքստում հղվող ԱՀ նախագահի համապատասխան հրամանագիրը բերվում է ստորև՝ Հ5.2 բաժնում:

ԱՆՊՀ 2012թ. բյուջեի փոփոխությունը 2012թ. փետրվարի 9-ին⁵⁹

SOFAZ 2012 budget amended (03.07.2012)

The 2012 budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (SOFAZ) was amended by the Decree of the President of Azerbaijan dated July 2, 2012.

According to the Decree, the revenue of the Fund from the sale of the Republic of Azerbaijan's share of hydrocarbons has increased to **13 388 644.0** thousand manats from the previously stated **10 365 432.0** thousand manats and an additional revenue item of **1 572.6** thousand manats, related to the bonuses paid by investors when signing and fulfilling oil and gas contracts has been included to the Fund's 2012 budget. The total revenue of SOFAZ budget for the year of 2012, therefore, has increased from 10 697 030.6 thousand manats to **13 721 815.2** thousand manats.

These changes were mainly due to the amendments to the 2012 state budget and higher than projected crude oil prices.

Ծան. - Ներբեռնված է 2013թ. մայիսին: Տեքստում բացակայում է հղումը ԱՀ նախագահի համապատասխան հրամանագրին:

Հ5.2. ԱՀ ՆԱԽԱԳԱՀ Ի.ԱԼԻԵՎԻ ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

ԱՆՊՀ 2011 ԹՎԱԿԱՆԻ ԲՅՈՒՋԵԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՄԱՍԻՆ (2010թ. դեկտեմբերի 28)⁶⁰

The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the Approval of the Budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for 2011 (28/12/2010)

In accordance with the "Regulations on the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan" approved by Decree No. 434, dated December 29, 2000, of the President of the Republic of Azerbaijan, and the "Rules on the preparation and execution of the annual program of revenues and expenditures (budget) of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan" approved by Decree No. 579, dated September 12, 2001, of the President of the Republic of Azerbaijan, **it is hereby decreed:**

1. To approve the budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2011 including 9 132 941,0 thousand manats in revenues and 6 886 155,4 thousand manats in expenditures.
2. To define that the incomes of the budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2011 are established out of the following revenues:

⁵⁸ http://www.oilfund.az/en_US/hesabatlar-ve-statistika/buedce-melumatlari/azerbaycan-respublikasi-doevlet-neft-fondunun-2012-ci-il-buedcesi-tesdiq-edildi-30-12-2011.asp

⁵⁹ http://www.oilfund.az/en_US/hesabatlar-ve-statistika/buedce-melumatlari/doevlet-neft-fondunun-2012-ci-il-buedcesine-deyisiklikler-edildi-09-02-2012.asp

⁶⁰ http://www.oilfund.az/en_US/huequqi-senedler/fondun-buedcesine-dair/azerbaycan-respublikasi-doevlet-neft-fondunun-2011-ci-il-buedcesinin-tesdiq-edilmesi-haqinda-azerbaycan-respublikasi-prezidentinin-fermani.asp

№	Revenues	Amount (in thousand manats)
1	Proceeds from sales of the Republic of Azerbaijan's share of hydrocarbons (exclusive of hydrocarbons' transportation costs, banking expenses, customs costs, independent surveyor, marketing and insurance costs, and also exclusive of the revenues from the SOCAR's share in the projects of which it is an investor, shareholder or partner)	8 349 564,1
2	Dividends from regarding realization of the first phase of Shadeniz oil and gas project	283 249.2
3	Dividends from realizing of oil and gas projects (from BTC)	148 024.4
4	Oil and gas agreement signature and/or performance bonuses paid by investors	498.5
5	Revenues generated from oil and gas transit over the territory of the Republic of Azerbaijan	10 452.0
6	Revenues from management of SOFAZ's assets	340 252.8
7	Other revenues and incomes	900.0
	Total	9 132 941.0

3. To define that the expenditures of the budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for the year 2011 are assigned to the following purposes :

Ilham Aliyev,
The President of the Republic of Azerbaijan

Baku, December 28, 2010

Օսմ. - Հրամանագրի տեքստը ԱՆՊՀ պաշտոնական կայքից ներբեռնված է 2012թ. հուլիսին: Հրամանագրի տեքստն աղբյուրում ներկայացված է անավարտ: Մասնավորապես, բացակայում է թիվ 3 կետի շարունակությունը, ուր պետք է սահմանվեին ԱՆՊՀ 2011թ. ծախսային հատվածի առաջնայնությունները և նկարագիրը:

ԱՆՊՀ 2012 ԹՎԱԿԱՆԻ ԲՅՈՒՋԵՈՒՄ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (2012թ. փետրվարի 8)⁶¹

The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the Amendments to the Decree No. 570 dated December 29, 2011 on the "Budget of the SOFAZ for 2012" (09.02.2012)

According to the article 109, paragraph 32 of the AR Constitution, aiming at timely execution of settlement projects of the refugees and internally displaced persons **it is hereby decreed:**

To make following amendments to the Decree No. 570, dated December 29, 2011, of the President of the Republic of Azerbaijan on the "Approval of the Budget of the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan for 2012" :

1. To replace the figure "10 561 304.0" with the figure "10 751 304.0" in the first part;
2. To replace the figure "110 000.0" with the figure "300 000.0" in paragraph 3.1 of the table in the third part and to replace the figure "10561 304" in the row of total expenditures with the figure "10 751 304.0".

Ilham Aliyev,
The President of the Republic of Azerbaijan

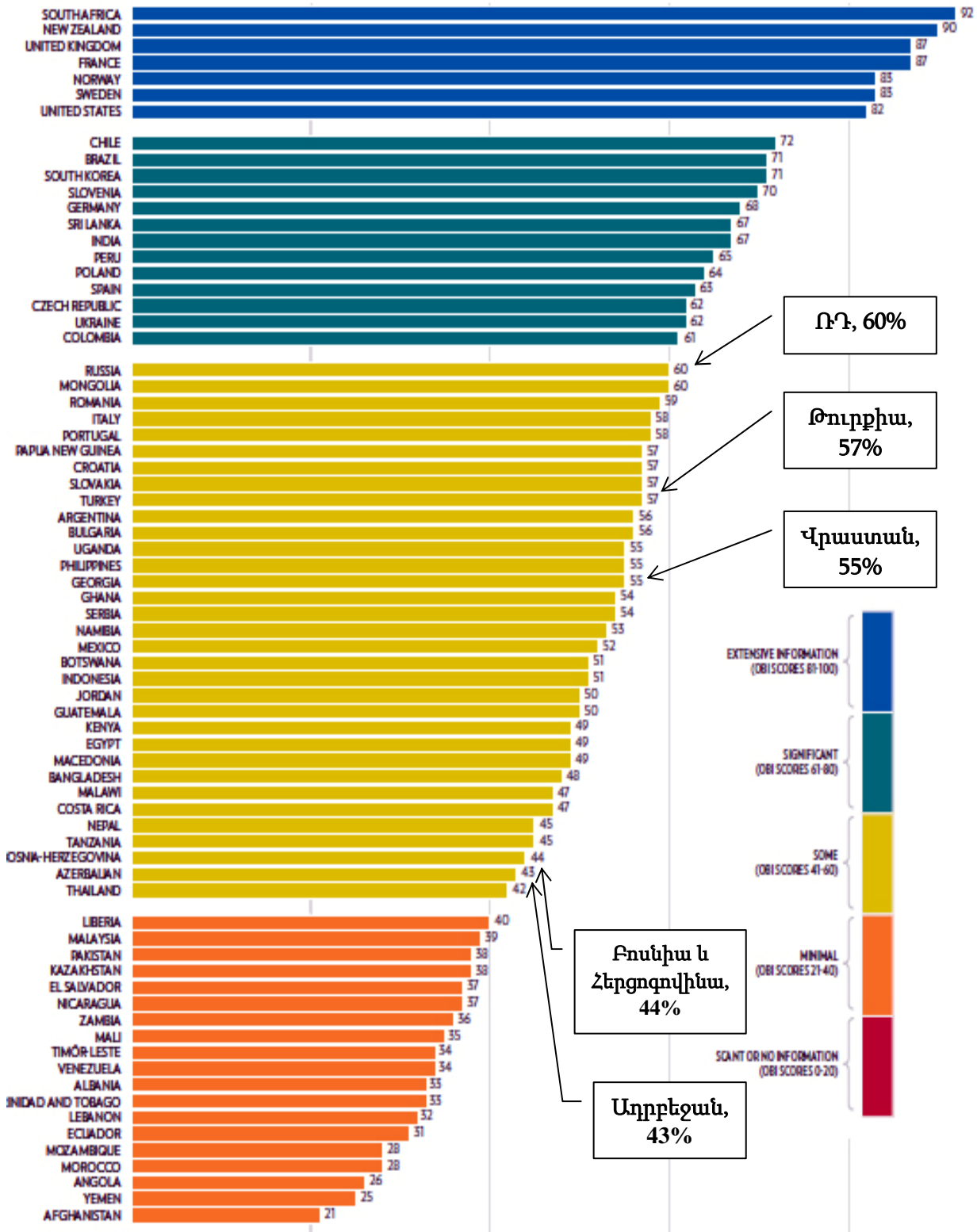
Baku, February 8, 2012

⁶¹ http://www.oilfund.az/en_US/huequqi-senedler/fondun-buedcesine-dair/azerbaycan-respublikasinin-2012-ci-il-doevlet-buedcesi-haqqinda-azerbaycan-respublikasinin-qanunu.asp

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆՆԵՐԻ ԲԱՑՈՒԹՅԱՆ ԻՆԴԵՔՍ

Համաձայն OBI 2010թ. գնահատականների

OBI 2010 SCORES

Աղբյուրը՝ <http://internationalbudget.org/what-we-do/open-budget-survey/rankings-key-findings/rankings/>

ԱՂԻԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆ

Աղյուսակ 27.1. ԱՀ պետական բյուջեներն ըստ ԱՀ Վիճակագրական պետական կոմիտեի տվյալների

AZERBAIJAN IN FIGURES State budget revenues and expenditures

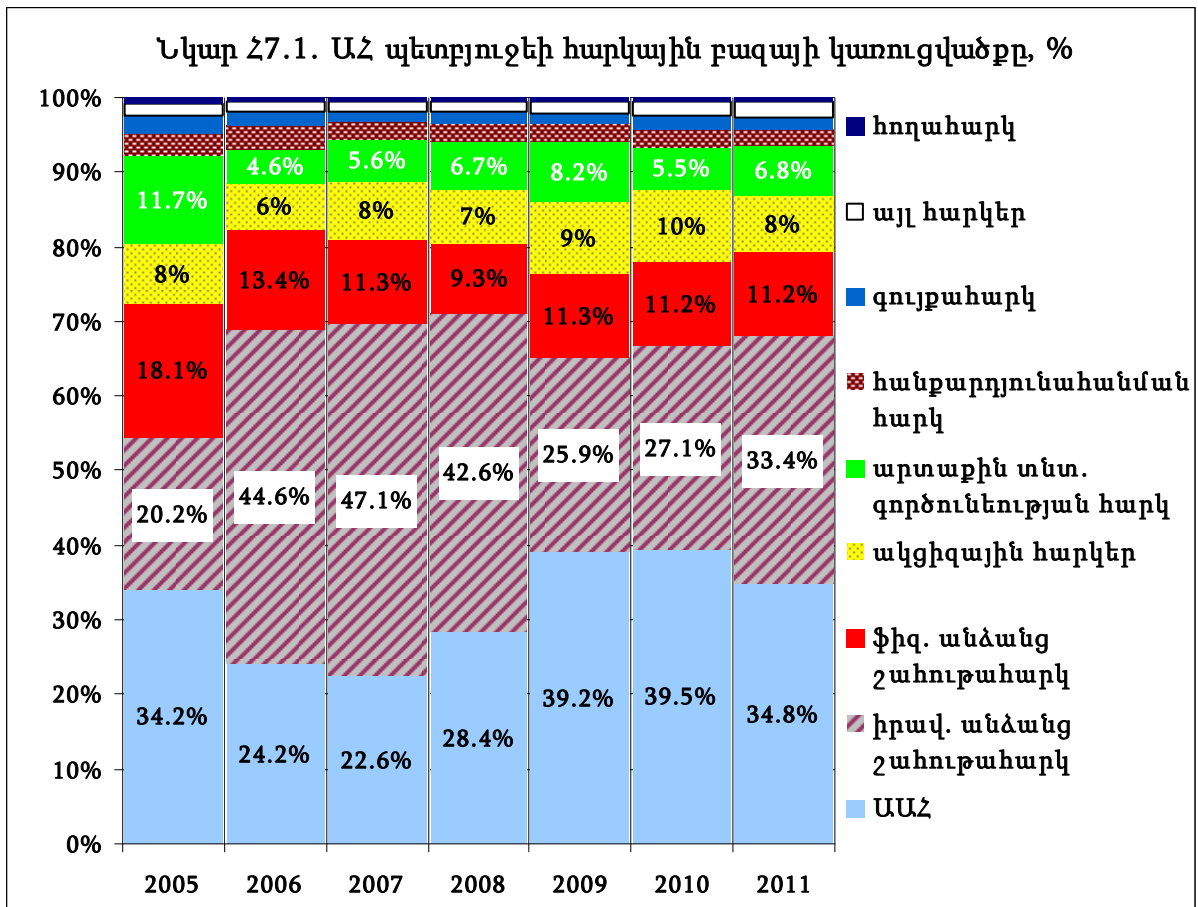
mln. manat	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Revenue-total including:	2,055.2	6,006.6	10,762.7	10,325.9	11,403.0	15,700.7
profit tax of natural entities	317.4	588.6	627.2	581.9	590.2	715.7
profit tax of legal entities	355.4	2,457.7	2,862.3	1,329.2	1,429.9	2,134.0
tax on land	15.3	27.1	30.6	26.2	35.3	35.3
property tax	40.4	72.3	112.9	66.2	101.8	103.9
value added tax	599.9	1,179.2	1,910.9	2,012.8	2,082.5	2,222.7
excise	141.0	402.9	486.9	485.1	514.9	480.2
tax on mining	53.5	123.2	147.7	121.9	130.1	129.8
tax related with foreign economic activities	205.2	293.2	449.7	418.1	291.8	433.1
other taxes	28.1	68.6	96.8	86.8	90.3	140.6
other returns	299.0	793.8	4,037.7	5,197.7	6,136.2	9,305.4
Expenditure – total, including:	2,140.7	6,086.2	10,774.2	10,503.9	11,765.9	15,396.2
national economy	444.7	2,350.0	4,958.6	4,373.9	4,889.9	6,803.2
social and cultural activities	843.3	1,670.3	2,312.5	2,763.0	2,901.4	3,447.0
of which:						
education	372.5	723.0	979.7	1,147.9	1,180.8	1,268.5
culture, art, information and activities not included in other categories	45.5	81.9	118.3	133.6	145.2	163.8
health care	115.3	257.2	346.2	402.4	429.2	493.2
physical training	5.1	13.4	21.9	24.7	23.2	26.1
social protection	217.7	578.4	825.3	1,038.9	1,108.0	1,478.3
social security	87.2	16.4	21.1	15.5	15.0	17.1
science	28.8	43.9	62.1	83.3	92.8	106.1
court authority, law enforcement agencies	206.4	431.3	533.9	648.9	668.5	710.2
legislation, executive and governmental authorities	123.9	198.8	252.4	289.7	303.0	281.9
other expenditures	493.6	1,391.9	2,654.7	2,345.1	2,910.3	4,047.8
Deficit of state budget (-), proficite (+)	-85.5	-79.6	-11.5	-178.0	-362.9	+304.5
as per cent to GDP	0.7	0.3	0.03	0.5	0.9	0.6

Աղբյուրը՝ <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2012/en/020en.shtml>
 Տվյալների ներբեռնումը՝ 2012թ. հունիս

2012թ. հունիսի դրությամբ աղբյուրը սահմանափակվում է 2005 և 2007-09թթ. պետական բյուջեների մասին տեղեկատվությամբ: Աղբյուրում ԱՆՊՀ մասհանումները պետբյուջեին նշվում են որպես «այլ մուծումներ» (*other returns*): Հարկային բազայի (եկամտային հատված՝ հանած «այլ մուծումներ») ԱՎՊԿ գնահատականներն էապես տարբերվում են ԱՀ Հարկերի նախարարության

գնահատականներից (տե՛ս Աղյուսակ Հ7.3 և հետո): Պաշտպանական (ռազմական) ծախսերն աղբյուրում չեն նշվում:

Ստորև բերվող նկարում վիզուալացվում է ԱՀ պետբյուջեի հարկային բազայի կառուցվածքը:

The Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan

Աղյուսակ Հ7.2. ԱՀ պետական բյուջեներն ըստ ԱՀ Ֆինանսների նախարարության տվյալների

State budget revenues and expenditures

mln. manat	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Revenue-total, of which:	714.6	2055.2	3868.8	6006.6	10762.7	10325.9
value added taxes	190.8	599.9	737.8	1179.2	1910.9	2012.8
excise taxes	22.4	141	187.4	402.9	486.9	485.1
profit taxes	125.9	355.4	1360.5	2457.7	2862.3	1329.2
rents (royalty) income taxes from income taxes from	50.4	53.5	100.2	123.2	147.7	121.9
individuals taxes from	94	317.4	407.3	588.6	627.2	581.9
asset taxes	11.8	40.4	55.8	72.3	112.9	66.2
international trade and transactions	63.4	205.2	139.3	293.2	449.7	418.1
non-tax revenues	117.9	288.2	816.1	793.8	4037.7	5197.7
taxes on land.	6.7	15.3	18.5	27.1	30.6	26.2
others	31.3	38.9	45.9	68.6	96.8	86.8
Expenditure total, of which:	764	2140.7	3790.1	6086.2	10774.2	10567.9
finance of national economy	89.4	444.7	1246.9	2350	4958.6	4373.9
finance of social and cultural activities, of which:	382.7	843.3	1049.7	1670.3	2312.5	2763
education	181.8	372.5	479.1	723	979.7	1147.9
culture and mass communication means	18	45.5	59.9	81.9	118.3	133.6
health care	40.9	115.3	162	257.2	346.2	402.4
sport	2.5	5.1	7.2	13.4	21.9	24.7
fund of social security	104.9	217.7	330.3	578.4	825.3	1038.9
given for fund of welfare	34.5	87.2	11.2	16.4	21.1	15.5
science	9.3	28.8	32	43.9	62.1	83.3
defence, justice and security institutions	74.4	206.4	278.7	431.3	533.9	648.9
expenditures for general administration	37	123.9	142.8	198.8	252.4	289.7
others	171.2	493.6	1040	1391.9	2654.7	2409.1

Աղբյուրը՝ <http://www.maliyye.gov.az/en/node/943>

Տվյալների ներբեռնումը՝ 2012թ. օգոստոս

2012թ. օգոստոսի դրությամբ աղբյուրը սահմանափակվում է 2000 և 2005-09թթ. պետական բյուջեների մասին տեղեկատվությամբ: 2009թ. պետբյուջեի ծախսային հատվածի ցուցանիշը (10.568 մլրդ մանաթ) տարբերվում է ԱՎՊԿ-ի կողմից բերվող համապատասխան ցուցանիշից (10.503 մլրդ մանաթ, տե՛ս Աղյուսակ Հ7.1): Տարբերվում է նաև այդ տարվա «այլ ծախսեր» ցուցանիշը՝ 2.4091 ԱՎՊԿ տվյալներով՝ 2.3451 մլրդ մանաթ:

ԱՆՊՀ մասհանումները պետական բյուջեին աղբյուրում նշված են որպես «ոչ հարկային եկամուտներ» (non-tax revenues): Պետբյուջեի հարկային բազայի (եկամտային հատված՝ հանած «ոչ հարկային եկամուտներ») ԱՀ Ֆինանսների նախարարության գնահատականներն էապես տարբերվում են ԱՀ Հարկերի նախարարության գնահատականներից (տե՛ս Աղյուսակ Հ7.3 և հետո):

Պաշտպանական (ռազմական) ծախսերն աղբյուրում բերվում են դատախիբավական և անվտանգության համակարգի ծախսերի հետ միասին (*defence, justice and security institutions*):

ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԸ
 28.1. Հատված ՄԱԿ ԶԳԳ 2010թ. նոյեմբերի թիվ 20 հոդվածների ժողովածուից
 (տե՛ս Գ. 4, [9])

UNODA OCCASIONAL PAPERS
 No. 20, NOVEMBER 2010

PROMOTING FURTHER OPENNESS AND
 TRANSPARENCY IN MILITARY MATTERS

AN ASSESSMENT OF THE UNITED NATIONS STANDARDIZED
 INSTRUMENT FOR REPORTING MILITARY EXPENDITURES

**Annex. Regional distribution of reports to the United
 Nations Standardized Instrument for Reporting
 Military Expenditures**

Table 3. Group of Eastern European States

Year of Secretary-General's report	1981-2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
No. of reporting States	95	17	18	16	20	19	19	19	21	19	16
1. Albania			Y		Y	Y	Y	Y	Y		
2. Armenia	1 (1997)			Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y
3. Belarus	5 (1992-1995; 2000)	Y		Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y
9. Georgia	1 (2000)	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y		

Նշված հոդվածում ընդգծվում է, որ երկրների ռազմական ծախսերի մասին հաշվետվությունների մեխանիզմի հաստատումից ի վեր (1981թ.) ՄԱԿ անդամ երկրների գերթե երկու երրորդը (192-ից 124-ը կամ 65%) *գոնե մեկ* անգամ ՄԱԿ ԶԳԳ-ին ներկայացրել են իրենց ռազմական ծախսերի մասին պաշտոնական հաշվետվություն: Հոդվածի հավելվածում բերվող աղյուսակից (տե՛ս վերը) հետևում է, որ Հայաստանն իր առաջին հաշվետվությունը ներկայացրել է 1997-ին և սկսած 2003-ից կանոնավոր շարունակում է ներկայացնել դրանք: Վրաստանն իր առաջին հաշվետվությունը ներկայացրել է 2000թ. և դադարել է ներկայացնել սկսած 2009-ից: Ադրբեջանը 1992-2010թթ. ժամանակահատվածում իր ռազմական ծախսերի մասին հաշվետվությունը ՄԱԿ ԶԳԳ *չի ներկայացրել գեթ մեկ անգամ*: Հետևաբար, այդ երկիրն ընդհանրապես նշված չէ բերվող աղյուսակում: Նմանօրինակ վարքն արտառոց երևույթ է ՄԱԿ ԱԲ անդամ երկրի համար: Սա արտառոց է անգամ նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների, էլ չենք ասում եվրոպական տարածաշրջանում դիտարկվող երկրների շարքում: Ցավոք, այս հանգամանքը նշված և ՄԱԿ ԶԳԳ այլ հրապարակումներում չի մեկնաբանվում և չի գնահատվում:

28.2. Ռազմական ծախսերի մասին երկրների հաշվետվությունները ՄԱԿ Զինաթափման գործերով գրասենյակ (UN ODA)

Աղբյուրը՝ <http://unhq-appspub-01.un.org/UNODA/Milex.nsf>

Հարցում՝ 2012թ. օգոստոս

Submissions by Calendar Year

{Calendar year} {Reporting Country} {Fiscal Year} {Date of submission} {Language}

▼ 2011

▼ (47 Governments have submitted their reports)

Submissions by Country

{Date of submission} {Language} {Fiscal Year}

- ▶ Albania
- ▶ Andorra
- ▶ Argentina
- ▼ Armenia
 - 17.05.2010 English 2010
 - 29.04.2011 English 2010
 - 24.04.2009 English 2008
 - 28.04.2008 English 2007
 - 30.04.2007 English 2006
 - 05.05.2005 English 2005
 - 26.04.2006 English 2005
 - 10.04.2003 English 2002
- ▶ Australia
- ▶ Austria
- ▶ Bangladesh

Armenia

Language: English. **Date of submission:** 29/04/ 2011. **Instrument for standardized international reporting of military expenditures** (Actual outlays, current prices). **Country:** Armenia. **Fiscal year:** 2010. **National currency and unit of measure:** AMD.

Millions of AMD	Land Forces	Naval Forces	Air Forces	Total
Personnel	52,534.3			52,534.3
Operations	71,787.7			71,787.7
Procurement	19,619.4			19,619.4
Others	3,564.3			3,564.3
Total	147,508.7			147,508.7

Վերը բերվում են 2012թ. օգոստոսի դրությամբ ՄԱԿ ԶԳԳ-ին պաշտոնական հաշվետվություններ ներկայացրած երկրների այբբենական ցանկի սկզբնական հատվածը, առկա հաշվետվությունների ցանկը (բացված է ՀՀ-ի համար), ինչպես նաև ՀՀ 2010թ. հաշվետվության օրինակը: Ինչպես տեսնում ենք, Ադրբեջանական Հանրապետությունն այս երկրների ցանկում չկա: Այսպիսով, ՄԱԿ անդամակցության տարուց ի վեր՝ 1992-2012թթ. ժամանակահատվածում, ԱՀ-ն իր ռազմական ծախսերի մասին պաշտոնական հաշվետվություն երբևէ չի ներկայացրել:

STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE

Research on questions of conflict and cooperation of importance for international peace and security

Աղյուսակ Հ8.3. ՄՄԽՀԻ Ռազմական ծախսերի գրադարան, 1992-2011թթ. (SIPRI, The SIPRI Military Expenditure Database)..

(Հարցում՝ 2012թ. օգոստոս: Աղբյուրը՝ <http://milexdata.sipri.org/>)

Military expenditure of Azerbaijan* (Ադրբեջանական Հանրապետության ռազմական ծախսերը)																			
1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 **
In local currency (Million manats). Տեղական տարադրամով (մլն մանատ)																			
[0.1]	[1.6]	[13.8]	[58.4]	[61.6]	[73.4]	[83]	[99.1]	[107]	[123]	[136]	[173]	[224]	288	641	812	1321	1184	1185	2452
In constant (2010) Million US dollars. 2010թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																			
[389]	[409]	[206]	[171]	[150]	[173]	[197]	[257]	[272]	[308]	[332]	[414]	[502]	587	1205	1311	1764	1558	1476	2794
As percentage of gross domestic product (որպես % ՀՆԱ-ից)																			
[2.5]	[4.9]	[3.7]	[2.7]	[2.3]	[2.3]	[2.4]	[2.6]	[2.3]	[2.3]	[2.2]	[2.4]	[2.6]	2.3	3.4	2.9	3.3	3.3	3.3	2.9

* This country changed or redenominated its currency during the period; all current price local currency figures have been converted to the latest currency.

** The figures for Azerbaijan for 2011 include an allocation of 1087 million manats for «special defence projects» in addition to the main defence budget.

Military expenditure of Armenia* (Հայաստանի Հանրապետության ռազմական ծախսերը)																			
1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
In local currency (Billion drams) Տեղական տարադրամով (մլրդ դրամ)																			
0.01	0.09	..	21.2	21.7	31.4	33.7	36.5	36.7	36.8	36.8	44.3	52.3	64.4	78.3	95.8	121	131	148	[154]
In constant (2010) Million US dollars. 2010թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																			
135	75.6	..	128	110	141	139	149	151	147	145	167	184	226	267	313	363	378	395	[384]
As percentage of gross domestic product. Որպես % ՀՆԱ-ից																			
2.2	2.3	..	4.1	3.3	3.9	3.5	3.7	3.6	3.1	2.7	2.7	2.7	2.9	2.9	3	3.4	4.2	4.2	

* Figures for this country do not include military pensions. If the figures for Armenia were to include military pensions they would be 15-20% higher.

() = Uncertain figure, [] = SIPRI estimate. Military expenditure figures in local currency is presented according to the financial year of the country in question. Figures in constant US dollars and as a share of GDP are presented by calendar year.

Աղյուսակ Հ8.4. ՄՄԽՀԻ Ռազմական ծախսերի գրադարան, 1992-2012թթ. (SIPRI, The SIPRI Military Expenditure Database).
(Հարցում՝ 2013թ. ապրիլ Աղբյուրը՝ <http://milexdata.sipri.org/>)

Military expenditure of Azerbaijan* (Ադրբեջանական Հանրապետության ռազմական ծախսերը)																				
1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
In local currency (Million manats). Տեղական տարադրամով (մլն մանաթ)																				
0.1	1.6	13.8	58.4	61.6	73.4	83	99.1	107	123	136	173	224	288	641	812	1321	1184	1185	2432	2504
In constant (2011) Million US dollars. 2011թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																				
427	449	226	187	165	189	216	282	299	338	364	454	550	644	1322	1438	1936	1708	1618	3079	3078
In constant (2010) Million US dollars. 2010թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																				
414	435	219	181	160	183	209	273	290	328	353	440	533	624	1282	1394	1877	1656	1568	2985	2984
As percentage of gross domestic product. Որպես % ՀՆԱ-ից																				
2.5	4.9	3.7	2.7	2.3	2.3	2.4	2.6	2.3	2.3	2.2	2.4	2.6	2.3	3.4	2.9	3.3	3.3	2.8	4.9	4.6

ՄՄԽՀԻ ծանոթագրություններ: Figures in blue are SIPRI estimates. * The figures for Azerbaijan for 2011 and 2012 include allocations of 1087 and 1123 million manats respectively for «special defence projects» in addition to the main defence budget. Military expenditures in 2012 in current 2012 dollars are \$3186 mln.

Հեղինակային ծանոթագրություններ: Համաձայն ՄՄԽՀԻ, 2012թ. Ադրբեջանի ՌԾ-ն այդ տարվա ընթացիկ ԱՄՆ դոլարով կազմել է 3.186 մլրդ (3186 մլն 2012թ. ԱՄՆ դոլար): ՄՄԽՀԻ-ի կողմից 2013թ. ապրիլին բերված ԱՀ ՌԾ գնահատականները՝ արտահայտված 2011թ. ԱՄՆ հաստատուն դոլարով, իրականում նախորդ գնահատականներն են՝ բազմապատկված 0.92 գործակցով: Ավելացված են Ադրբեջանի ՌԾ գնահատականները նաև 2010թ. հաստատուն ԱՄՆ դոլարով: Փոխարկման համար օգտագործված է ԱՎԲ ՄԳԾ (CPI) գործակիցը (100\$ 2011թ. = 2010թ \$96.94):

Military expenditure of Armenia** (Հայաստանի Հանրապետության ռազմական ծախսերը)																				
1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
In local currency (Billion drams) Տեղական տարադրամով (մլրդ դրամ)																				
6.5	89.5		21.2	21.7	31.4	33.7	36.5	36.7	36.8	36.8	44.3	52.3	64.4	78.3	95.8	121	131	148	146	156
In constant (2011) Million US dollars. 2011թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																				
146	81.6		138	119	152	150	161	163	159	157	181	199	244	288	337	392	408	427	391	408
In constant (2010) Million US dollars. 2010թ. հաստատուն մլն ԱՄՆ դոլար																				
142	79		134	115	147	145	156	158	154	152	175	193	237	279	327	380	396	414	379	396
As percentage of gross domestic product. Որպես % ՀՆԱ-ից																				
2.2	2.3		4.1	3.3	3.9	3.5	3.7	3.6	3.1	2.7	2.7	2.7	2.9	2.9	3.0	3.4	4.2	4.3	3.9	3.8

ՄՄԽՀԻ ծանոթագրություններ: Figures in blue are SIPRI estimates. ** Figures for these countries do not include military pensions. If the figures for Armenia were to include military pensions they would be 15-20% higher.

Աղյուսակ 28.5. ԱՀ և ՀՀ ռազմական ծախսերը, ԱՆՀ, կառավարության ծախսերը, բնակչությունը և դրանց համամասնություններն ըստ ԱՄՆ Պետական դեպարտամենտի սպառազինության վերահսկման բյուրոյի «Աշխարհի ռազմական ծախսերը և զինատեսակների մատակարարումները» հաշվետվությունների

U.S. Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, WMEAT 1998

TABLE I. Military Expenditures, Armed Forces, GNP, Central Government Expenditures and Population, 1987-1997 — continued

YEAR	MILITARY EXPENDITURES (ME) Million dollars		ARMED FORCES Thousands	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP) Million dollars		CENTRAL GOVERNMENT EXPENDITURES (CGE) Million dollars	PEOPLE Millions	ME / GNP %	ME / CGE %	ME PER CAPITA Constant 1997 Dollars	ARMED FORCES PER 1,000 PEOPLE Soldiers	GNP PER CAPITA Constant 1997 Dollars
	Current	Constant 1997		Current	Constant 1997							
Armenia	P	P		P	P							
1992	NA	NA	20	6380 E	7080 E	NA	3.5	NA	NA	NA	5.8	2050
1993	NA	NA	21	6140 E	6620 E	NA	3.5	NA	NA	NA	6.1	1910
1994	254 E	268 E	45	7170 E	7580 E	NA	3.5	3.5	NA	77	13.0	2190
1995	280 E	289 E	60	7850 E	8130 E	NA	3.5	3.6	NA	84	17.3	2350
1996	371	377	60	8720	8870	NA	3.4	4.3	NA	109	17.4	2570
1997	342	342	60	9630	9630	NA	3.4	3.5	NA	99	17.5	2800
Azerbaijan	P	P		P	P	P						
1992	522 E	578 E	43	18100 E	20100 E	NA	7.4	2.9	NA	78	5.7	2710
1993	649 E	701 E	45	14300 E	15400 E	7790	7.5	4.5	9.0	93	6.0	2060
1994	502 E	531 E	50	12300 E	13000 E	5340	7.6	4.1	9.9	70	6.6	1720
1995	210 E	217 E	78	10900 E	11300 E	2100	7.7	1.9	10.4	28	10.2	1470
1996	218	222	80	11000	11200	2020	7.7	2.0	11.0	29	10.3	1450
1997	225	225	75	11600	11600	2090	7.8	1.9	10.8	29	9.6	1480

U.S. Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, WMEAT 2000

TABLE I. Military Expenditures, Armed Forces, GNP, CGE, Population, and Their Ratios, By Group and Country, 1989-1999 — continued

YEAR	MILITARY EXPENDITURES (ME)		ARMED FORCES (AF)	GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP)		CENTRAL GOV'T EXPEND'S (CGE)	PEOPLE	ME/AF	ME/GNP	ME/CGE	ME PER CAPITA	ARMED FORCES PER 1000 PEOPLE	GNP PER CAPITA	
	Million dollars			Million dollars										Million dollars
	Current	Constant 1999		Thousands	Current									Constant 1999
Armenia [P]														
1992	NA	NA	20	5380	6130	NA	3.5	NA	NA	NA	NA	5.8	1780	
1993	NA	NA	21	6200	6890	NA	3.5	NA	NA	NA	NA	6.1	1990	
1994	233	254	45	6670	7270	NA	3.5	5650	3.5	NA	73	13.0	2100	
1995	257	274	60	7280	7760	NA	3.5	4570	3.5	NA	79	17.3	2240	
1996	341	357	60	7870	8240	NA	3.4	5950	4.3	NA	104	17.4	2390	
1997	412E	423E	50	8290	8510	NA	3.4	8450E	5.0E	NA	123E	14.6	2480	
1998	413E	418E	50	9290	9420	2380	3.4	8370E	4.4E	17.6E	124E	14.9	2800	
1999	570E	570E	50	9900E	9900E	2820E	3.4	11400E	5.8E	20.2E	170E	14.9	2950E	
Azerbaijan [P] E														
1992	572	651	43	19900	22600	NA	7.4	15300	2.9	NA	88	5.7	3050	
1993	710	790	45	15600	17400	8780	7.5	17500	4.5	9.0	105	6.0	2320	
1994	611	665	50	13400	14600	5350	7.6	13300	4.6	24.9	88	6.6	1920	
1995	560	597	78	12000	12800	2970	7.7	7650	4.7	20.1	78	10.2	1670	
1996	555	581	80	12400	13000	2250	7.7	7260	4.5	25.8	75	10.3	1680	
1997	671	688	75	13000	13400	2390	7.8	9180	5.1	28.8	88	9.6	1720	
1998	734	745	70	14200	14400	3520	7.7	10600	5.2	21.1	97	9.1	1870	
1999	927	927	75	14000	14000	3800	7.7	12400	6.6	24.4	120	9.7	1810	

U.S. Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, WMEAT 2005

**TABLE I. Military Expenditures, Armed Forces, GDP, CGE, Population, and Their Ratios,
By Group and Country, 1995-2005**

Country and Year	Military Expenditures (ME) Million \$		Armed Forces (AF)	Gorss Domestic Product Million \$		CGE Million \$	People	ME/AF	ME/GDP	ME/CGE	ME Per Capita	AF Per 1000 People	GDP Per Capita
	Current	Constant 2005	Thous	Current	Constant 2005	Constant 2005	Mill	Constant 2005 \$	%	%	Constant 2005 \$	Soldiers	Constant 2005 \$
Armenia													
1995	62	76	50	1 750	2 140	NA	3.1	1 510	3.5	NA	25	16.3	699
1996	82	99	50	1 880	2 270	NA	3.1	1 970	4.3	NA	32	16.3	741
1997	98 E	117 E	40	1 980	2 350	469	3.1	2 920 E	5.0 E	24.9 E	38 E	13.1	767
1998	97 E	113 E	40	2 150	2 520	564	3.0	2 830 E	4.5 E	20.1 E	37 E	13.1	825
1999	137 E	158 E	40	2 250	2 600	690	3.0	3 950 E	6.1 E	22.9 E	52 E	13.1	853
2000	135 E	152 E	40	2 440	2 750	629	3.0	3 800 E	5.5 E	24.2 E	50 E	13.1	905
2001	174 E	192 E	40	2 730	3 020	630	3.0	4 810 E	6.4 E	30.6 E	64 E	13.2	997
2002	189 E	206 E	40	3 150	3 420	658	3.0	5 140 E	6.0 E	31.3 E	68 E	13.3	1 130
2003	226 E	240 E	45	3 670	3 890	732	3.0	5 340 E	6.2 E	32.8 E	80 E	15.0	1 300
2004	258 E	266 E	45	4 170	4 300	850	3.0	5 910 E	6.2 E	31.3 E	89 E	15.0	1 440
2005	292 E	292 E	44	4 900	4 900	1 030	3.0	6 640 E	6.0 E	28.4 E	98 E	14.8	1 640
Azerbaijan													
1995	189 E	233 E	78	4 080	5 000	1 160	7.6	2 980 E	4.6 E	20.1 E	31 E	10.3	662
1996	188 E	226 E	80	4 210	5 070	878	7.6	2 830 E	4.5 E	25.8 E	30 E	10.5	664
1997	226 E	268 E	75	4 520	5 360	1 030	7.7	3 580 E	5.0 E	26.1 E	35 E	9.8	698
1998	233 E	272 E	70	5 030	5 900	1 370	7.7	3 890 E	4.6 E	19.9 E	35 E	9.1	763
1999	273 E	315 E	75	5 480	6 330	1 430	7.8	4 200 E	5.0 E	22.1 E	41 E	9.7	815
2000	269 E	304 E	75	6 220	7 040	1 790 E	7.8	4 060 E	4.3 E	17.0 E	39 E	9.6	901
2001	257 E	284 E	75	7 000	7 730	2 330 E	7.8	3 780 E	3.7 E	12.2 E	36 E	9.6	985
2002	286 E	310 E	75	7 880	8 550	2 820 E	7.9	4 140 E	3.6 E	11.0 E	39 E	9.5	1 080
2003	331 E	351 E	70	8 950	9 510	2 710	7.9	5 020 E	3.7 E	13.0 E	44 E	8.8	1 200
2004	349 E	360 E	70	10 100	10 500	2 710	8.0	5 140 E	3.4 E	13.3 E	45 E	8.8	1 320
2005	305 E	305 E	67	13 200	13 200	3 000 E	8.0	4 550 E	2.3 E	10.1 E	38 E	8.4	1 650

2012թ. օգոստոսի դրությամբ հասանելի էին WMEAT 1998, 2000-2005թթ. հաշվետվությունների տվյալները: Աղբյուրը՝ www.state.gov/t/avc/rls/rpt/wmeat/index.htm

Հ8.6. ԱՀ ռազմական ծախսերն ըստ ԱՄՆ ԿՀՎ-ի (US CIA)

Աղբյուրները՝ US CIA, WORLD FACTBOOKS, 1992-2011⁶²

Աղյուսակ Հ8.5. Ադրբեջանական Հանրապետության ռազմական ծախսերը (արտապատկերված US CIA, «WORLD FACTBOOKS», 1992-2011)

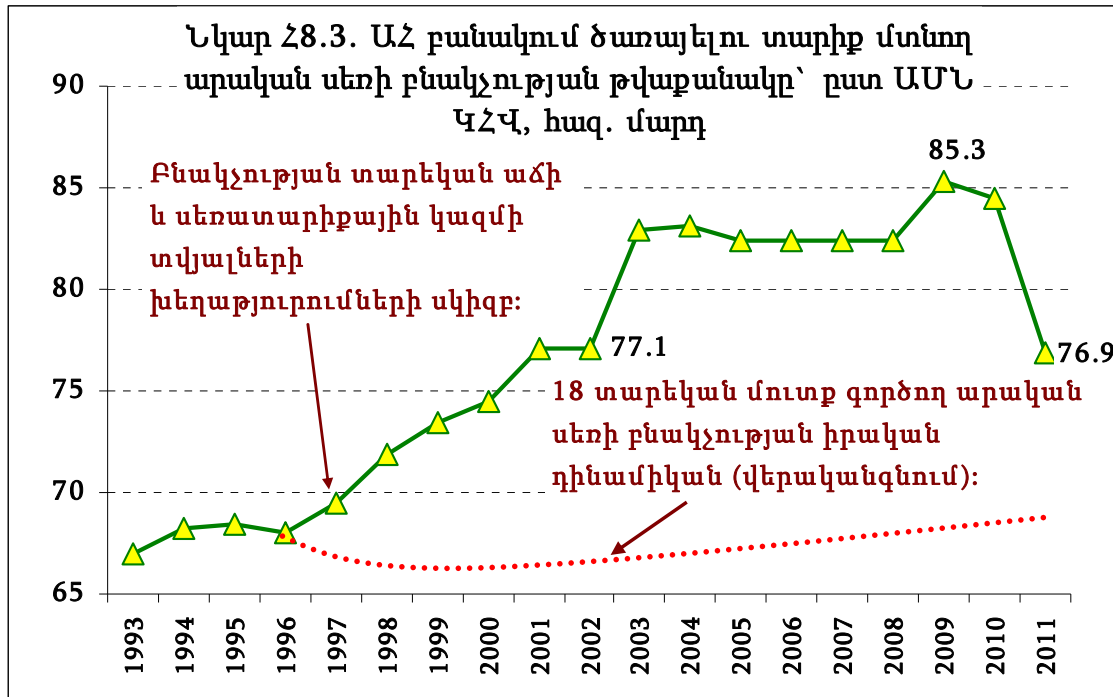
Տարի	Ռազմական ծախսեր		Բանակում ծառայելու տարիքը (18 տարեկան) թևակոխող արական սեռի բնակչության տարեկան թվաքանակը, հազ. մարդ
	% ՀՆԱ-ից	տարադրամ	
1992	NA	2,848 mil rubles	NA
1993	NA	no estimate	66.93
1994	NA	no estimate	68.19
1995	10% (1993 budget)	70.5 bill rubles	68.41
1996	NA	33.5 bill manats	68.01
1997	NA	no estimate	69.52
1998	NA	105.7 bill manats	71.92
1999	2.6%	121 mln \$	73.49
2000	no estimate	no estimate	74.50
2001	no estimate	no estimate	77.10
2002	no estimate	no estimate	77.10
2003	no estimate	no estimate	82.93
2004	no estimate	no estimate	83.13
2005	2.6% (1999 est.)	no estimate	82.36
2006	no estimate	no estimate	82.36
2007	no estimate	no estimate	82.36
2008	no estimate	no estimate	82.36
2009	no estimate	no estimate	85.34
2010	no estimate	no estimate	84.44
2011	no estimate	no estimate	76.92

NA (non-applicable) - գնահատականը կիրառելի չէ; no estimate - գնահատականը բացակայում է

Աղյուսակում ի մի են բերվում 1992-2011թթ. ընթացքում ԱՄՆ ԿՀՎ «World Factbook» ամենամյա տեղեկատուների գնահատականները ԱՀ ռազմական ծախսերի (ՌԾ, military expenditure) վերաբերյալ: Անցած 20 տարիների համար ՌԾ ծավալների ուղիղ գնահատականը ԿՀՎ-ն տալիս է միայն հինգ անգամ, վերջինը՝ 1999-ին (\$121 մլն ընթացիկ ԱՄՆ դոլարով): Հավաստի տվյալների բացակայության պատճառով 1999-ից ի վեր ԿՀՎ-ն Ադրբեջանի ՌԾ ծավալների գնահատականներ այլևս չի բերում: Որպես ՀՆԱ տոկոս ՌԾ գնահատականների դեպքում կատարված է միայն երկու գնահատում: Առ այսօր վերջին գնահատականը կատարված է 1999-ին (2.6%): Այս պարագայում նույնպես հավաստի տվյալների բացակայության պատճառով 1999-ից ի վեր ԱՄՆ ԿՀՎ-ն ԱՀ ՌԾ-ն որպես ՀՆԱ տոկոս այլևս չի գնահատում՝ սահմանափակվելով միայն 1999թ. իր գնահատականը կրկնելով: Բացի այս, ԿՀՎ տեղեկատուները բերում են նաև չափազանց ուշագրավ տվյալներ ԱՀ բանակում ծառայելու տարիք (18

⁶² Նյութի պատրաստման պահին ԱՀ 2012թ. ՌԾ-ի վերաբերյալ ԿՀՎ գնահատականները բացակայում էին:

տարեկան) թնակոխող արական սեռի բնակչության տարեկան թվաքանակի մասին (տե՛ս աղյուսակի վերջին սյունակում): Նկար 28.3-ը պատկերում է ԿՀՎ տեղեկատուների այս տվյալները գրաֆիկի տեսքով՝ 1993-2011թթ. համար: Ինչպես տեսնում ենք, սկսած 1997-ից՝ 18 տարեկան մուտք գործող արական սեռի ԱՀ բնակչության ԿՀՎ գնահատականները սկսում են հաստատունորեն աճել՝ 2001թ. հասնելով 77 հազ. մարդ ցուցանիշի: 2003-ին այս ցուցանիշը կտրուկ աճում է մինչև 83 հազ. մարդ: Եվս մեկ կտրուկ աճ է արձանագրված 2009-ին, երբ այս ցուցանիշը կազմեց մոտ 85 հազ. մարդ, որից հետո ԿՀՎ գնահատականները սկսում են նվազել: 2011-ի համար ԿՀՎ-ն բերում է 77 հազ. մարդ գնահատականը, այսինքն՝ այնքան, որքան որ գնահատվել էր այս ցուցանիշը 2001-ին:

2010-ի համեմատ 2011թ. 18 տարեկան մուտք գործող արական սեռի բնակչության թվի ԿՀՎ գնահատականի կտրուկ նվազումը (մոտ 10 հազարով, ինչը նշանակում է մեկ տարում ԱՀ ընդհանուր բնակչության նվազում մոտ 55-75 հազ. մարդով, ավելի, քան բնական նվազումը) իրականում, իհարկե, պայմանավորված չէր ինչ-որ «ժողովրդագրական աղետով», որը պատուհասեց Ադրբեջանը 2011թ.: Այլ նրանով, որ չարդարացան այն լուրջ ակնկալիքները, որոնք կապվում էին Ադրբեջանում 2009-ին իրականացված 2-րդ ազգային մարդահամարի հետ և որի արդյունքների պաշտոնական հրապարակումները կայացան միայն 2011-ի վերջին: Ակնկալվում էր, որ այս մարդահամարը կշտկի ԱՀ ժողովրդագրական վիճակագրությունում առկա աղաղակող խեղաթյուրումները⁶³, որոնք, ցավոք, յուրովի «վավերացվում» են միջազգային մի շարք հրապարակումներում: Մակայն 2009թ. մարդահամարի արդյունքների պաշտոնական հրապարակումը չհանգեցրեց ԱՀ ժողովրդագրական վիճակագրությունում իրավիճակի որևէ շտկման [1]: Ուստի, սկսած 2011-ից, ԿՀՎ-ն ձեռնամուխ է եղել իրադրությունն առողջացնելու սեփական միջոցներին՝ ճշգրտման ենթարկելով 18 տարեկան մուտք գործած արական սեռի բնակչության կոհորտայի թիվը և ԱՀ այլ ժողովրդագրական ցուցանիշներ: Հենվելով ԱՀ ժողովրդագրական տվյալների շտկումների արդյունքների վրա՝ Նկար 28.3-ում բերում ենք ԱՀ բնակչության այս կոհորտայի իրական կորը:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. *Մարջանյան Ա.*, Ադրբեջանական Հանրապետություն. «վիրտուալ» ժողովրդագրության առանձնահատկությունները, Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2012թ., <http://noravank.am/upload/pdf/Ara%20Marjanyan%20book.pdf>

⁶³ Մասնավորապես, 1996-97թթ. ծայր առած բնակչության տարեկան աճի տեմպերի, սեռատարիքային և ազգային կազմի տվյալներում իրականացվող զանգվածային գեղձարարությունները [1]:

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՍՊԱՌԱԶԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒՄՆԵՐԸ
ԱՐԻԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աղյուսակ Հ9.1. ԱՀ-ի կողմից ՄԱԿ ԶԳԳ Ծանր սպառազինության ռեգիստր ներկայացված տվյալները

Աղբյուրը՝ <http://www.un-register.org/HeavyWeapons/Index.aspx>

Հարցում՝ 2012թ. օգոստոս

Reporting country : Azerbaijan. Original language : English				
Category (I-VII)	Exporter State(s)	Number of items	State of origin (if not exporter)	Remarks and Comments on the transfer
Date of submission : 05/11/2010 Calendar year : 2009 Comments : Nil report on exports.				
III. Large calibre artillery systems	Belarus	9	RF	2C7, 203 mm self-propelled gun
	Ukraine	29		2C1, 122 mm howitzer
	Ukraine	6		2C3, 152 mm howitzer
IV. Combat aircraft	Belarus	5	RF	Su-25
	Ukraine	1		MiG-29 UB
V. Attack helicopters	Ukraine	11		Mi-24
Date of submission : 01/10/2009 Calendar year : 2008 Comments : Nil report on exports.				
II. Armoured combat vehicles	RF	20		
III. Large calibre artillery systems	Ukraine	18	RF	2C1 122 mm howitzer
	Belarus	3	RF	2C7 203 mm self-propelled gun
VII. (a) Missiles and missile launchers	Ukraine	18		9M36-1 "Strela-3" Missile
	Ukraine	10		9P58M "Strela-3" Missile Launcher
2007 No information available				
Date of submission : 23/08/2007 Calendar year : 2006 Comments : Nil report on exports.				
I. Battle tanks	Ukraine	17		Tank T-72
	Belarus	41		Tank T-72
II. Armoured combat vehicles	Ukraine	3		BTR-3U
III. Large calibre artillery systems	Ukraine	13		120mm PM-38
IV. Combat aircraft	Ukraine	5		
Date of submission : 30/06/2006 Calendar year : 2005 Comments : Nil report on exports.				
I. Battle tanks	Belarus	19		T-72
	Ukraine	25		T-72
II. Armoured combat vehicles	Ukraine	2		BMP-1
III. Large calibre artillery systems	Ukraine	11		9A52
	Ukraine	72		PM-38
IV. Combat aircraft	Georgia	6		SU-25
	Georgia	1		SU-25UB
Date of submission : 10/08/2005 Calendar year : 2004 Comments : Nil report on exports.				
I. Battle tanks	Ukraine	3		T-72
III. Large calibre artillery systems	Ukraine	1		9A52

Date of submission : 06/05/2004 Calendar year : 2003 Comments : Nil report on exports. Nil report on imports.				
Date of submission : 21/08/2003 Calendar year : 2002 Comments : Nil report on exports.				
I. Battle tanks	Slovakia	1		T-72
III. Large calibre artillery systems	Ukraine	72		MT-12
	Bulgaria	36		M-46
IV. Combat aircraft	Georgia	6		SU-25
Date of submission: 06/05/2004 Calendar year: 2001 Comments: Nil report on exports. Nil report on imports.				
Date of submission: 31/08/2001 Calendar year: 2000 Comments : Nil report on exports. Nil report on imports.				
1999 No information available				
1998 No information available				
Date of submission: 15/04/1998 Calendar year: 1997 Comments: Nil report on exports. Nil report on imports.				
Date of submission: 21/08/1997 Calendar year: 1996 Comments: Nil report on exports. Nil report on imports.				
Date of submission: 03/09/1996 Calendar year: 1995 Comments: Nil report on exports. Nil report on imports				
1994 No information available				
1993 No information available				
1992 No information available				
<i>The Register only records transfers between UN Member States. States may use different systems for collecting their data on transfers, and there is no single definition of a transfer.</i>				

Անցած երկու տասնամյակի ընթացքում (1992-2011թթ.) Ադրբեջանը ծանր սպառազինությունների գնման պաշտոնական ամենամյա հաշվետվություն է ներկայացրել միայն 6 անգամ՝ 2002, 2004-06, 2008-09թթ. համար: Ծանր սպառազինությունների գրոյական գնումներ Ադրբեջանը ֆիքսել է 1996-97, 2000-01, 2003թթ. համար (գրոյական գնումների մասին տեղեկատվությունը նույնպես պաշտոնական հաշվետվություն է): Իսկ 1992-94, 1998-99 և 2007թթ. Ադրբեջանը ծանր սպառազինությունների պաշտոնական հաշվետվություն չի ներկայացրել ընդհանրապես:

Աղյուսակ Հ9.2. Ադրբեջանական Հանրապետության Ծանր սպառազինության ազգային ունեցվածքն (*National Holdings*) ըստ ՄԱԿ ՄՍՌ ներկայացրած պաշտոնական հաշվետվությունների

Աղբյուրը՝ <http://www.un-register.org/NationalHoldings/Index.aspx>

Հարցում՝ 2013թ. ապրիլ

National Holdings: Azerbaijan		
Category (I-VII)	Active Mil. units	Description / Comments
1995 Category (I-VII)		
I. Battle tanks	270	
II. Armoured combat vehicles	561	Military holdings in all categories as at July 1996
III. Large calibre artillery systems	301	
IV. Combat aircraft	49	
V. Attack helicopters	15	
VI. Warships	16	1 patrol boat, 5 minesweepers, 6 landing crafts, 2 landing cutters, 1 special puporses warships, 1 special purposes cutters
VII. (a) Missiles and missile launchers	Classified	
1996 Category (I-VII)		
I. Battle tanks	270	
II. Armoured combat vehicles	557	
III. Large calibre artillery systems	301	
IV. Combat aircraft	49	
V. Attack helicopters	15	
VI. Warships	16	1 patrol boat, 5 minesweepers, 6 landing crafts, 2 landing cutters, 1 special puporses warships, 1 special purposes cutters
VII. (a) Missiles and missile launchers	Classified	
1997 Category (I-VII)		
I. Battle tanks	270	
II. Armoured combat vehicles	361	
III. Large calibre artillery systems	301	
IV. Combat aircraft	48	
V. Attack helicopters	15	
VI. Warships	16	1 patrol boat, 5 minesweepers, 6 landing crafts, 2 landing cutters, 1 special puporses warships, 1 special purposes cutters

**Աղյուսակ 29.3. Ադրբեջանական Հանրապետության և Հայաստանի
Հանրապետության մասնակցությունը սովորական սպառազինությունների
կրճատման և ՁՈԶ չտարածման միջազգային պայմանագրերին**

Աղբյուրը՝ <http://www.un.org/disarmament/treaties/s/azerbaijan> Հարցում՝ 2013թ. ապրիլ

	Azerbaijan	Armenia
Biological Weapons Convention (BWC)		
Deposit of instruments of accession (Moscow)	26.04.2004	07.06.1994
Deposit of instruments of accession (Washington)	26.04.2004	07.06.1994
Chemical Weapons Convention (CWC)		
Signature (UN)	13.01.1993	19.03.1993
Deposit of instruments of ratification (UN)	29.02.2000	27.01.1995
Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty		
Signature (UN)	28.07.1997	01.10.1996
Deposit of instruments of ratification (UN)	02.02.1999	12.07.2006
Convention on Environmental Modification Techniques (ENMOD)		
Deposit of instruments of accession (UN)		15.05.2002
Partial Test Ban Treaty (PTBT)		
Deposit of instruments of accession (Washington)		07.06.1994
Deposit of instruments of accession (Moscow)		07.06.1994
Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE)		
Signature (The Hague)	19.11.1990	19.11.1990
Signature to Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (The Hague)	19.11.1999	19.11.1999
Deposit of instruments of ratification (The Hague)	09.07.1992	12.10.1992
Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)		
Deposit of instruments of accession (Moscow)	22.09.1992	21.06.1993
Deposit of instruments of accession (Washington)		

Քիմիական զենքի մասին համաձայնագիրը (*CWC*) Հայաստանը ստորագրել է 1993թ. և վավերացրել 1995թ. հունվարի 27-ին: Ադրբեջանը վավերացրել է այն միայն 2000թ. փետրվարին: Կենսաբանական զենքի մասին համաձայնագիրը (*BWC*) Հայաստանը վավերացրել է 1994թ. հունիսի 7-ին, Ադրբեջանը՝ միայն 10 տարի անց: Եվրոպայում սովորական սպառազինությունների կրճատման մասին պայմանագիրը (*CFE*) Ադրբեջանը և Հայաստանը ստորագրել են միևնույն ժամանակ: Մակայն Ադրբեջանը խախտում է այս պայմանագրի հիմնարար դրույթները (հիմնական զինատեսակների ազգային քվոտաները՝ *TLE ceiling*) ստորագրման պահից (տե՛ս 5.3 բաժնում և Աղյուսակ 29.6):

Լուրջ մտահոգությունների տեղիք է տալիս նաև այն հանգամանքը, որ Ադրբեջանը չի վավերացրել, նույնիսկ չի էլ ստորագրել «Շրջակա միջավայրի մոդիֆիկացիայի» (*ENMOD*) համաձայնագիրը⁶⁴ (Հայաստանն այն վավերացրել է 2002թ. մայիսի 15-ին), ինչպես նաև ՁՈԶ մասնակի փորձարկումների (*PTBT*) պայմանագիրը (Հայաստանն այն վավերացրել է 1994թ. հունիսի 7-ին՝ ԼՂՀ-ում հրադադարի մասին Բիշքեկյան համաձայնագրի ստորագրումից մեկ ամիս հետո):

⁶⁴ Այս համաձայնագիրն արգելում է բնական համակարգերի (կենսոլորտ, լիտոսֆերա, ջրային համակարգ, մթնոլորտ, անդրմթնոլորտային տարածք) դինամիկայի, բաղադրության և կառուցվածքի արհեստածին խաթարումը (<http://disarmament.un.org/treaties>):

Աղյուսակ Հ9.4. ԱՀ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՍՊԱՌԱԶԻՆՈՒԹՅԱՆ 1992-2011թթ. ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒՄՆԵՐԸ
ՄՏՈՎՀՈԼՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԽՍՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (SIPRI, Trend Indicator Values)

Հարցում՝ 2013թ. մարտ

Աղբյուրը՝ <http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>

Աղբրեջանական Հանրապետություն. Սովորական ծանր սպառազինությունների գնումները, 1990թ. հաստատուն \$-ին ԱՄՆ																					
ԸՍՏ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԶԻՆԱՏԵՍԱԿՆԵՐԻ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Գումար
Ինքնաթիռներ										72				89	123	0	107	65	165	147	768
Զրահատեխնիկա	49	25								1		3	46	63	72	18	3	49	8	10	348
Հրթիռներ															8	3	18	12	300		340
ՀՕՊ																			130		130
Հրետանի										19		0	7	6	8	9	17	18	2		86
Այլ																	3	3			5
Շարժիչներ																	0	1	1	2	3
Ռազմանավեր								3													3
ԸՍՏ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐ ԵՐԿՐԻ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Գումար
ՌԴ															68	18	2	97	577	138	901
Ուկրաինա	49	25								10		4	33	110	143	9	103	21	14		520
Բելառուս													20	43		1	28	9			101
Վրաստան										72											72
Իսրայել														6		2	8	9	4	9	38
Հր. Աֆրիկա																	5	6	3	10	23
Թուրքիա								3										4	7		14
Բուլղարիա										9											9
ԱՄՆ																	0	1	1	2	3
Սլովակիա										1											1
1990թ. հաստ. \$, մլն	49	25						3		92		4	53	158	211	30	146	147	606	158	1683
2010թ. ԱՄՆ \$, մլն *	82	42						5		153		7	88	264	352	50	244	245	1011		2808

SIPRI ծանուցում՝ 0-ն նշանակում է 1990թ. հաստատուն ԱՄՆ \$0.5 մլն գումարից ավելի քիչ գումար:

* Հեղինակային ծանուցում. փոխարկումն ըստ ԱՄՆ Աշխատուժի վիճակագրության բյուրոյի (<http://data.bls.gov/cgi-bin/cpicalc.pl?cost1=100&year1=1990&year2=2012>)

Աղյուսակ Հ9.5. ՄՏՈՎՀՈԼՄԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (SIPRI, Trade Register).
 ԱՀ 1992-2012թթ. սովորական զինատեսակների մատակարարումների մասին հաշվետվություններ ըստ մատակարար երկրի և
 մատակարարված զինատեսակների ու մատակարարումների տարեթվերի

STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE

Research on questions of conflict and cooperation of importance for international peace and security

Հարցում՝ 2013թ. մարտ

Աղբյուրը՝ http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php

Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1992 to 2012

Supplier	No. ordered	Weapon designation	Weapon description	Year of order/ licence	Year(s) of deliveries	No. delivered/ produced	Comments
Belarus	(60)	T-72M1	Tank	(2004)	2005-2006	60	Ex-Belarusian
	(3)	2S7 Pion 203mm	Self-propelled gun	(2008)	2008	3	Ex-Belarusian
	(9)	2S7 Pion 203mm	Self-propelled gun	2009	2009	9	Ex-Belarusian
	(30)	D-30 122mm	Towed gun	(2009)	2010	30	Ex-Belarusian
	(6)	Su-25/Frogfoot-A	Ground attack ac	(2009)	2009-2010	6	Ex-Belarusian
Bulgaria	(36)	M-46 130mm	Towed gun	(2002)	2002	36	Ex-Bulgarian
Georgia	(6)	Su-25/Frogfoot-A	Ground attack ac	(1996)	2002	(6)	
Israel	(50)	EXTRA	SSM	(2005)	2008-2009	(50)	For Lynx MRL
	(6)	Lynx	Self-propelled MRL	(2005)	2006	(6)	Azerbaijani designation Dolu-1, Leysan and Shimsek
	(4)	Aerostar	UAV	2007	2008	(4)	
	(5)	ATMOS-2000 155mm	Self-propelled gun	2008	2010	(5)	
	(5)	CARDOM 120mm	Self-propelled mortar	2008	2010	(5)	
	(10)	Hermes-450	UAV	2008	2011-2012	(6)	
	(100)	Spike-MR/LR	Anti-tank missile	2008	2009-2010	(100)	Spike-LR version
	(10)	Sufa	APV	2008	2009-2010	(10)	
	(1)	Barak-8	SAM system	(2011)		ԳԲ	Part of \$1.6 b deal; designation uncertain
	(75)	Barak-8	SAM	(2011)		ԳԲ	

	(1)	EL/M-2080 Green Pine	Air search radar	(2011)		QF	Part of \$1.6 b deal
	QF	Gabriel-5	Anti-ship missile	(2011)		QF	Part of \$1.6 b deal; designation uncertain
	(5)	Heron	UAV	(2011)		QF	Part of \$1.6 b deal
	(5)	Searcher	UAV	(2011)		QF	Part of \$1.6 b deal
	(10)	Aerostar	UAV	2010	2011-2012	(10)	L: Incl production of components in Azerbaijan
Russia	(62)	T-72M1	Tank	(2006)	2007	(62)	Designation uncertain; probably ex-Russian
	(70)	BTR-80A	IFV	(2007)	2007-2010	(70)	
	(100)	9M133 Kornet/AT-14	Anti-tank missile	(2008)	2009-2010	(100)	
	(200)	48N6E2/SA-10E	SAM	2010	2011	(200)	
	24	Mi-24VM/Hind-E	Combat helicopter	2010	2011	16	Mi-35M version; possibly ex-Russian Mi-24 rebuilt to Mi-35M
	(66)	Mi-8MT/Mi-17/Hip-H	Helicopter	(2010)	2010-2011	(23)	Incl 20 for border guard
	2	S-300PMU-2/SA-20B	SAM system	2010	2011	(2)	\$300 m deal
Slovakia	(1)	T-72M1	Tank	(2002)	2002	1	Ex-Slovak
South Africa	(10)	Vector	Helicopter turret	2007	2009-2010	(10)	For modernization of Azerbaijani Mi-24 to Mi-24G in Ukraine
	25	Marauder	APC	2009	2009-2011	(25)	Incl assembly in Azerbaijan
	25	Matador	APC	2009	2009-2011	(25)	Incl assembly in Azerbaijan
	30	Marauder	APC	2011	2012	(30)	Assembled in Azerbaijan
	30	Matador	APC	2011	2012	(30)	Assembled in Azerbaijan
Turkey	1	AB-25	Patrol craft	(2000)	2000	1	Ex-Turkish
	35	Cobra	APV	2010	2010-2011	(35)	Part of \$21 m or \$30 m deal
	37	Shorland	APV	2010	2010-2011	(37)	Part of \$21 m or \$30 m deal
	(30)	Roketsan 107mm	Self-propelled MRL	(2011)	2011	(10)	
Ukraine	(150)	T-55	Tank	(1993)	1993-1994	150	Ex-Ukrainian
	(72)	T-12 100mm/2A19	Towed gun	(2002)	2002	72	Ex-Ukrainian; MT-12 version
	(45)	T-72M1	Tank	(2002)	2004-2006	45	Ex-Ukrainian
	12	BM-9A52 Smerch	Self-propelled MRL	(2003)	2004-2005	12	Ex-Ukrainian
	2	BMP-1	IFV	(2004)	2005	2	Ex-Ukrainian
	(85)	M-43 120mm	Mortar	(2004)	2005-2006	85	Ex-Ukrainian

	(3)	BTR-3U Guardian	IFV	(2005)	2006	3	
	12	L-39C Albatros	Trainer aircraft	(2005)	2006	12	Ex-Ukrainian
	(16)	MiG-29/Fulcrum-A	Fighter aircraft	2005	2006-2009	(16)	Ex-Ukrainian; modernized before delivery; incl some MiG-29UB
	(18)	BTR-80	APC	(2006)	2007	18	Ex-Ukrainian
	(4)	BTS	ARV	(2006)	2007	4	Ex-Ukrainian; BTS-5B version
	55	D-30 122mm	Towed gun	(2006)	2007	55	Ex-Ukrainian
	(43)	R-27/AA-10 Alamo	BVRAAM	(2006)	2007	43	
	(54)	2S1 122mm	Self-propelled gun	(2007)	2008-2010	54	Ex-Ukrainian
	(3)	2S7 Pion 203mm	Self-propelled gun	(2007)	2008	3	Ex-Ukrainian
	(12)	Mi-24V/Hind-E	Combat helicopter	2007	2009-2010	12	Ex-Ukrainian; modernized to Mi-24G before delivery
	(18)	Strela-3/SA-14 Gremlin	Portable SAM	(2007)	2008	(18)	Ex-Ukrainian
	(16)	2S3 152mm	Self-propelled gun	(2008)	2009-2010	16	Ex-Ukrainian
	(400)	R-2	Anti-tank missile	(2008)	2009-2010	400	For portable Skif anti-tank system and for Barrier (Baryer) system (from Belarus and Ukraine) on Mi-24 combat helicopters modernized to Mi-24G
	ԳԲ	R-2	Anti-tank missile	2011		ԳԲ	L: Azerbaijan Contract not yet signed
USA	(50)	Cummins-6V	Diesel engine	2009	2009-2011	(50)	For 50 Matador and Marauder APC from South Africa; designation uncertain
	60	Cummins-6V	Diesel engine	2011	2012	(60)	For 60 Matador and Marauder APC from South Africa; designation uncertain
Source: SIPRI Arms Transfers Database. Information generated: 18 March 2013							

ՄՄԽՀԻ ծանուցում: Փակագծերի մեջ բերված ցուցանիշներն ունեն ոչ հավաստի, գնահատողական բնույթ:

Հեղինակային ծանուցումներ:

ԳԲ – գնահատականը բացակայում է:

2012թ. օգոստոսի համեմատ Ադրբեջանի կողմից գնված ՄՄԽՀԻ ԱՌ տվյալներում 2013թ. մարտին արձանագրում ենք հետևյալ փոփոխությունները (նշված են գույնով).

- Իսրայելից գնված *Hermes-450* տիպի Անօդաչու թռչող սարքերի (ԱԹՍ) քանակը 2-ից հասցվել է 6-ի, այսինքն՝ համաձայն ՄՄԽՀԻ-ի, 2012-ին իրականացվել է ևս 4 *Hermes-450* տիպի ԱԹՍ մատակարարում: Ադրբեջանում իսրայելական լիցենզիայով արտադրվող *Aerostar* տիպի ԱԹՍ քանակությունը 2-ից հասել է 10-ի, այսինքն՝ 2012-ին արտադրվել է ևս 8 *Aerostar* տիպի ԱԹՍ:

- ՌԴ-ից *48H6E2 (ГПАУ* ինդեքսը) տիպի զենիթային հրթիռների⁶⁵ պատվիրված քանակությունը 75-ից հասցվել է 200 միավորի, այս հրթիռների մատակարարված քանակությունը 37-ից նույնպես հասցվել է 200 միավորի, այսինքն՝ էականորեն վերանայվել են 2011թ. ՄՄԽՀԻ գնահատականները, որոնք հասանելի էին 2012թ. օգոստոսին: Նշենք, որ ՌԴ-ից Ադրբեջանին մատակարարված *C-300ПМУ-2* տիպի (SA-20B) ՀՕՊ համակարգերի (դիվիզիոնների) քանակը 1-ից հասցվել է 2-ի: Ընդ որում, մատակարարված դիվիզիոնների քանակը շարունակում է բերվել փակագծերի մեջ՝ (2):
- Բացի այս, վերանայվել է *Ми-8МТ/Ми -17 (Hip-H)* ուղղաթիռների ՌԴ-ից պատվիրված քանակը՝ այն 60-ից հասել է 66 միավորի:
- Ավելացված է Հարավաֆրիկյան Հանրապետության լիցենզիայով Ադրբեջանում հավաքվող *Marauder* և *Matador* զրահամեքենաների քանակը՝ 2013թ. ՄՄԽՀԻ տվյալներով 2012թ. Ադրբեջանում հավաքվել է այս տիպերի 30-ական զրահամեքենա: Ամենայն հավանականությամբ, դրա համար օգտագործվել են ԱՄՆ-ից գնված *Cummins-6V* տիպի դիզելային շարժիչները: ԱՄՆ-ից այս տիպի 60 միավոր շարժիչների գնումների մասին տեղեկատվությունը նույնպես հայտնվել է միայն 2013թ. մարտից հասանելի ՄՄԽՀԻ տվյալներում:
- Թուրքիայից գնված *Cobra* տիպի զրահամեքենաների նախկին 60 միավորի փոխարեն 2013թ. մարտի ՄՄԽՀԻ տվյալները նշում են պատվիրված և մատակարարված 35 *Cobra* տիպի և 37 *Shorland* տիպի զրահամեքենաներ: Այսպիսով, Թուրքիայից 2010-11թթ. գնված զրահամեքենաների ընդհանուր քանակությունն աճել է 60-ից մինչև 72-ի, իսկ համապատասխան գործարքի գումարը գնահատվում է 21 կամ \$30 մլն:
- Մեկ միավորով ավելացել է Ուկրաինայից գնված *МиГ-29 (Fulcrum-A)* մարտական ինքնաթիռների քանակը՝ նախկինում նշվում էր 15 միավոր պատվերի և մատակարարումների մասին: Ընդ որում, նոր ցուցանիշը նախկինի պես շարունակում է բերվել փակագծերում:

⁶⁵ ՄՄԽՀԻ փորձագետներն այս զենիթային *հրթիռի* առնչությամբ ԱՌ-ում միանգամայն սխալ նշում են ԱՄՆ/ՆԱՏՕ *SA-10E* ինդեքսը: Իրականում այս ինդեքսը ԱՄՆ/ՆԱՏՕ դասակարգումով վերապահված է *C-300ПС* և *C-300ПМ* զենիթային ՀՕՊ ամբողջական *համակարգերի* համար:

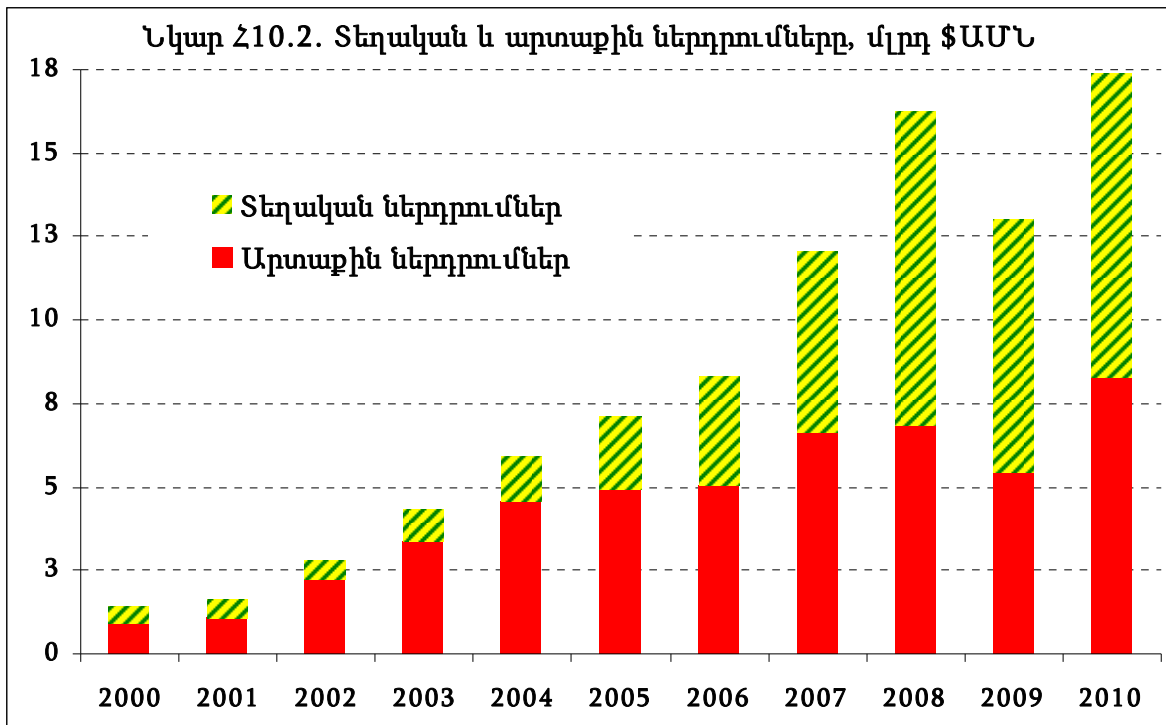
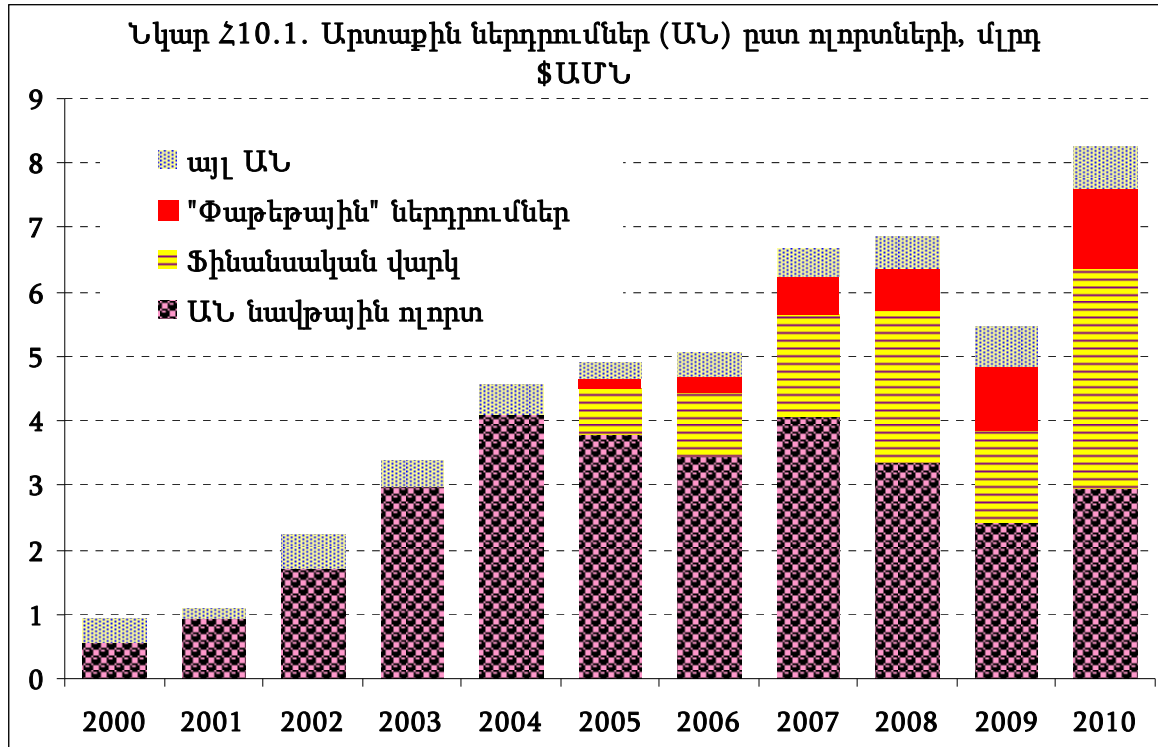
Աղյուսակ Հ9.6 ԵՍՍՊ շրջանակներում երկրների ԾՍՊ ազգային ունեցվածքի (*holdings*) և ՎՇԱ (*ceiling*) արժեքները
ՄԹ Պաշտպանության նախարարություն, 2010թ. (UKDS)

Աղբյուրները՝ <http://www.dasa.mod.uk/modintranet/UKDS/UKDS2010/c4/table414.php> <http://www.dasa.mod.uk/modintranet/UKDS/UKDS2010/c4/table415.php>

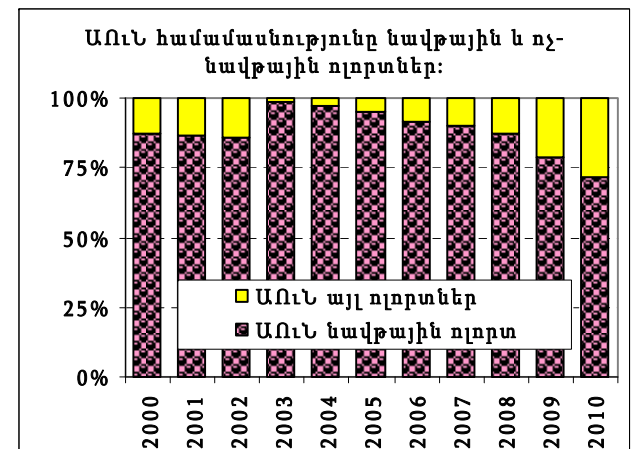
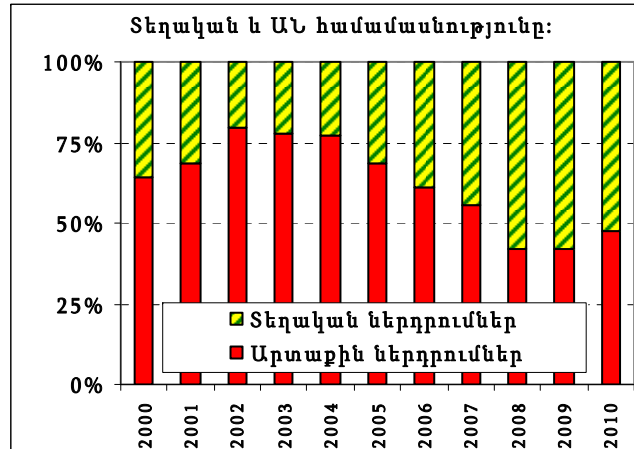
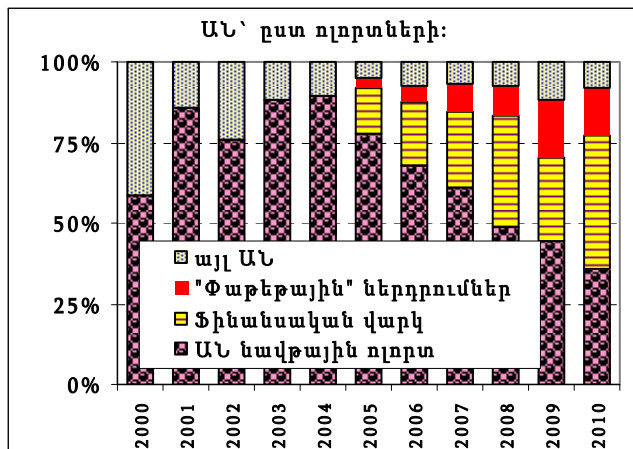
Table 4.14 and 4.15. Declared Tanks, Armoured Combat Vehicles, Artillery, Attack Helicopters and Combat Aircraft Holdings and Ceilings by country within the scope of the Conventional Armed Forces in Europe Treaty, at 1 January 2010 (Includes TLE with land-based maritime sources such as Marines and Naval Infantry) <i>Source: Directorate for Counter-Proliferation and Arms Control</i>										
TLE	Tanks		Armoured Combat Vehicles		Artillery		Attack helicopters		Combat aircrafts	
non NATO Countries	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling
Armenia	110	220	140	220	239	285	8	50	16	100
Azerbaijan	381	220	181	220	425	285	15	50	75	100
Belarus	1 475	1 800	2 324	2 600	1 407	1 615	22	80	133	294
Georgia	135	220	208	220	221	285	6	50	12	100
Moldova	-	210	208	210	148	250	-	50	-	50
Russia *	3 716	6 350	7 926	11 280	4 465	6 315	385	855	1 679	3 416
Ukraine**	2 767	3 200	3 833	5 050	3 216	3 600	150	250	519	800
Countries in NATO	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling	Holdings	Ceiling
Turkey	2 624	2 795	2 962	3 120	3 214	3 523	29	130	317	750
* The RF suspended the implementation of the CFE Treaty on 12 December 2007. Consequently, RF did not submit the annual exchange of information required by the Treaty. The given numbers of holdings are taken from the "Consolidated Information" provided by the RF on 15 December 2009 as a sign of goodwill.										
** The figures include Treaty Limited Equipment belonging to the Naval Infantry and Coastal Defence Forces of Ukraine.										
*** Does not include land-based maritime aircraft for which a separate limit has been set.										
The ceiling figures given above differ from the figures of UKDS 2006 editions and earlier. This is because the figures were previously reproduced from the Military Balance publication, which used an unratified version of the Adapted CFE Treaty, and we are now using ceiling figures from the ratified version of the CFE Treaty.										

Ներդրումները ԱՀ տնտեսական ոլորտում

Աղյուսակ Հ10. 1. Ներդրումներն Ադրբեջանական Հանրապետության տնտեսական ոլորտում

Ֆմբղ ԱՄՆ	1993-99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	1993-2010
Ադրբեջանական Հանրապետության ՀՆԱ-ն և ՀՆԱ կառուցվածքն՝ ըստ հիմնական ոլորտների													
ՀՆԱ		5.273	5.708	6.235	7.276	8.680	13.239	20.205	31.249	48.853	43.062	51.968	
«Նավթային» ՀՆԱ		1.856	2.277	2.438	2.750	3.342	6.831	12.285	20.124	30.338	23.512	28.946	
«Ոչ նավթային» ՀՆԱ		3.417	3.431	3.797	4.526	5.338	6.408	7.920	11.125	18.515	19.550	23.022	
Ներդրումներն Ադրբեջանական Հանրապետության տնտեսական համակարգ													
Ընդհանուր ներդրումներ, այդ թվում	4.700	1.441	1.600	2.797	4.400	5.900	7.119	8.300	12.066	16.222	13.033	17.355	94.933
Տեղական ներդրումներ	0.030	0.514	0.500	0.561	0.955	1.347	2.225	3.248	5.391	9.375	7.565	9.107	40.818
Արտաքին ներդրումներ	4.808	0.927	1.100	2.235	3.371	4.576	4.893	5.053	6.674	6.847	5.469	8.248	54.201
Արտաքին ներդրումների տիպերը													
ԱՆ նավթային ոլորտ	3.000	0.546	0.942	1.693	2.972	4.088	3.800	3.439	4.071	3.354	2.414	2.957	33.276
Ֆինանսական վարկ							0.698	0.984	1.577	2.358	1.438	3.406	10.461
«Փաթեթային» ներդրումներ							0.163	0.262	0.587	0.641	0.992	1.225	3.870
այլ ԱՆ	1.808	0.381	0.158	0.542	0.399	0.488	0.232	0.368	0.439	0.494	0.625	0.660	6.594
Արտաքին ուղիղ ներդրումներ (ԱՈւՆ)													
ԱՈւՆ, այդ թվում	3.628	0.927	1.091	2.235	3.273	4.080	4.475	4.469	4.442	3.844	2.899	2.300	37.663
ԱՈւՆ նավթային ոլորտ	2.785	0.809	0.942	1.916	3.228	3.976	4.245	4.100	4.002	3.350	2.275	1.640	33.268
ԱՈւՆ այլ ոլորտներ	0.843	0.118	0.149	0.319	0.045	0.104	0.230	0.369	0.440	0.494	0.624	0.660	4.395

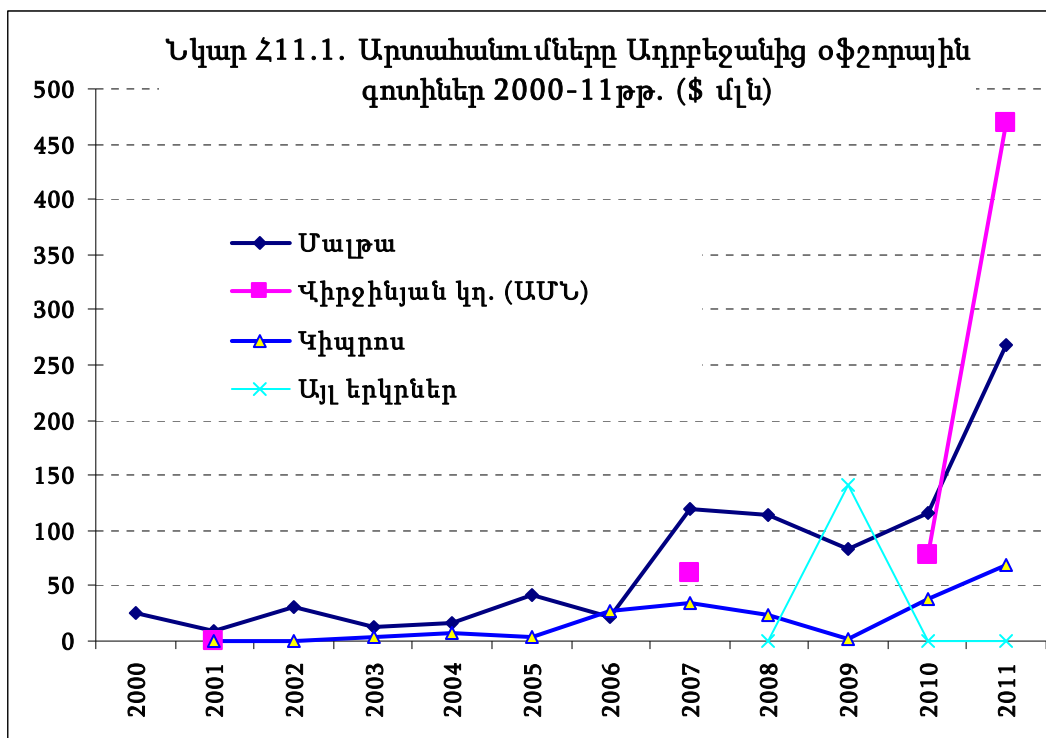
ԱՐԲԵՋԱՆԱԿՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՈՒՐԸ

Աղյուսակ Հ11.1. Աղբրեջանի արտաքին առևտրի շրջանառությունը (\$ հազ.)՝ դասակարգված ըստ 2010թ. ցուցանիշների						
	Երկրներ	2006	2007	2008	2009	2010
1	Իտալիա	2,970,014	1,081,820	19,410,565	3,916,178	7,162,466
2	Ֆրանսիա	403,341	362,645	2,455,505	1,468,326	1,992,659
3	ՌԴ	1,525,844	1,531,305	1,933,258	1,818,499	1,918,561
4	ԱՄՆ	289,842	497,235	6,281,698	2,007,360	1,834,271
5	Իսրայել	711,009	400,688	3,685,879	1,317,205	1,804,191
6	Ուկրաինա	355,916	494,746	739,355	695,787	1,354,198
7	Թուրքիա	773,185	1,680,896	1,433,326	1,014,604	942,336
8	Չինաստան	228,884	288,916	977,802	615,034	926,469
9	Խորվաթիա	5,110	40,877	573,384	194,555	789,071
10	Ինդոնեզիա	2,252	396,304	1,416,679	664,493	788,529
11	Սալյայզիա	4,069	16,573	36,770	429,206	780,133
12	Սինգապուր	40,141	17,903	57,609	10,132	684,771
13	Գերմանիա	412,820	491,859	804,137	640,949	616,974
14	Վրաստան	334,477	406,751	542,203	454,891	461,382
15	Հյուս. Կորեա	115,286	216,387	859,601	273,159	375,702
16	Ղազախստան	232,908	349,889	490,301	205,772	338,144
17	Հնդկաստան	58,455	216,932	2,542,888	321,565	335,446
18	Կանադա	26,392	23,718	584,425	596,648	332,350
19	Թայվան	2,678	3,782	359,360	690,458	313,782
20	ՄԲ	459,362	414,280	1,311,930	471,611	309,199
21	Հունաստան	187,352	145,841	297,499	185,426	267,089
22	Իրան	381,819	539,967	452,875	168,812	243,219
23	Պորտուգալիա	22,368	5,094	265,558	29,640	225,367
24	Թուրքմենստան	378,532	53,894	72,561	63,650	214,596
25	Թաիլանդ	42,503	8,592	100,028	11,158	206,131
26	Իսպանիա	69,020	71,343	1,525,741	331,466	197,522
27	Շվեյցարիա	50,292	48,850	81,408	103,888	191,305
28	Նիդեռլանդներ	105,580	108,089	1,433,735	120,953	175,319
29	Լիբիա	28	211	36,677	128,684	162,230
30	Բրազիլիա	85,317	186,730	278,430	115,627	161,821
31	Բուլղարիա	21,782	15,878	211,532	137,104	149,466
32	Ճապոնիա	188,338	295,065	387,480	146,418	146,469
33	Բելառուս	22,160	79,290	94,969	141,928	119,760
34	Ռումինիա	119,380	88,426	201,451	65,109	117,189
35	Սալթա	22,575	119,932	113,634	83,669	117,047
36	Եգիպտոս	1,341	2,336	36,118	18,667	109,222
	Ղրղզստան	7,507	3,622	4,928	5,310	41,548
	Ուզբեկստան	34,347	23,586	29,893	18,135	32,634
	Տաջիկստան	131,187	52,079	46,102	8,837	9,437
	Սոլովովա	5,007	9,910	6,436	6,656	6,102

Աղբյուրը՝ http://www.azstat.org/stainfo/consumermarket/en/ext_t.shtml

**Աղյուսակ Հ11.2. Աղբբեջանի արտաքին առևտրի շրջանառությունը և արտահանումը
օֆշորային գոտիներ (\$ մլն)**

Շրջանառություն	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2005-11
Մալթա	41.8	22.6	119.9	113.6	83.7	117.0	268.9	767.6
Վիրջինյան կղ. (ԱՄՆ)		0.0	61.0	0.0		78.6	469.9	609.5
Գիպրոս	4.2	27.2	35.2	24.7	2.9	43.3	70.7	208.2
Այլ երկրներ			0.1	0.5	140.8	0.5	0.7	142.5
Լյուքսեմբուրգ	7.1	1.6	1.6	1.5	53.9	10.0	27.9	103.5
Բահամա	0.0		0.0	64.7				64.7
Գիբրալթար	6.1	28.1	29.0	0.1	0.2	0.3	0.1	63.9
Ամբողջը	59.2	79.5	246.8	205.0	281.4	249.7	838.3	1960.0
Ամբողջը, ԱՊՀ-ից զատ	6457.4	8945.5	9173.4	51508.2	17859.9	23925.8	30849.0	148719.2
	0.92%	0.89%	2.69%	0.40%	1.58%	1.04%	2.72%	1.32%
Արտահանում	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	1992-2011
Մալթա	41.7	22.4	119.5	113.5	83.5	116.5	268.6	861.0
Վիրջինյան կղ. (ԱՄՆ)			61.0			78.6	469.9	609.5
Գիպրոս	3.8	27.0	34.4	23.4	1.1	37.9	68.0	286.5
Այլ երկրներ				0.5	140.8	0.5	0.7	142.4
Լյուքսեմբուրգ	5.8				51.3	0.1	0.1	83.2
Գիբրալթար	5.9	27.8	28.7					79.6
Բահամա				64.7				65.6
Ամբողջը	57.2	77.2	243.6	202.0	276.6	233.6	807.3	2127.9
Ամբողջը, ԱՊՀ-ից զատ	3650.2	5721.4	4955.7	46627.6	13563.9	19376.3	23646.5	133082.7
	1.57%	1.35%	4.91%	0.43%	2.04%	1.21%	3.41%	1.60%

ԱՐՏԱՀԱՆՈՒՄ

Աղյուսակ Հ12.1. Արտահանվող ապրանքները, բնական միավորներ և արժեք (\$ մլն) դասակարգված՝ ըստ 2010թ. արժեքների ցուցանիշների											
Ապրանքատեսակ		2006		2007		2008		2009		2010	
		Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք
1	Հում նավթ, հազ. տ.	9215	3848.5	6314	3214.2	78086	44170.9	27830	11989.7	31917	18489.6
2	Դիզվառելիք, հազ. տ.	1611	867.7	1456	865.5	1651	1249.3	1577	706.0	1569	944.1
3	Շաքար, տ.	60	31.1	291	149.6	165	83.4	177	102.1	204	145.9
4	Շարժիչային բենզին, հազ. տ.	337	198.1	333	223.7	372	295.2	254	130.4	197	133.8
5	Թարմ միրգ, հազ.տ.	154	98.4	192	124.3	272	151.6	233	142.0	187	112.3
6	Կերոսին, հազ. տ.	212	123.3	315	200.5	207	198.6	1046	599.2	153	105.7
7	Հիդրոգենացված ճարպ և յուղ, տ.	20384	26.2	27396	36.7	32033	53.7	21510	54.4	34876	87.6
8	Բուսայուղ, տ.	22945	26.5	22545	30.3	24073	45.0	21137	49.2	27934	67.3
9	Էթիլենային պոլիմեր, տ.	63689	59.3	30231	36.1	62344	82.4	38482	34.6	46184	49.2
10	Երկաթի և ոչ ձուլածո պողպատի կիսաֆաբրիկատ, տ.	21078	6.0	31950	11.7	15682	9.4	17113	6.7	100520	48.4
11	Թեյ, տ.	6422	18.0	5988	18.4	5252	18.6	6266	26.9	8126	39.3
12	Մազութ, հազ. տ.	925	264.4	926	344.3	534	273.7	183	36.4	184	34.8
13	Մարգարին, տ.	8494	10.6	12276	15.9	15357	24.7	11909	25.2	15568	33.4
14	Յուղ և քսուք, տ.	57883	21.2	52383	20.3	46878	22.1	34116	10.8	80755	32.5
15	Թարմ բանջարեղեն, տ.	43977	20.5	52187	21.9	79615	32.6	64406	27.7	54304	25.7
16	Երկաթե հորատման խողովակներ, տ.	16901	19.0	23673	22.7	20581	24.1	4030	3.5	32251	25.2
17	Նավթային խեժ և պոլիտերպեն, տ.	88327	22.6	60509	24.9	609	0.2	198	0.1	41574	20.8
18	Մրգահյութ և բանջարեղեն, տ.	33643	14.6	40870	24.1	35563	19.9	22658	17.2	18740	16.4
19	Կարտոֆիլ, տ.	47095	12.8	62976	17.0	86385	30.6	85520	23.3	63978	16.2
20	Ացիկլիկ սպիրտներ և դրանց ածանցյալներ, տ.	27093	16.4	15149	12.2	19667	18.7	7796	7.0	17715	15.5
21	Էլեկտրաէներգիա, մլն կվտ/ժ	1174	19.0	443	9.7	809	27.4	710	27.9	392	15.3
22	Նավթային կոքս, տ.	61363	3.7	82700	5.0	161322	9.7	119878	3.2	389880	13.2

23	Հյուսվածքից պայուսակներ և ճամպրուկներ, տ.	5359	8.9	6142	12.0	5522	11.9	5333	9.5	6588	13.1
24	Բամբակի մանվածք, տ.	3383	3.9	6760	8.4	7240	10.3	7828	10.9	6462	10.6
25	Ալկոհոլային խմիչք, հազ. դլլ. բերված 100% ալկ.	852	16.7	866	18.2	598	15.1	323	8.5	323	9.7
26	Ծխախոտ, տ.	5531	4.0	3892	3.4	2260	3.3	1767	4.0	2107	5.9
27	Պահածո միրգ և բանջարեղեն, տ.	5113	4.4	3373	4.3	3911	3.7	4418	4.2	4734	5.1
28	Բամբակի մանրաթել, տ.	44984	39.1	34006	31.3	13588	14.3	17278	17.3	3339	5.1
29	Մինթետիկ միջուկով գործվածք, հազ. մ²	30824	5.7	27955	6.2	16640	4.4	17571	3.1	25099	5.1
30	Նավթային բիտում, տ.	17846	3.7	28583	7.4	28800	8.1	13512	4.1	13979	4.2
31	Գինի, հազ. դլլ.	161	1.7	167	2.4	181	3.0	142	2.4	224	4.0
32	Ոչխարի, գառի հում կաշի, հազ. հատ	856	1.1	1361	2.9	961	2.8	846	2.3	1356	3.9
33	Թուղթ և ստվարաթուղթ, տ.	4899	2.2	3399	1.5	3238	1.6	3791	1.8	6445	2.9
34	Ալյումինի հումք, տ.	32407	70.7	41612	90.7	60629	121.2	13399	11.9	3800	2.7
35	Սոդայի հիդրօքսիդ, տ.	8842	1.7	4637	0.9	3126	0.8	7465	1.3	9236	1.7
36	Երկաթե ձողեր և ամրան, տ.	6858	3.5	6836	3.9	3516	1.4	420	0.2	1967	1.0
37	Ծխախոտի գլանակ, մլն հատ	2719	15.9	648	4.0	130	0.8	206	1.2	116	0.9
38	Բուրումնաբույս և դեղաբույս, տ.	3561	1.0	4371	1.4	3795	1.1	3513	0.9	2083	0.8
39	Խավիար, տ.	0	0.4	4	5.0	2	5.2	3	5.7	0	0.7
40	Շաքարի ճակնդեղ, հազ. Տ.	21	1.1	27	1.6	17	0.9	3	0.1	14	0.7
41	Ալյումինի օքսիդ, հազ. տ.	360	154.9	185	63.2	162	54.8	50	3.4	4	0.7
42	Հեղուկի պոմպեր, հատ	1648	3.3	1426	1.2	182	1.1	55	0.3	121	0.6
43	Ձուկ, տոննա	538	0.3	851	0.8	514	0.4	490	0.3	245	0.3
44	Խոշոր եղջրավոր անասունի կաշի, հազ. հատ	510	2.1	550	6.5	671	7.8	623	5.2	3	0.0
45	Ցորենի ալյուր, տոննա	5760	1.4	9359	4.0	28500	12.6	13699	3.5	24	0.0
46	Պղնձի թափոն և ջարդոն, տ.	355	0.5	0.1	0.1	0.2	0.4	0.2	0.2		
Արտահանում		2006		2007		2008		2009		2010	
		Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք
Գումարային, \$ մլրդ			6.076		5.710		47.129		14.126		20.552

Աղյուսակ Հ12.2. Արտահանման կառուցվածքն ըստ Առևտրի միջազգային ստանդարտի դասակարգման (SITC), \$ հազ.՝ դասակարգված ըստ 2010թ. ցուցանիշների

Ապրանքային դասերը (SITC)		2006	2007	2008	2009	2010
Ամբողջը, այդ թվում.		6372.2	6058.2	47756.0	14701.4	21360.2
0	Հանածո վառելիք, քսայուղեր և հարակից նյութեր	5390.3	4931.2	46362.9	13639.5	20110.1
1	Մետաղ և կենդանի անասուն	228.0	407.6	408.5	404.4	415.1
2	Մեքենաշինական և տրանսպորտային սարքավորում	121.8	147.4	174.2	201.0	217.8
3	Արտադրվածք՝ դասակարգված ըստ նյութի	175.5	221.0	408.5	171.3	170.8
4	Կենդանի և բուսական յուղ, ճարպեր, քսուքներ	52.8	67.0	98.8	103.7	154.9
5	Քիմիկատներ և հարակից չդասակարգված նյութեր	134.5	98.1	174.4	90.2	130.2
6	SITC համակարգում չդասակարգված այլ նյութեր				11.0	81.8
7	Տարբեր արտադրված ապրանքներ	26.4	50.4	22.7	32.2	34.6
8	Ոչ վառելիքային, ոչ սննդական հումք	204.0	107.1	83.4	31.6	22.9
9	Խմիչք և ծխախոտ	38.9	28.4	22.8	16.6	22.0
%-ը ընդհանուր ծավալի մեջ		2006	2007	2008	2009	2010
0	Հանածո վառելիք, քսայուղեր և հարակից նյութեր	84.59%	81.40%	97.08%	92.78%	94.15%
1	Մետաղ և կենդանի անասուն	3.58%	6.73%	0.86%	2.75%	1.94%
2	Մեքենաշինական և տրանսպորտային սարքավորում	1.91%	2.43%	0.36%	1.37%	1.02%
3	Արտադրվածք՝ դասակարգված ըստ նյութի	2.75%	3.65%	0.86%	1.16%	0.80%
4	Կենդանի և բուսական յուղ, ճարպեր, քսուքներ	0.83%	1.11%	0.21%	0.71%	0.73%
5	Քիմիկատներ և հարակից չդասակարգված նյութեր	2.11%	1.62%	0.37%	0.61%	0.61%
6	SITC համակարգում չդասակարգված այլ նյութեր				0.07%	0.38%
7	Տարբեր արտադրված ապրանքներ	0.41%	0.83%	0.05%	0.22%	0.16%
8	Ոչ վառելիքային, ոչ սննդական հումք	3.20%	1.77%	0.17%	0.21%	0.11%
9	Խմիչք և ծխախոտ	0.61%	0.47%	0.05%	0.11%	0.10%

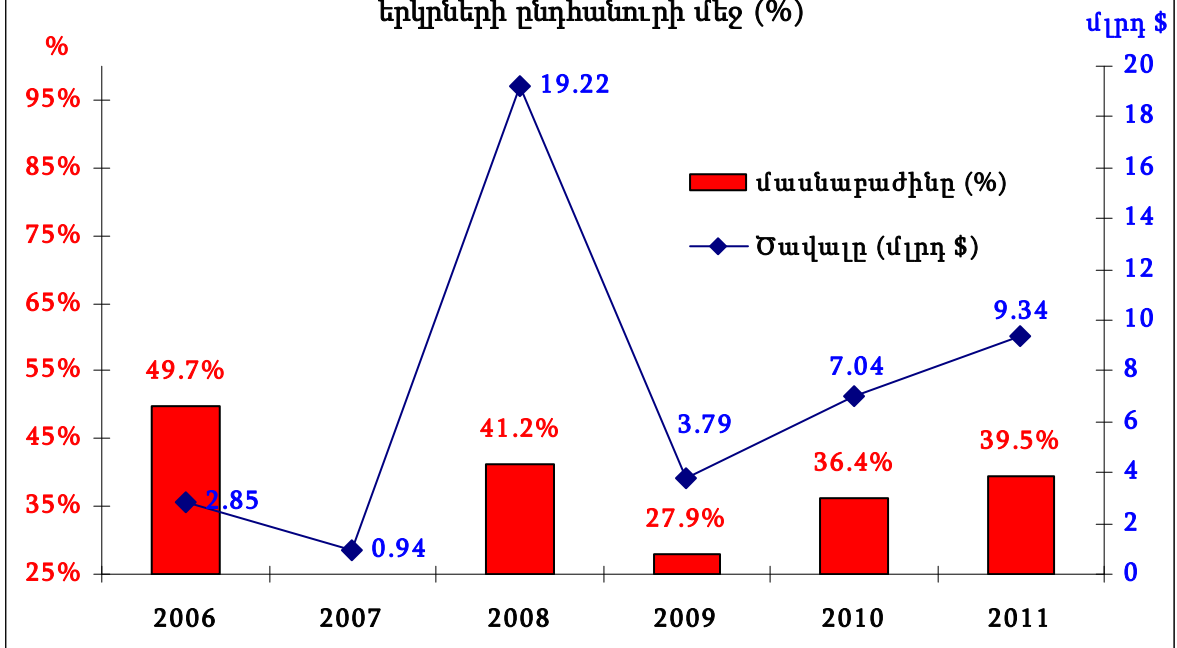
**Աղյուսակ Հ12.3. Արտահանման ծավալներն ըստ աշխարհի երկրների, բացի ԱՊՀ երկրներից
(\$ հազ.)՝ դասակարգված ըստ 2010թ. ցուցանիշների**

Երկրներ	2006	2007	2008	2009	2010
Ամբողջը, բացի ԱՊՀ երկրներից	5,727,723	4,955,746	46,627,606	13,563,918	19,376,339
Բոտսվա	2,845,408	940,929	19,220,007	3,788,439	7,044,154
Ֆրանսիա	347,503	258,843	2,322,668	1,326,112	1,856,524
Իսրայել	684,829	369,846	3,605,830	1,236,197	1,744,822
ԱՄՆ	91,893	228,196	6,014,258	1,746,805	1,628,000
Խորվաթիա	3,559	39,864	542,657	193,741	787,169
Ինդոնեզիա	13	390,293	1,411,087	660,653	782,161
Մալայզիա	0	40	0	387,557	740,784
Սինգապուր	33,969	9,228	23,730	5,423	510,877
Վրաստան	285,276	343,820	490,668	395,008	410,969
Չինաստան	6,390	10,104	498,968	129,873	338,851
Կանադա	716	2,263	566,529	587,482	317,068
Հնդկաստան	1,008	144,948	2,432,497	266,870	299,643
Թայվան (Չինաստան)	13	28	353,921	680,393	294,606
Հունաստան	181,983	115,060	290,884	179,745	255,013
Պորտուգալիա	19,215	-	260,992	28,457	224,614
Կորեայի Հանր.	68,354	124,771	696,815	148,203	218,386
Թաիլանդ	34,787	5	77,209	285	194,397
Բազանիա	52,838	52,826	1,497,693	316,598	178,522
Թուրքիա	388,145	1,056,323	626,157	107,620	170,894
Լիբիայի արաբ. ջամահիրիա	28	61	33,903	128,618	162,230
Բուլղարիա	6,308	5,693	194,441	128,471	136,536
Նիդեռլանդներ	14,642	7,352	1,353,423	66,099	128,902
Իրանի Իսլամ. Հանրապ.	295,902	434,731	355,648	90,130	124,981
Մալթա	22,442	119,456	113,451	83,473	116,510
Եգիպտոս	30	39	35,049	14,312	108,439
Շվեյցարիա	4,827	5,253	1,123	12,914	94,429
Ռումինիա	80,122	85,401	161,078	55,024	94,250
Վիրջինյան կղզիներ	-	60,973	-	-	78,574
Աֆղանստան	32,210	47,580	81,207	57,581	69,420
Լիբանան	15,175	6,004	14,612	17,589	53,556
Ալժիր	4	-	31,402	385	39,487
Կիպրոս	26,995	34,389	23,423	1,098	37,906
Իրաք	11,994	33,799	59,636	47,233	31,320
Ավստրալիա	18	119	114	211	26,321
Բենին	-	-	-	-	15,873
ԱՄԷ	11,621	4,716	32,217	20,206	14,913
Գերմանիա	9,005	19,731	205,486	86,748	9,906
Ալբանիա	637	11,191	8,348	2,735	6,940
ՄԹ	5,596	3,083	925,926	196,883	6,442
Լեհաստան	4,066	3,792	89,925	7,505	5,771
Լատվիա	8,378	3,614	3,975	3,363	3,896
Թունիս	15,423	161	-	-	2,086

Լիտվա	2,774	5,115	5,318	1,276	2,056
Բելգիա	9,541	14,820	1,061	17,088	1,287
Նորվեգիա	686	66	109,083	92	1,171
Ավստրիա	2,126	2,542	2,630	9,038	779
Բահրեյն	-	-	-	-	510
Էստոնիա	525	501	761	396	462
Այլ երկրներ	-	-	465	140,772	454
Սլովակիա	162	40	55	1,052	355
Մոնղոլիա	14	23	28	520	349
Հասարակած. Գվինեա	-	-	-	-	252
Դանիա	52	216	17	819	241
Չեխիա	44	373	2	1,492	234
Բրազիլիա	29	69,175	182,709	86	186
Ճապոնիա	45	1	145,887	84	164
Սաուդյան Արաբիա	2	-	116	1,175	144
Կուբա	471	260	304	242	140
Լյուքսեմբուրգ	-	-	-	51,263	127
Միրիայի Արաբ. Հանր.	5	18,057	13	13	110
Նոր Զելանդիա	5	2,521	2,873	1,733	104
Շվեդիա	78	38	62,842	4,081	100
Մեքսիկա	-	18	5	21	95
Պակիստան	925	1,236	25	140	86
Հունգարիա	7	-	6	51	70
Նամիբիա	-	-	-	-	70
Նիգերիա	55	2	24,182	10	67
Կատար	120	10	5	1	63
Կոնգոյի Հանր.	-	-	-	-	45
Վիետնամ	249	17,081	24,944	7,532	42
Սիեռա Լիոնե	-	-	-	-	40
Օման	371	14	1	30	30
Արուբա	-	-	-	-	29
Կոնգո	-	80	-	-	29
Իռլանդիա	14	11	-	4	27
Անգոլա	99	7	2	15	25
Ֆինլանդիա	-	81	160,782	294	25
Ֆիլիպիններ	5	15	-	-	24
Հորդանան	-	138	-	265	20
Քուվեյթ	2	-	-	667	19
Բերմուդներ	-	-	-	32	18
Արգենտինա	91	70	96	56	17
Տրինիդադ և Տոբագո	6	7	3	6	17
Պանամա	-	27	4,250	254	17
Հոնկոնգ	50,631	45,763	75,631	7,246	12
Կայմանյան կղզիներ	-	-	-	-	12
Հարավաֆր. Հանր.	1	2	59,935	55	10
Բանգլադեշ	-	-	-	-	9
Վենեսուելա	421	98	-	12	8

Բրունեյ-Դարուսալամ	-	-	-	-	8
Կամբոջա	-	-	-	-	7
Նիդեռլանդ. Անթիլներ	-	-	-	-	6
Կոլումբիա	37	373	23	91	6
Եթովպիա	-	-	-	-	6
Իսլանդիա	-	-	-	11	6
Մոզամբիկ	-	-	-	-	6
Սլովենիա	3,463	-	82,121	60,454	4
Սերբիա	-	7	-	-	3
Բոսնիա-Հերցեգովինա	-	-	-	-	2
Գանա	-	-	-	0	2
Մակեդոնիա	-	-	-	-	1
Գաբոն	-	-	-	-	0
Անգիլա	525	-	53	42	-
Բահամներ	-	-	64,676	-	-
Բահրեյն	4	5	7	-	-
Զիբրալթար	27,775	28,740	-	-	-
Չիլի	-	114,629	933,981	-	-
Էկվադոր	0	-	-	-	-
Կամերուն	0	-	-	3	-
Մարտինիկա	77	-	-	-	-
Մավրիտանիա	25	-	-	-	-
Մարոկո	-	-	-	49,306	-
Մյանմար	-	1	-	-	-
Նեպալ	-	97	-	-	-
Նիգեր	-	-	-	1	-
Նիկարագուա	-	-	-	3	-
Պարագվայ	-	16	-	-	-
Պերու	96	-	-	-	-
Պուերտո Ռիկո	6,297	-	-	-	-
Սուդան	20	1,160	340	5	-
Շրի Լանկա	10	-	-	-	-
Տոգո	-	-	25,034	-	-
Կահիկոյան կղզիներ	-	-	12	-	-
Վիրջինյան կղզիներ (բրիտ.)	6,281	1,509	339	53	-
Եմեն	2,239	-	35	-	-

Նկար Հ12.1. Բտակա արտահանումների գումարային ծավալը (մլրդ \$) և մասնաբաժինը աշխարհի (բացի ԱՊՀ-ից) այլ երկրների ընդհանուրի մեջ (%)

ՆԵՐԿՐՈՒՄ

Աղյուսակ Հ13 .1. Ներկրվող ապրանքները, բնեղեն միավորներ և արժեք (\$ հազ.)՝ դասակարգված ըստ 2010թ. արժեքների ցուցանիշների											
Ապրանքատեսակ		2006		2007		2008		2009		2010	
		Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք	Քանակ	Արժեք
1	Մարդատար ավտոմեքենաներ, հատ	70,047	433,305	70,984	456,451	89,108	648,975	63,431	455,911	51,824	451,592
2	Ցորեն, տոննա	1,024	143,984	1,412	296,950	1,309	368,379	931	194,779	1,330	285,385
3	Ծխախոտի գլանակ, մլն հատ	6,688	89,017	11,261	167,451	10,997	193,214	11,327	217,692	11,295	221,290
4	Մետաղե կոնստրուկցիա, տոննա	35,943	59,991	23,162	48,547	33,380	62,605	38,421	66,332	65,718	196,938
5	Շաքար, հազ. տոննա	230	72,987	322	105,634	265	92,709	307	105,708	360	180,135
6	Դեղամիջոցներ, տոննա	9,828	48,287	12,641	91,271	10,899	108,075	11,838	112,229	11,794	120,691
7	Բեռնատարներ, հատ	7,550	78,548	9,775	143,816	11,297	232,651	6,125	101,514	4,403	106,873
8	Երկաթե ձողեր և ամրան, տոննա	182,525	36,249	227,480	43,129	230,765	70,233	249,684	75,905	222,359	91,484
9	Երկայնական փայտյա հեծաններ, հազ. մ ²	578	25,978	738	37,311	747	38,543	684	45,126	465	91,417
10	Բուսայուղ, տոննա	71,584	35,065	79,183	43,939	92,083	66,138	80,469	65,546	101,171	83,761
11	Հատուկ նշանակության շարժիչային մեքենաներ, հատ	665	50,175	978	142,843	1,048	201,071	436	58,709	369	80,572
12	Ցեմենտ, կլինկեր, հազ. տոննա	1,371	69,632	1,519	75,083	2,113	83,638	1,762	70,435	1,598	76,467
13	Բուլդոզերներ, էքսկավատորներ և ճանշին. մեքենաներ, հատ	812	51,499	1,517	154,617	1,765	221,079	580	63,543	733	64,888
14	Նավթ-գազատարների երկաթե խողովակներ, տոննա	69,510	117,144	78,892	124,606	53,930	114,163	48,427	116,027	32,651	64,092
15	Հորատման երկաթե խողովակներ, տոննա	27,632	46,457	25,177	38,766	18,871	48,786	19,303	80,867	17,786	60,639
16	Երկաթի և ոչ ձուլածո պողպատի կիսաֆաբրիկատ, տոննա	70,572	24,545	102,889	22,145	139,201	40,039	121,247	34,261	103,627	57,360
17	Մաքրող նյութ, տոննա	19,027	19,918	23,850	26,496	28,376	38,495	29,502	42,368	31,806	48,345
18	Թարմ միրգ, տոննա	23,622	7,083	35,561	9,344	28,669	11,081	56,851	27,036	93,784	46,993
19	Գազի, ջրի, էլեկտրականության հաշվիչներ	770	18,723	841	32,537	546	35,535	308	23,615	443	43,701

20	Մեկուսացված լար և մալուխ, տոննա	8,716	48,635	10,115	42,346	10,379	49,472	9,233	42,091	16,371	43,594
21	Էթիլենային պոլիմեր, հիմնական ձևերով, տոննա	8,625	5,912	13,004	10,471	18,779	26,224	14,824	15,659	26,647	41,668
22	Հեղուկի պոմպեր, հատ	222,793	40,642	123,638	29,346	68,455	47,244	27,340	20,033	27,186	41,638
23	Ավտոբուսներ, հատ	371	7,731	652	22,463	1,490	61,178	1,030	51,309	849	40,952
24	Հաշվիչներ, հատ	11,281	40,559	5,330	40,716	4,770	99	5,742	187	1,963	40,573
25	Էլեկտրագեներատորներ և ռոտորային կոնվերտորներ, հազ. հատ	40,546	21,296	40,814	11,201	273	32,831	265	31,761	598	38,479
26	Տրակտորներ, հատ	916	22,608	1,306	34,050	1,320	42,645	1,613	58,838	1,132	29,608
27	Յուղ և քսուք, տոննա	16,309	14,671	23,634	20,644	28,464	37,124	25,491	25,858	26,451	28,856
28	Շոկոլադ և կոկա պարունակող սնունդ, տոննա	18,386	22,972	18,280	20,329	18,917	27,865	18,233	26,384	17,315	28,598
29	Համակարգչային բլոկներ, հազ. հատ	180	26,423	1,488	24,187	248	23,774	247	23,110	95	27,328
30	Կոնֆետներ, տոննա	17,723	9,756	26,287	20,890	24,827	28,376	22,790	26,481	25,351	27,224
31	Ռետինե դոդեր, հազ. հատ	628	13,003	638	13,025	694	21,702	780	20,317	893	25,498
32	Կահույք, հազ. հատ	144	13,056	168	16,965	120	17,558	93	18,872	135	24,795
33	Պրոպիլենային պոլիմեր, հիմնական ձևերով, տոննա	13,506	16,586	15,553	21,189	14,223	22,524	13,943	16,512	14,785	23,946
34	Համակարգիչներ, հատ	23,120	15,290	15,905	14,926	23,342	22,046	19,182	22,408	24,226	23,805
35	Կարագ, տոննա	4,208	5,553	4,381	5,820	2,654	4,119	6,190	14,540	8,204	23,744
36	Սապատախտակ (ԴՄՊ), հազ. մ ³	108	10,069	112	11,778	134	14,952	100	13,148	107	22,133
37	Երեսպատման սալիկ, հազ. մ ³	62	5,988	81	8,119	92	9,304	70	8,051	99	21,222
38	Տաք և սառը գլանվածք, երկաթ, տոննա	14,317	6,855	25,759	14,853	27,944	21,693	4,399	1,802	37,780	20,272
39	Հանքային պարարտանյութ, տոննա	81,739	16,122	65,035	14,586	132,095	65,041	70,632	23,763	49,178	19,927
40	Անկյունակ և պրոֆիլային երկաթե ձողեր, տոննա	42,305	13,775	64,209	13,012	86,894	20,213	69,358	23,764	16,732	19,254
41	Մնդարդյունաբերական սարքավորում, հատ	437	13,301	2,931	21,953	1,471	9,562	1,694	11,926	2,381	18,138
42	Թեյ, տոննա	6,823	12,864	8,137	15,005	7,036	15,923	7,740	16,931	8,470	18,100
43	Հողօգտագործման և կուլտիվացիայի գյուղ. մեքենաներ, հատ	3,003	27,008	3,333	9,952	3,893	13,386	33,659	44,139	13,663	16,820
44	Էլեկտրական շարժիչներ, հատ	6,894	3,967	8,664	12,006	13,475	12,289	10,475	9,148	6,987	16,691

45	Երկաթե հարթ գլանվածք և թիթեղ, տոննա	41,021	10,379	61,709	14,804	73,876	21,360	68,563	18,239	44,430	16,620
46	Բնական բարումի սուլֆատ, տոննա	40,647	3,205	37,008	3,512	68,700	14,868	39,198	7,756	74,330	16,194
47	Գյուղմթերքների արտադրության սարքավորումներ, հատ	379	11,741	1,736	17,573	855	16,145	827	6,358	715	15,224
48	Թարմ բանջարեղեն, տոննա	41,458	4,547	58,636	7,155	14,731	3,551	36,515	7,339	71,557	14,986
49	Եգիպտացորեն, տոննա	22,991	2,933	48,908	8,156	74,942	15,059	73,667	11,405	67,967	14,948
50	Փայտյա տախտակ, հազ. մ ³	7,858	3,737	8,153	5,097	9,013	7,522	5,958	7,528	7,795	13,848
51	Վինիլքլորիդային պոլիմեր, հիմնական ձևերով, տոննա	16,810	10,543	17,106	10,349	16,857	10,874	14,467	7,434	19,427	11,816
52	Էլեկտրական տրանսֆորմատորներ, հատ	10,776	24,086	36,586	38,337	7,184	41,064	5,792	61,590	4,706	11,539
53	Պահածո միրգ և բանջարեղեն, տոննա	6,854	3,651	10,652	5,719	14,082	9,204	14,070	8,847	15,104	11,534
54	Աթոռներ, նստարաններ, հազ. հատ	98	2,922	168	5,427	238	7,728	171	7,732	188	11,086
55	Պահածո միս և ձուկ, տոննա	4,796	2,830	5,905	6,101	7,401	10,190	6,938	10,209	7,985	10,885
56	Թռչնամիս, տոննա	11,768	6,151	18,651	9,850	16,732	10,695	12,696	7,148	13,501	9,993
57	Մարգարին, տոննա	6,381	5,185	4,332	4,046	7,110	6,590	6,840	6,591	7,890	9,507
58	Կաթ և սեր, տոննա	8,351	3,357	9,662	3,621	11,588	5,659	12,461	6,316	13,446	9,150
59	Օճառ, տոննա	7,046	4,053	7,298	3,986	9,091	6,400	10,219	7,659	12,007	8,804
60	Լվացքի մեքենաներ, հատ	61,333	5,276	70,052	6,753	64,118	8,165	52,867	6,743	51,577	8,778
61	Բջջ. հեռախոսներ, հատ	224,251	6,483	175,592	6,066	57,771	5,807	180,263	9,545	111,687	7,407
62	Բրինձ, տոննա	16,256	4,619	16,072	3,935	27,561	21,941	22,055	15,386	17,235	7,052
63	Ծխախոտ, տոննա	4,499	3,434	4,160	6,345	3,181	6,296	2,369	5,019	2,479	6,847
64	Ալյումինի հանք և խտանյութ, հազ. տոննա	1,229	75,373	745	58,863	890	85,199	0	40,811	66	6,779
65	Մրգահյութ և բանջարեղեն, տոննա	26,133	13,266	41,878	23,786	17,275	11,832	14,938	10,050	10,282	6,750
66	Ձու, հազ. հատ	21,724	5,860	19,512	6,429	16,454	3,779	20,472	4,220	23,334	6,256
67	Մարտկոցներ, հազ. հատ	183	4,349	235	4,603	340	6,848	276	6,608	291	6,250
68	Կոշիկ, հազ. զույգ	14,386	11,536	8,572	8,138	6,457	7,903	4,632	6,536	4,978	6,219
69	Եզան միս, տոննա	6,150	6,424	4,696	5,547	5,220	5,965	4,127	5,398	3,867	6,006
70	Ձուկ, տոննա	4,124	1,430	4,167	1,965	6,075	3,832	6,912	4,322	7,653	4,560
71	Կարտոֆիլ, տոննա	47,582	6,138	81,108	12,253	41,148	3,736	29,435	2,171	47,867	4,028
72	Հիդրոգրաֆիկ, օդերևութաբանական և	1,737	3,905	2,036	22,528	6,745	15,557	5,471	6,887	1,887	3,873

	գեոֆիզիկ. սարքավորումներ, հատ										
73	Բժշկական էլեկտրադիագնոստիկ սարքավորում, հատ	720	5,724	551	10,958	254	1,712	5,704	6,276	31,824	3,776
74	Հեռուստացույցներ, հատ	29,034	3,390	13,112	2,286	6,697	2,948	7,777	2,197	13,827	3,752
75	Էլեկտրաէներգիա, մլն կվտ/ժ	2,010	56,121	774	23,409	267	10,521	134	5,126	84	3,684
76	Գնացքների վագոններ, հատ	45	10,866	125	27,885	56	28,128	159	33,882	8	3,531
77	Կերամիկական սալեր, տոննա	14,713	4,947	14,947	5,942	10,022	4,583	7,818	3,810	7,044	3,526
78	Էլեկտրագեներատորներ, հատ	25,782	1,428	9,423	163	111	5,536	49	2,324	307	3,525
79	Յողացված աղ, տոննա	17,920	1,750	21,375	2,191	25,305	2,814	27,613	3,191	25,937	3,368
80	Երշիկեղեն, տոննա	2,497	4,167	3,217	5,428	2,921	5,064	3,062	4,410	1,264	3,115
81	Օղի, հազ. դլ., բերված 100% սպիրտի նկատմամբ	191	10,230	123	7,863	71	6,292	35	3,654	40,750	2,828
82	Մակարոնեղեն, տոննա	4,944	2,741	6,186	3,464	5,681	4,088	4,225	2,908	4,087	2,703
83	Սոդայի հիդրոքսիդ, տոննա	54,615	8,368	34,226	6,104	40,100	9,011	6,605	1,259	8,459	2,448
84	Տնային սառցարաններ, հատ	30,244	5,467	32,348	6,173	9,792	2,710	9,880	2,634	8,691	2,325
85	Ցորենի ալյուր, տոննա	3,605	986	2,224	785	106,907	48,509	33,179	7,557	8,370	2,209
86	Հեռախոսներ, հատ	59,384	679	14,817	871	20,389	894	15,286	529	9,341	2,111
87	Թերթեր, տոննա	4,259	2,458	3,384	2,106	4,090	2,926	3,774	2,231	3,775	2,051
88	Գինի, հազ. դլլ	89	1,005	471	3,728	407	3,425	106	1,315	202	1,831
89	Բամբակե գործվածք, հազ. քառ.մ	10,078	1,046	5,658	758	4,073	709	3,115	540	5,693	1,769
90	Փոքր հզ. մարտկոցներ, հազ. հատ	5,400	777	1,091	848	1,289	1,235	1,538	1,491	1,440	1,414
91	Գարեջուր, հազ. դլլ	170	1,293	237	1,844	288	2,575	274	1,996	183	1,277
92	Էթիլային սպիրտ, հազ. դլլ	82	722	144	1,423	174	1,823	132	1,312	136	1,248
93	Երկաթուղային փայտակոճ, մ ³	5,088	887	3,941	520	3,376	1,131	1,661	551	4,409	943
94	Ծխախոտի գլանակի թուղթ, տոննա	469	1,176	244	811	241	867	189	709	231	842
95	Շենքային աղյուս, հազ. հատ	4,218	247	6,859	673	3,133	405	2,356	200	4,843	749
96	Մագութ, տոննա	103,740	56,932	39,880	29,725	4,177	9,994	1,392	3,663	216	605
97	Հաշվիչ դրամարկղեր, հատ	9,832	826	11,562	2,064	10,315	1,345	8,169	1,161	3,688	552
98	Փոշեկուլներ, հատ	30,179	607	19,534	547	9,891	432	14,925	709	10,515	449
99	Ռադիոընդունիչներ, հատ	59,166	670	23,080	696	3,108	72	866	59	3,062	337
100	Դիզվառելիք, տոննա	26,957	11,868	11,105	6,535	39,325	33,277	8,209	4,793	120	202
101	Բնական գազ, մլն մ ³	4,431	465,124	470	51,707	,	,	,	,	,	,

Աղյուսակ 13.2. Աղբբեջան ներկրումների ծավալներն ըստ աշխարհի երկրների (բացի ԱՊՀ երկրներից, \$ հազ.)՝ դասակարգված ըստ 2010թ. ցուցանիշների

Երկրներ	2006	2007	2008	2009	2010
Ամբողջը, բացի ԱՊՀ-ից	3,217,777	3,810,931	4,880,612	4,295,979	4,549,502
Թուրքիա	385,040	624,573	807,169	906,984	771,442
Գերմանիա	403,816	472,127	598,651	554,202	607,068
Չինաստան	222,493	278,812	478,834	485,161	587,619
ՄԹ	453,766	411,197	386,004	274,728	302,757
ԱՄՆ	197,949	269,039	267,439	260,555	206,271
Սինգապուր	6,172	8,675	33,879	4,710	173,893
Բրազիլիա	85,288	117,555	95,721	115,541	161,635
Հ. Կորեա	46,933	91,616	162,786	124,956	157,316
Ճապոնիա	188,294	295,064	241,593	146,334	146,305
Ֆրանսիա	55,838	103,802	132,837	142,214	136,136
Իտալիա	124,606	140,892	190,558	127,738	118,312
Իրան	85,917	105,236	97,227	78,681	118,239
Շվեյցարիա	45,466	43,597	80,285	90,974	96,876
Ավստրիա	40,434	46,624	70,746	63,421	87,574
Իսրայել	26,180	30,843	80,050	81,008	59,369
ԱՄԷ	37,784	50,076	64,316	32,094	56,644
Վրաստան	49,202	62,931	51,535	59,884	50,413
Նիդեռլանդներ	90,938	100,737	80,312	54,854	46,417
Բելգիա	29,903	42,474	59,778	57,132	44,500
Շվեդիա	84,367	13,645	22,613	118,147	42,731
Ֆինլանդիա	167,732	151,485	245,910	75,546	39,809
Մալայզիա	4,069	16,533	36,770	41,649	39,350
Չեխիա	25,485	19,504	21,366	27,929	37,781
Հնդկաստան	57,448	71,984	110,391	54,694	35,804
Արգենտինա	5,301	8,591	17,745	19,941	29,126
Լիտվա	3,966	11,957	20,961	13,659	26,196
Լեհաստան	22,476	27,796	32,088	25,506	25,721
Ռումինիա	39,258	3,025	40,373	10,085	22,940
Թայվան	2,665	3,754	5,439	10,066	19,176
Իսպանիա	16,182	18,517	28,047	14,869	19,000
Նոր Զելանդիա	4,098	6,678	6,281	11,816	18,642
Սլովակիա	2,240	4,033	13,719	10,087	17,879
Էկվադոր	3,143	3,794	5,209	6,892	17,554
Հարավաֆրիկ. Հանր.	4,270	1,944	4,287	28,215	17,528
Կանադա	25,676	21,454	17,895	9,165	15,282
Հունգարիա	10,412	12,159	17,080	14,059	14,270
Դանիա	13,137	15,192	18,507	10,029	12,999
Բուլղարիա	15,474	10,184	17,091	8,633	12,930
Շրի Լանկա	9,078	10,233	10,382	10,981	12,833
Սալվադոր	350	708	47	-	12,584
Պանամա	1,103	6,315	12,615	5,934	12,406
Հունաստան	5,369	30,781	6,614	5,681	12,076

Թափանդ	7,716	8,587	22,819	10,874	11,734
Լյուքսեմբուրգ	1,576	1,584	1,458	2,644	9,894
Նորվեգիա	14,705	14,062	14,013	7,115	9,634
Իռլանդիա	8,578	9,195	12,315	9,433	7,889
Լատվիա	1,879	1,712	3,883	5,300	6,703
Էստոնիա	1,647	14,558	5,417	1,814	6,652
Ինդոնեզիա	2,240	6,011	5,592	3,840	6,368
Սլովենիա	1,754	5,502	3,744	4,635	6,089
Կիպրոս	191	850	1,262	1,783	5,409
Ավստրալիա	8,415	7,060	4,412	5,712	4,327
Մեքսիկա	555	939	1,320	10,355	2,930
Պակիստան	1,459	2,485	6,318	5,948	2,543
Հորդանան	1,030	1,751	462	861	2,453
Կոլումբիա	19	74	17	2,982	1,953
Խորվաթիա	1,550	1,014	30,726	814	1,902
Սերբիա	749	218	4,805	1,235	1,781
Թունիս	10	1	146	204	1,753
Սաուդյան Արաբիա	1,149	1,377	1,644	1,218	1,568
Մակեդոնիա	264	461	428	649	1,473
Մարոկո	834	558	4,962	31	1,140
Վիետնամ	64	341	3,322	5,141	1,138
Ուրուգվայ	21	102	962	968	980
Սիրիայի Արաբ. Հանր.	791	1,269	1,963	1,210	922
Եգիպտոս	1,311	2,297	1,069	4,355	783
Քենիա	192	264	291	455	756
Պորտուգալիա	3,153	5,094	4,566	1,183	754
Հոնկոնգ	1,153	291	1,179	433	736
Քուվեյթ	6	30	502	-	705
Մալավի	21	69	111	-	584
Մալթա	133	475	183	196	537
Բոսնիա և Հերցեգովինա	82	41	1	248	389
Լիբանան	85	200	5,692	38	383
Ֆիլիպիններ	322	400	70	124	345
Վիրջինյան կղզիներ (Բրիտանիա)	394	1,672	948	217	340
Ջիբրալթար	371	225	85	184	316
Մոնակո	0	-	-	2	304
Չիլի	50	81	152	67	245
Անդորա	13	„-“	298	212	210
Իրաք	270	-	9	129	179
Անգիլա	3,610	2,888	3,199	2,142	178
Կոստա Ռիկա	318	522	148	347	129
Իսլանդիա	7,344	21	138	9	112
Տանզանիա	-	-	243	214	107
Ալժիր	8	26	-	0	85
Կատար	82	144	192	6	72
Պուերտո Ռիկո	3	10	66	6	64

Բահրեյն	8	11	45	13	58
Բանգլադեշ	25	2	852	36	53
Զիմբաբվե	348	357	-	-	51
Մարշալյան կղզիներ	7	24	9	2	46
Բարբադոս	-	75	42	-	40
Սան Մարինո	69	48	18	42	38
Օման	482	180	3,346	228	36
Հնդուրաս	-	0	201	-	35
Սեյշելներ	-	52	-	-	29
Բելիզ	38	15	16	1,411	29
Պերու	17	12	53	21	21
Լիբերիա	-	-	-	-	20
Վենեսուելա	23	26	11	2	15
Աֆղանստան	2	4	51	23	11
Գրենադա	-	-	-	12	11
Կիրիբատի	-	-	-	-	9
Գաբոն	10	-	3	7	9
Լիխտենշտեյն	84	223	134	658	7
Նիդեռլանդ. Անթիլներ	5	-	-	1	6
Անգոլա	22	34	279	3	6
Նիգերիա	2	4	4	16	5
Սոմալի	-	-	-	-	4
Մոզամբիկ	-	62	-	-	4
Վիրջինյան կղզիներ	34	40	24	-	3
Կուբա	3	1	8	8	3
Ֆիջի	-	-	-	-	2
Պապուա Նոր Գվինեա	-	-	-	1	1
Մադագասկար	-	0	1	1	1
Կոնգո	-	46	6	109	1
Օկուպացված պաղեստինյան տարածքներ	-	-	-	-	1